

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ЛУК'ЯНОВА Наталія Леонідівна

УДК 321.01:316.32

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
В НОВІТНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ
ЗМІН**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник

Головатий Микола Федорович

доктор політичних наук, професор

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В НОВІТНІЙ	
УКРАЇНІ.....	13
1.1. Особливості теоретико-методологічних підходів та стан наукового розроблення проблем дітей та молоді в СРСР та Україні у 70-80 роках ХХ століття.....	13
1.2. Наукове розроблення проблем дітей та молоді, молодіжної політики в новітній Україні	29
Висновки до першого розділу.....	56
РОЗДІЛ 2	
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТОСОВНО ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В	
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СВІТОВИХ СИСТЕМНИХ КРИЗ.....	58
2.1. Трансформація моделей соціальної політики у світі і новітній Україні в умовах глобалізації та суспільно-політичних трансформацій українського соціуму	58
2.2. Державна молодіжна політика як засіб забезпечення інтересів і потреб молодого покоління, його соціалізації та соціальної адаптації.....	95
Висновки до другого розділу.....	126

РОЗДІЛ 3	
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ І ПРОБЛЕМИ МОЛОДОГО	
ПОКОЛІННЯ У СВІТІ І НОВІТНІЙ УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ	
ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	128
3.1. Соціальні детермінації дітей та молоді в контексті глобалізаційних та національних проблем в Україні.....	128
3.2. Політико-правові та організаційно-методичні засади практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді в новітній Україні.....	169
Висновки до третього розділу.....	204
ВИСНОВКИ.....	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	216

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена місцем, роллю та значенням молоді у всіх соціально-економічних, політичних, духовних та інших перетвореннях як у будь-якому конкретному суспільстві, так і в соціальному прогресивному поступі людства взагалі. Історичний розвиток людства яскраво засвідчує, що найбільш стабільними, досконалими і демократичними є саме ті суспільства, де різні покоління людей – за усіх їх принципових відмінностей і навіть суперечностей, умов формування та вступу в життя, – все ж уміють і можуть, образно кажучи, свідомо робити кроки назустріч одне одному, тісно співпрацювати, самореалізуючись і дбаючи при цьому про взаємний розвиток і самовдосконалення.

Процес формування «консенсусу» поколінь – явище складне, неоднозначне, багато в чому суперечливе, оскільки статус, соціально-економічні та інші умови життя молоді, молодого покоління, його підготовка і вступ у продуктивне життя порівняно з іншими соціальними, соціально-демографічними групами, істотно різняться. Звідси і постають три основних питання:

- а) що, у який спосіб суспільство, держава, влада можуть і спроможні дати молоді для її життєвого старту, соціалізації, самореалізації;
- б) що саме молодь має робити для підготовки до життя;
- в) як найповніше використати молодіжний потенціал (знання, життєву енергію, творчі здібності і вміння, соціальну активність, громадянську позицію) для реалізації як в інтересах особистості, так і всього суспільства.

Кожне нове молоде покоління вступає у життя як за наявності загальних світових умов, процесів, суперечностей і обставин, так і тих, що зумовлені місцем народження, життя та соціалізації юнаків і дівчат. Молоде покоління початку ХХІ століття змушене вступати в життя в умовах як інтенсивного позитивного, інтеграційного, глобалізаційного поступу, так і глибоких соціальних, економічних суперечностей, криз, катастроф і т. ін.

Процес соціалізації молоді, вироблення у неї ціннісних гуманістичних орієнтирів не є і не може бути спонтанним, некерованим, оскільки в молодих людей для самостійного життя реально бракує знань, життєвого досвіду, а, головне, необхідної підтримки і стимулювання з боку старшого покоління. Відтак постає питання щодо наявності у будь-якому суспільстві системи ідей, думок, уявлень і оцінок стосовно молоді, молодого покоління і, на їх основі, цілісної, вивіреної державної молодіжної політики, мета якої – скоординувати діяльність у країні усіх суб'єктів такої політики, створити якомога сприятливіші умови для соціалізації, соціальної адаптації та самореалізації молоді.

Великі соціальні групи в суспільствах, природно, різняться між собою. Має такі об'єктивні відмінності від інших соціально-демографічних груп і молодь. Вона відрізняється не лише за віковими межами, а й за інтересами, ідеалами, запитамі, потребами, ціннісними орієнтаціями, а, головне, – за тим місцем, яке посідає в соціальній структурі суспільства, специфічними особливостями свого становлення, розвитку та самореалізації.

Світова глобалізація, глибокі економічні та соціальні кризи, соціально-економічні трансформації самого українського суспільства негативно позначаються на дітях, молоді, функціонуванні сім'ї, особливо молоді. Залишаються невирішеними багато проблем у сфері навчання, виховання, охорони здоров'я, соціального і правового захисту, соціалізації та соціальної адаптації всього молодого покоління. У будь-якому суспільстві в ході таких великомасштабних і складних ситуацій і обставин молодь раніше за інші соціальні групи потрапляє на «узбіччя» виробництва, духовного життя, відчужується не лише від держави, а й суспільства загалом.

Нові умови життя та соціального становлення дітей і молоді, функціонування сім'ї в умовах суспільств, що трансформуються, вимагають глибокого наукового дослідження і осмислення загалом реального стану справ у молодіжному середовищі, розроблення відповідних рекомендацій щодо вдосконалення всього процесу підготовки молоді до активної

громадсько-корисної діяльності як у власних, так і суспільних інтересах, поліпшення розроблення та практичної реалізації державної молодіжної політики стосовно дітей, молоді та сім'ї.

На сьогоднішній день розробленість питань державної політики щодо дітей та молоді, зокрема в новітній Україні, не відповідає реальному стану справ та соціальним потребам молодого покоління і не кореспондується з реальними вимогами практики ефективного здійснення процесів соціалізації та соціальної стратифікації молоді. Понад усе відсутні цілісні, комплексні дослідження з проблем: а) концептуальних змін щодо формування державної молодіжної політики на зламі ХХ та ХХІ століть в умовах глобалізаційних, інтеграційних процесів та системні кризи світового і національного масштабів; б) формування соціальних орієнтацій та ідеалів молоді в умовах радикальних змін духовних та моральних цінностей, політичних систем, зміни моделей соціальної політики та соціальних відносин; в) використання нових інноваційних форм, методів і технологій в соціальній роботі, наданні соціальних послуг та соціальному захисті загалом дітей і молоді відповідно до реальних проблем життя, соціалізації, соціального становлення та соціальної стратифікації молодих громадян; г) стимулювання молоді, дитячих, молодіжних та жіночих громадських організацій і об'єднань до участі в практичному вирішенні проблем молодого покоління, реалізації державної молодіжної політики взагалі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана дисертантом проблема наукового дослідження розроблена згідно з науково-дослідною темою кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації та трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 року). Тема

дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 01 березня 2009 року).

Мета дисертаційної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні концептуальної моделі державної політики стосовно дітей та молоді в умовах глобалізації, світових і національних системних криз як у світі, так і в Україні взагалі.

Визначена мета досягалася шляхом послідовного розв'язання наступних завдань:

- здійснити комплексне дослідження питань і проблем розробки та практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді в умовах міждержавної інтеграції, глобалізації, світових та національних системних криз;
- дослідити теоретико-методологічні підходи до аналізу феномену державної політики щодо дітей та молоді (молодіжна політика), її специфічні особливості та основні механізми практичної реалізації;
- уточнити категорії «молодь», «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», «соціальна політика» та «соціальна робота»;
- проаналізувати концептуальні засади, що зумовлюють державну політику стосовно дітей та молоді як пріоритетного, специфічного напрямку в державній політиці взагалі, що сприяє забезпеченню соціалізації та соціальної адаптації молодого покоління загалом, активному продовженню ним діалектики спадкоємності поколінь;
- зіставити та здійснити порівняльний аналіз наявних моделей молодіжної та державної молодіжної політики у різних країнах;
- дослідити специфіку формування, визначити систему та структуру цінностей, ціннісних орієнтацій української та зарубіжної молоді в умовах глобалізації, системних економічних, суспільних та інших криз, ринкових трансформацій та політичних модернізацій і демократизації суспільств;

- проаналізувати вітчизняний досвід практичної реалізації соціальної політики, організації соціальної роботи з урахуванням реальних проблем окремих соціальних груп, у тому числі й в Україні;
- сформулювати рекомендації щодо можливого вдосконалення державної політики стосовно дітей та молоді в новітній Україні.

Об'єкт дослідження – державна молодіжна політика як складова соціальної політики в сучасному світі.

Предмет дослідження – державна політика стосовно дітей та молоді та механізми її практичної реалізації в новітній Україні в умовах трансформаційних змін.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають, передусім, класичні методологічні підходи, які застосовують для аналізу проблем соціального становлення та адаптації молоді, спадкоємності поколінь, праці філософів, істориків, соціологів, психологів, культурологів тощо, які присвячені проблемі людини взагалі та її становленню як особистості, формуванню інтересів і потреб, ціннісних орієнтацій, моральних якостей, загальної культури.

Основними методами при підготовці дисертаційного дослідження стали загальні та спеціальні методи і прийоми наукового пізнання, застосування яких зумовлено системним синергетичним підходом до вирішення дослідницьких завдань. Історико-аналітичний та порівняльний методи застосовані при дослідженні феноменів «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», процесів формування державної політики стосовно дітей та молоді в Україні й поза її межами. Логіко-семантичний метод дав можливість поглибити понятійний апарат змісту і сутності державної політики щодо дітей, молоді, а системно-структурний – використовувався в процесі аналізу внутрішньої архітекtonіки такої політики. На основі формально-юридичного методу досліджувалися основні політико-правові засади формування державної політики стосовно дітей та молоді, визначення основних її принципів та складових. Статистичним

методом і методом документального аналізу послуговувалися при вивченні організаційно-правових засад формування і здійснення державної політики стосовно дітей та молоді, в процесі аналітичного дослідження форм і методів практичної реалізації такої політики найперше в соціальній сфері, особливо в Україні. На основі логіко-формального методу формулювалися висновки і пропозиції по окремих розділах і дисертаційному дослідженні взагалі.

Науково-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження стали спеціальні праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі історії, філософії, соціальної політики, соціології, політології, загальної теорії держави і права, інших галузей знань.

Нормативною базою дослідження були норми Конституції України (1996), відповідних законів України та підзаконних актів, що зумовлюють державну молодіжну політику в Україні стосовно дітей та молоді наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є одним з небагатьох досліджень державної політики стосовно дітей та молоді, які були здійснені за роки незалежності України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації:

вперше у вітчизняній українській політичній науці:

- комплексно досліджено питання і проблеми розроблення та практичного здійснення державної політики стосовно дітей та молоді в умовах трансформаційних змін;

- уточнено категорії «молодь», «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», «соціальна політика» та «соціальна робота» в контексті їхнього сучасного наукового визначення й обґрунтування;

подальшого розвитку дістали:

- концепція формування та практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді як пріоритетного, специфічного напрямку діяльності держави;

- порівняльний аналіз наявних моделей та особливостей молодіжної та державної молодіжної політики, які нині реалізуються у різних країнах;

- обґрунтування того, що в умовах глобалізації, економічних криз та соціально-політичних трансформацій державна політика стосовно дітей та молоді має здійснюватися на принципах соціальних гарантій, соціального превентивізму, пріоритету та соціальної компенсації, інновацій та участі;

вчинено спробу побудови системи цінностей української молоді, що сформувалися і набули ваги в роки незалежного розвитку України; доведено, що визначальним напрямом соціальної зміни динаміки цінностей молоді є перехід від тоталітарних до демократичних пріоритетів, від економічного централізму до ринкових відносин, від моноідеалізму до реального плюралізму думок і точок зору, мислення та дії, від «бездержав'я» до патріотичного усвідомлення національних інтересів державності;

поглиблено наукове визначення сутності та особливостей соціальної роботи в умовах перехідного, кризового стану українського суспільства, системи побудови соціальної служби для молоді, особливостей їх функціонування на сучасному етапі та надання адресної соціальної допомоги найуразливішим соціальним групам; особливостей і специфіки соціального портрета сучасної молоді шляхом доповнення його новими рисами й особливостями; системи реалізації державної політики стосовно дітей та молоді за умов її децентралізації, підвищення ролі і значення в цьому процесі дитячих, молодіжних, жіночих громадських організацій, місцевих територіальних громад.

Практичне призначення отриманих результатів дослідження полягає в можливості використати їх: а) у подальшому науковому вивченні проблем формування та практичної реалізації державної політики стосовно дітей та молоді, й особливо в умовах глобалізації, світових системних криз та суспільних трансформацій в окремо взятих суспільствах; б) у процесі підготовки праць, навчально-методичних посібників, рекомендацій,

спецкурсів та їх використання при підготовці кадрів державних службовців, соціальних працівників, волонтерів, які займаються практичною реалізацією соціальної політики, наданням різноманітних соціальних послуг.

Висновки, концептуальні підходи, що містяться в дисертації, можуть бути використані: у державно-правовій роботі; при розробці національних та регіональних програм по роботі з дітьми, молоддю, сім'ями; органами виконавчої влади та місцевого самоврядування при підготовці щорічних комплексних програм соціально-економічного та культурного розвитку, взаємодії з громадськістю, громадськими організаціями і об'єднаннями, політичними партіями і т. ін.

У дисертаційному дослідженні також використано (особливо при формулюванні висновків і пропозицій) власний практичний досвід роботи автора в органах і установах з реалізації державної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді, організації соціальної роботи.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на кафедрі політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Основні положення дисертаційного дослідження, висновки і теоретичні положення оприлюднювались на науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих» столах, зокрема: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державне управління в умовах політичної модернізації України: стан та проблеми» (Київ, 2009); Всеукраїнській заочній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Право XXI століття: виклики та проблеми» (Ужгород, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: інтеграція, творчість, інновації» (Київ, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (Житомир, 2009); семінарі «Управління державними програмами. Моніторинг та оцінювання» (НАДУ при Президентові України) (2009).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць, в тому числі 4 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України, 7 – у інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою й завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і літератури, який включає 212 позицій. Загальний обсяг дисертації 235 сторінок, із них 215 – основна частина.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В НОВІТНІЙ УКРАЇНІ

Звернення до означеного часу вивчення молодіжної, дитячої, сімейної проблематики обумовлено рядом принципових обставин, без яких практично неможливо уявити і визначити:

а) суть і особливості старших і молодого поколінь у колишньому СРСР, Україні, життя і діяльність яких і до сьогодні суттєво обумовлює формування та соціалізацію нового покоління в сучасній незалежній (новітній) Україні;

б) проблеми й особливості принципових змін щодо формування державної молодіжної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді в Україні на сучасному етапі державотворення;

в) особливості практичної реалізації державної молодіжної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді у порівнянні із політикою і практикою, які мали місце у колишньому СРСР, у інших країнах.

1.1. Особливості теоретико-методологічних підходів та стан наукової розробки проблем дітей та молоді в СРСР та Україні у 70-80-х роках ХХ століття

Проблеми дітей, сім'ї та молоді (далі – молодіжної політики) в колишньому СРСР, особливо у 70-80-ті роки, за час існування СРСР як тоталітарної держави та Української РСР як невід'ємної складової СРСР, досліджувалися досить ґрунтовно і, зрозуміло, в контексті усієї марксистсько-ленінської теорії, що становила наріжний камінь усіх

суспільних наук того часу. Цими проблемами з відповідною політичною заданістю достатньо глибоко переймалися філософія, історія, соціологія, політична економія, педагогіка, певною мірою психологія і, особливо, науковий комунізм, завдання яких спільно зводилося до того, щоб створити незаперечний портрет радянських дітей, молоді та сім'ї (особливо молодої), як найщасливіших, найперспективніших у світі, глибоко відданих ідеалам КПРС, комунізму, батьківщині. Будь-які негаразди, а то і реальні проблеми, що дійсно мали місце у молодіжному середовищі, подавалися і пояснювалися не інакше, як аномальні явища, відхилення від норми, виключення.

Так чи інакше, однак кількість спеціальних і публіцистичних видань, присвячених так званому комуністичному вихованню радянської молоді в колишньому СРСР і, особливо у 70-80-ті роки ХХ століття, була величезною. Зазначимо, що основна їх маса з'явилася у таких потужних виданнях як: «Политиздат» (ЦК КПРС – Москва), «Молодая гвардия» (ЦК ВЛКСМ – Москва), у відповідних видавництвах союзних республік, в Україні, зокрема, в «Політвидав України» (ЦК КПУ – м. Київ), «Молодь» (ЦК ЛКСМУ – м. Київ), у видавництвах, що існували в усіх областях України.

Разом з тим, якщо говорити не про дитячі, молодіжні проблеми та проблеми сім'ї зокрема, а про таке цілісне, багатогранне явище, як «молодіжна політика» взагалі, то фактично до початку ХХІ століття будь-які комплексні дослідження тут були відсутні. Їх не було у колишньому СРСР, в Україні, де не було врешті і самого терміну «молодіжна політика». Однак це зовсім не свідчить про те, що не було досліджень молодіжних проблем взагалі. Вони велися. Так, багато видань, публікацій вийшли з-під пера вчених, викладачів Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ (м. Москва), Республіканської комсомольської школи при ЦК ЛКСМУ (м. Київ), інших подібних шкіл, що працювали у союзних республіках колишнього СРСР, у вузах – найперше Московського, Ленінградського, Київського університетів тощо. При цьому більшість наукових робіт, здійснювалися і захищалися на кафедрах історії КПРС (КП України),

наукового комунізму, педагогіки, дещо менше – історії СРСР та історії України, філософії, політичної економії тощо.

Дослідження феномену «молодь» в радянську добу велось все ж досить ґрунтовно і, попри його ідеологічну, комуністично-партійну заданість (вихваляння молоді, гордість за неї, як продовжувача справи КПРС і т. ін.), варто зазначити, що саме у 60-80-ті роки ХХ століття були закладені основи тієї наукової дисципліни, яка в кінці 90-х років ХХ століття сформувалася як соціологія молоді.

Концептуально-методологічні підходи до вивчення молоді, які склалися у 60–80-ті роки ХХ століття у світі, у колишньому СРСР та Україні, зокрема фактично є дієвими і нині, на початку ХХІ століття у науці, яку образно називають «ювенологія», тобто наука про молодь. Головними з таких підходів є такі.

1. Психоаналітичний підхід, або орієнтація. В її основі лежить виведена з психоаналізу концепція життєвого шляху особистості (З. Фрейд, Ф. Бенедикт, Л. Фойер, Е. Еріксон, Л. Шелефф, С. Голод, А. Вишняк, І. Кон, А. Петровський, В. Шорохова та ін.).

2. Структурно-функціональний підхід. Базується на структурному аналізі об'єкта (молоді, молодої людини) (Е. Дюркгейм, Р. Меркстон, Т. Парсонс, Ш. Айзенштадт, В. Астахова, Е. Головаха, М. Головатий, В. Осовський, В. Патрушев, В. Лісовський, О. Якуба, М. Чурилов та ін.).

3. Культурологічний підхід. Соціальні явища, в т.ч. і суто молодіжні, розглядаються під кутом зору феноменології людської культури (П. Бергер, А. Шюц, Е. Ноель-Нойман, Я. Белл, Г. Головачов, В. Журавльов, С. Іконнікова, В. Левичева, В. Павлов, Ю. Ожегов, Л. Сохань, В. Харчева, О. Яценко та ін.).

Наукова література 60-80-х років ХХ століття дає можливість виокремити і окремі наукові школи та провідні теоретичні концепції, на основі яких і нині продовжує здійснюватися дослідження молоді.

Щодо існуючих наукових шкіл, то важливо зазначити основне: більшість з них виходять головним чином з того, що науковий соціологічний підхід характеризує нині молодь як специфічну соціально-демографічну групу, яка є неоднорідною, має свою внутрішню диференціацію, визначається особливостями діяльності, способу життя, динамічністю та інноваційним потенціалом. При цьому проблеми молоді розглядаються як в контексті всього конкретного суспільства, так і концентруючись на притаманних їй особливостях. Виокремлення таких особливостей має принципово наукове значення і без нього утворити цілісний «портрет молоді» конкретної держави, суспільства практично неможливо.

До сказаного, в кінці ХХ – початку ХХІ століть додалося й те, що пов'язано із зростанням зовнішніх впливів на молодь взагалі. Маються на увазі питання глобалізаційного, інтеграційного характеру, зростаючі за масштабами міграційні, інформаційні процеси, що відкрили молоді великі можливості для спілкування, споживання і обміну інформацією. Достатньо в даному випадку нагадати про масову культуру, послуги Інтернету і т. ін., які виховний вплив на молодь зробили набагато більше неконтрольованим, як він був ще двадцять років тому.

Домінуючими теоретичними концепціями, які і нині використовуються для дослідження молоді, є: психоаналітична; концепція соціальної поведінки; структурно-функціональна концепція; концепція життєвого шляху; культурологічна концепція; концепція соціального конфлікту; концепція економічного детермінізму.

Оскільки ці концепції не є предметом детального аналізу в дисертаційній роботі, вкажемо основні методологічні підходи, що визначилися у 60–80-ті роки в розробці молодіжної проблематики. Вони були сформульовані українськими дослідниками О. Балакіревою й О. Яременком і є такими:

- молоде покоління необхідно розглядати в контексті соціальних умов та особливостей соціального середовища, усвідомлюючи їх високу динамічність;

- поруч з загальними молодіжними проблемами, слід виокремлювати ті, що притаманні саме цій специфічній соціально-демографічній групі, відповідно до її ролі та статусу в суспільстві;

- диференційований підхід до різних груп молоді має відбиватися на всіх етапах соціологічного дослідження – від розробки програми і формування гіпотез, до формулювання узагальнюючих висновків і рекомендацій;

- потрібно забезпечити суб'єкт-суб'єктивний підхід у вивченні взаємозв'язків між молоддю та суспільством, молоддю та різноманітними інститутами соціалізації, молоддю та іншими соціальними групами [81, с. 16-17].

Згадані автори обґрунтували і основні складові та переваги запропонованої методики дослідження молоді, які виглядають наступним чином (таблиця).

Саме за такою методикою Український інститут проблем сім'ї та молоді (нині – Державний інститут розвитку сім'ї та молоді) впродовж більш як двадцяти років успішно веде дослідження з багатьох питань і проблем дітей, сім'ї та молоді в Україні у тісному поєднанні зі світовими та національними соціально-економічними ситуаціями і проблемами.

Молодь, за визначенням багатьох вчених, це надто специфічна соціально-демографічна група суспільства, що має як спільне, так і особливе. Разом з тим, це така спільність людей нового покоління (за віком і соціальним призначенням, роллю), яка природно і об'єктивно включена у різні соціально-демографічні, освітні, професійні, етнічні, та інші соціальні групи, існуючі у історично-конкретному суспільстві. І тому, як образно висловлюється М.Ф. Головатий, постає подвійне питання: що дає суспільство молоді, і що може дати молодь суспільству [31, с. 15], (Див. Таблицю. 1).

Методології наукового пізнання: кількісні та якісні методи

ЯКІСНІ	КІЛЬКІСНІ
Методики	
<p>Нестандартизовані, напівстандартизовані, проективні: інтерв'ю, фокус-група, спостереження, гра тощо.</p> <p>Ігнорування статистичних методів аналізу.</p> <p>Менша вибіркова сукупність.</p> <p>Індуктивний аналіз.</p>	<p>Стандартизовані опитування (анкетування, інтерв'ю), контент- аналіз.</p> <p>Базування на статистичних методах аналізу.</p> <p>Велика вибірка.</p> <p>Дедуктивний аналіз.</p>
Проблематика	
Більш локальна, предметна.	Більш загальна.
Переваги	
<p>Більш глибокий аналіз, можливість отримання обґрунтованої мотивації, з'ясування спектра нестандартних поглядів, явищ;</p>	<p>Більш широке охоплення. Можливість обґрунтованих узагальнень. Простота обробки результатів.</p>

економічність.	
Недоліки	
Велика вірогідність суб'єктивізму при аналізі отриманих даних. Необхідність висококваліфікованих спеціалістів (модераторів, інтерв'юерів тощо).	Можливість неадекватних або непослідовних відповідей респондентів. Недостатньо глибокий психологічний аналіз.

Складено за: [31, с. 14]

Ряд вчених, у тому числі українських, пропонують і вживають для аналізу становища молоді генераційно-культурологічний підхід, сутність якого можна виразити у такому вигляді:

1. Суспільство являє собою сукупність груп. При цьому є стратифікація членів суспільства за віком.

2. Між різними віковими групами існує зв'язок у вигляді взаємодії та взаємовпливу.

3. Індивіди, з яких складається суспільство, в процесі життєдіяльності проходять ряд життєвих етапів: дитинство, юність, дорослість, зрілість, старість, маючи при цьому психічні, фізіологічні, інтелектуальні, соціальні та інші зміни.

4. Організації, групи, суспільства в процесі своєї еволюції проходять шлях від зародження до занепаду, який супроводжується соціальними трансформаціями та певним чином впливає на соціальні, життєві орієнтири індивідів.

5. Нерівномірність та неоднаковість впливу соціальних подій на різні общини, які знаходяться на різних етапах свого життєвого циклу, складають передумови для формування в деяких вікових групах індивідуальної

свідомості (як колективної єдності), надаючи їм таким чином статусу факту [175, с. 10].

Акцентуємо увагу на тому, що у соціологічному контексті генераційно-культурологічний підхід є і виступає, перш за все, як спроба вирішити проблему взаємодії соціальних груп, з притаманною їм колективною єдністю, а також оточення з його активним впливом на дані групи. Цей підхід дозволяє розглянути вплив соціальних та соціокультурних змін у процесі накопичення молоддю необхідного життєвого досвіду та окреслити головним чином те, що відрізняє молодь від попередніх поколінь.

На основі генераційно-культурологічного підходу, на думку Н. Б. Шуст, молодь слід розглядати не тільки у вигляді вікової когорти, але і як групу, яка знаходиться в особливій стадії соціокультурної еволюції поколінь. В цій стадії молоді люди набувають статусно-рольових функцій, які дозволяють їм далі у житті грати в більшій мірі інституційно-організаційну роль у такому суспільстві та мати стабільний спосіб життя і думок.

Соціологи, психологи, демографи, педагоги ще у 70–80-ті роки ХХ століття акцентували увагу на тій принциповій обставині, що в результаті постійної, неперервної зміни поколінь має місце не лише процес простого відтворення (наступності) соціальної структури, але і суттєвого оновлення всієї системи соціальних відносин, а також передача (трансляція) оновленого сукупного суспільного досвіду від одного покоління до другого. Реалізуючи свої основні соціальні функції (відтворювальну, інноваційну, трансляційну), кожне молоде покоління таким чином інтегрується в суспільство, заповнюючи різні позиції, ніші його соціальної структури. Особливо складним, багато в чому не прогнозованим цей процес постає і нині, в період серйозних соціально-економічних, політичних трансформацій, притаманних посткомуністичним суспільствам і Україні зокрема.

Тепер надамо уваги більш детальному розгляду досліджень молоді, її особливостей і проблем 70–80-х років ХХ століття, за допомогою яких, найперше, можна було б здійснювати аналіз як самого поняття «молодіжна

політика», так і молодіжних проблем 70-80-х років. До першої групи варто віднести дослідження загальнофілософського, методологічного характеру, що дають найбільш загальне уявлення про людину, про молоду людину зокрема, її особливості як специфічної соціально-демографічної групи суспільства, про місце молодих людей у суспільстві. Найперше – це збірники наукових статей та колективні монографії, що, звичайно, несуть суттєвий відтінок часу – хизування радянською молоддю як «найкращою», «найбільш патріотичною» у світі. Серед таких видань можна виділити такі: *Мировоззрение строителей коммунизма* (М., 1987); *Молодежь в СССР. Статистический сборник* (М., 1990) та ін.

У 70–80-ті роки ХХ століття з'явилися ряд фундаментальних монографічних робіт, в яких проблеми дітей, сім'ї та молоді (тоді частіше використовували термін «радянська молодь», «молоде покоління» тощо), досліджувалися достатньо ґрунтовно і, звичайно, з відповідною партійно-комуністичною заданістю. Серед таких робіт виділимо такі: Бессонов Б. Н. *Человек. Пути формирования новой личности* (М., 1988); Воронович Б. А. *Созидательный потенциал человека* (М., 1988); Иконникова С. Н. *Молодежь. Социологический и социально-психологический анализ* (Ленинград, 1974); Кемеров В. Е. *Проблема личности: методология исследования и жизненный смысл* (М., 1977); Ковалев С. М. *Формирование социалистической личности* (М., 1980); Москаленко В. В. *Социализация личности* (Киев, 1986); Руткевич М. Н., Рубина Л. Я. *Общественные потребности, система образования, молодежь* (М., 1988); Смирнов. *Революционная суть перестройки* (М., 1987); Столетов В. Н. *Становление личности* (М., 1987); Хмелько В. Е. *Социальная направленность личности* (Киев, 1988) та ін.

Серед названих та інших праць тих років помітно виділяється монографія Г. Чередниченка та В. Шубкіна «Молодежь вступает в жизнь» (М., 1985). У ній автори на значному соціологічному матеріалі вперше у 80-ті роки загострено обґрунтували одну з найскладніших проблем молоді, що з року в рік все більше поглиблювалася, – проблему вибору молоддю професії

та працевлаштування. Багато в чому їхні прогнози щодо соціальної незахищеності молоді сьогодні підтвердило життя. Більшість же робіт перерахованих авторів об'єктивно вийшли у світ як такі, в яких молодь СРСР висвітлювалася як фактично безконфліктне, безпроблемне молоде покоління, гідний продовжувач слави батьків – будівників «комуністичного суспільства».

Певний інтерес викликає ряд спеціальних праць, публікацій у періодичній пресі стосовно місця молоді, її організацій у політичній системі суспільства (Ильинский И. М. Развитие социализма и молодежь // Коммунист. 1987. – №6; Социализм и личность (М., 1979); Чередниченко Г. А., Шубкин В. Н. Молодежь вступает в жизнь (М., 1985); взаємовідносин молоді, її організацій з державою, партією, іншими громадськими організаціями (Вопросы партийного руководства нравственным воспитанием (М., 1979); Горбачев М. С. Молодежь – творческая сила революционного обновления (М., 1987); Королев А. А. Требовательное доверие: о партийном руководстве коммунистическим воспитанием на современном этапе (М., 1986); Педан С. А. Партия и комсомол (Ленинград, 1979); Пивненко А. С. Комсомол в условиях развитого социализма (Киев, 1981); Профсоюзы и комсомол (М., 1986) і т. ін.

З-поміж спеціальних робіт, присвячених молоді, питанням молодіжної політики 70–80-х років ХХ століття в СРСР та в Україні слід особливо виокремити окремі праці московського вченого І. М. Ільїнського, що одним з перших серед тодішніх радянських, і зокрема російських науковців почав бити тривогу з приводу необ'єктивної оцінки ситуації у молодіжному середовищі. І все ж у своїй більшості монографії 70-80-х років позбавлені будь-якого елементу критичного погляду на взаємодію молоді з державою, КПРС, профспілками тощо. Серед таких праць можна виділити, зокрема, монографії С. Педана «Партия і комсомол» (Л., 1979), А. Корольова «Требовательное доверие: о партийном руководстве коммунистическим воспитанием на современном этапе» (М., 1986) та ін.

З часом, особливо з 1985 року, в Москві, Києві, інших столичних містах СРСР, з'явився ряд видань, в яких мали місце сміливі спроби розглянути значення молоді у суспільних процесах, викликаних наслідками науково-технічної революції (Научно-технический прогресс и человек (Київ, 1986); Козлов А. А., Лисовский В. Т. Молодой человек: становление образа жизни (М., 1986); Воробьев Г. Г. Молодежь в информационном обществе (М., 1990); Молодежь в современном мире: проблемы и суждения. Материалы «круглого стола» // Вопросы философии. 1990. – № 5 та ін.). Справа в тому, що науково-технічна революція суттєво вплинула на питання освіти дітей і молоді, їх соціалізації і виховання, принципово змінила умови життєдіяльності сім'ї, а, відтак, перед тодішніми суспільствознавцями реально постали потреби пояснити нові процеси і проблеми, що виникли у молодого покоління. Хоча і дещо пізніше з'явилася, зокрема монографія Г. Г. Воробйова «Молодежь в информационном обществе» (М., 1990), в якій було наведено багато цікавих соціологічних та фактологічних даних щодо ситуації у молодіжному середовищі не лише у багатьох зарубіжних країнах, але й СРСР, ставилися проблеми переходу через інформацію і комп'ютеризацію до інформаційного суспільства. Тобто Г. Воробйов вже тоді інтуїтивно вгадав ті питання і проблеми, з якими молодь зіткнулася в кінці ХХ – на початку ХХІ століть, в час, коли люди отримали Інтернет і інші інформаційні системи.

В працях багатьох авторів тих років закономірно всебічно досліджувалися проблеми формування світогляду молоді, ціннісних орієнтацій молодого покоління взагалі (Блюмкин В. М. Моральные качества личности (Воронеж, 1974); Коммунистическое воспитание. Словарь (М., 1984); Косолапов С. М., Рувинский Л. И. Управление процессом нравственного развития личности (М., 1981); Социально-экономические основы формирования нового человека (М., 1985); Сулимов В. Е. Теория и практика коммунистического воспитания (М., 1983); Филонов Г. Н. Проблемы эффективности воспитания личности в условиях развитого

соціалізму (М., 1978); Целикова О. П. Нравственная целостность личности (М., 1983) та ін.); формування не лише комуністичної ідейності і свідомості, але й так званого, «модного» тоді, «нового мислення» (Горбачев М. С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира (М., 1988); Уледов А. К. Перестройка и сознание (М., 1988); Кудрявцев В. Н., Лукашева Е. А. Новое политическое мышление и права человека // Вопросы философии . –1990. – №5 та ін.); високої комуністичної ідейності та активної життєвої позиції юнаків та дівчат (Активная жизненная позиция: вопросы формирования и утверждения (Кишинев, 1983); Анищук В. В. Рост социальной активности молодежи (Киев-Одесса, 1988); Вершловский С. Г. Воспитание активной жизненной позиции личности (Л., 1981); Вишневский С. С. Формирование духовного облика советского человека (М., 1986); Ефимов В. Т., Косолапов С. М. Формирование активной жизненной позиции – цель нравственного воспитания (М., 1977); Куренной А. М. Активная жизненная позиция советского рабочего (М., 1983); Развитие социальной активности подростка. Тезисы докладов республиканского научно-практического семинара 7 июля 1986 года (Казань, 1989) та ін.).

Спроби створити достатньо об'єктивний портрет молодого покоління мали місце у ряді таких публікацій, як, зокрема, збірник «Соціальний портрет молоді» (М., 1990 р.) під редакцією Л. Рубіної та М. Слепцова, де було вміщено матеріали стосовно соціально-демографічних характеристик молоді, її загальних та індивідуальних рис, особливостей, зайнятості, життєвих інтересів, здоров'я і т. п.

Аналіз вказаної та іншої літератури дає підстави стверджувати, що, з одного боку, питання і проблеми дітей, сім'ї і, особливо, молоді, як соціально-культурних феноменів у другій половині ХХ століття у СРСР досліджувалися досить широко і предметно. Однак це не зовсім так, якщо вказати й на те, що: а) до середини 80-х років фактично були відсутні цілісні, комплексні дослідження молодіжних проблем, в яких би молодь поставала в динаміці, з існуючими реальними проблемами; б) переважна більшість праць

щодо дітей, сім'ї та молоді тих років мали однозначну партійно-комуністичну заданість і запрограмованість.

До наукових розробок, що суттєво «випадали» із вказаних за своїм змістом і характером, варто віднести найперше цілісне лонгітудне дослідження (в тому числі і в Україні) молодого покоління, започатковане прибалтійським вченим, доктором філософських наук, професором М. Тітмою. За розробленою ним методикою у 1982 році колектив вчених-соціологів, в тому числі і українських, розпочав у 15 регіонах колишнього СРСР лонгітудне дослідження під умовною назвою «Шляхи покоління». За підсумками першого етапу цього дослідження було видано монографію «Початок шляху. Покоління з середньою освітою» (М., 1989).

У подібному плані, за фактично такою ж методикою, було проведено дослідження, що стосується окремих аспектів життя, становлення та функціонування молоді у суспільстві і вченими України. Маємо на увазі комплексне дослідження соціальних проблем працевлаштування, навчання, громадсько-політичної, культурно-художньої та духовної діяльності молоді, за підсумками якого побачила світ колективна збірка «Соціальний портрет молоді» (К.: Наукова думка, 1990).

Подібні дослідження, в яких намічається критичний погляд на стан та проблеми формування особистості, в другій половині 90-х років в СРСР з'являються все частіше. Помітним явищем у науковому світі у 1990 році стала колективна монографія «Криминологи о неформальных молодежных объединениях» (М., 1990), підготовлена групою вчених Москви, Санкт-Петербурга, Києва та інших міст. В цій роботі автори зробили вдалу спробу детально розглянути таке надто популярне на ті часи явище, як «неформальні молодіжні об'єднання» під різними кутами зору: причини їх зародження, механізми діяльності, соціальні наслідки такої діяльності.

Неформальні молодіжні об'єднання існують і нині у різних суспільствах, за різних соціальних систем, а тому їх дослідження є важливим аспектом для усієї молодіжної проблематики. Більше того, прогресивний

дитячий, молодіжний, жіночий рух «виростав» свого часу саме з неформальних організацій, багато в чому запозичив їх «політику» і технології діяльності.

Тоді ж, у 1990 році, помітний інтерес викликала у Радянському Союзі колективна праця білоруських вчених «Молодежь и рынок» (М., 1990), автори якої спробували з'ясувати не лише сприйняття і ставлення радянської молоді до ринкової економіки, але і те, що чекає на молодь у разі переходу до ринку. Так, справдилися прогнози щодо: молодіжного безробіття; проблем перекваліфікації та соціальної адаптації; збільшення міграційних процесів; зростання криміногенної ситуації у молодіжному середовищі і т. ін., які ми маємо на початку XXI століття на пострадянському просторі та в країнах колишнього, так званого соціалістичного табору.

Група дослідників, сформована сектором соціальних проблем молоді Інституту соціології АН СРСР (під керівництвом В. Чупрова), у 1989 році завершила досить об'ємне дослідження з проблеми «Социальное развитие советской молодежи: показатели и тенденции» (М., 1989), авторам якого вдалося виділити ряд досить суттєвих і специфічних проблем сучасної молоді, загострити окремі з них. Пізніше ці проблеми поряд з іншими були, зокрема, враховані при розробці державної молодіжної політики і у сучасній, новітній Україні.

Грунтовні комплексні дослідження проблем молодого покоління в 70-80-ті роки XX ст. з'являлися і у інших союзних республіках колишнього СРСР. Впродовж багатьох років проблему вступу молоді у життя, її самовизначення досить детально, наприклад, аналізували естонські вчені. В книзі М. Тітми та Е. Саара «Молодое поколение» (М., 1986), наприклад, предметно аналізувалися процеси інтеграції молоді у суспільство. Її автори на підставі різного рівня освіти молоді виділяли декілька соціальних груп, пропонуючи таким чином принципово іншу соціальну стратифікацію молоді:

- 1) молодь, яка у соціальному відношенні досягла більшого, ніж її батьки, але не обіймає посад, що вимагають вищої освіти;

- 2) молодь, яка досягла більш високого соціального становища, ніж батьки, оскільки вчиться у вузах;
- 3) молодь, яка обмежилася середньою освітою, залишаючись на тому ж соціальному рівні, що й її батьки;
- 4) молодь, яка відтворює соціальний рівень своїх батьків – спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою;
- 5) вихідці з сімей спеціалістів, що стали робітниками, колгоспниками чи службовцями.

За даними проведених загаданими авторами досліджень, перша група складає 23% молоді, друга – 11%, третя – 41%, четверта – 11%, п'ята – 8%

Вагомо, навіть наприкінці ХХ століття, була представлена наукова література, у якій аналізувалися причини та проблеми відхилень поведінки молоді від норм моралі, криміногенна ситуація в молодіжному середовищі (Гудыма Э. Б. Борьба с нравственными пороками и позициями личности (М., 1985); Миньковский Г. М., Тузов А. П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних (Киев, 1987); Плаксий С. И. Отклонение от норм социалистического образа жизни в молодежной среде: сущность, пути преодоления (М., 1986 та ін.). Серед таких праць помітно вирізняється монографія (за докторською дисертацією) С. Плаксія «Відхилення від норм соціалістичного способу життя у молодіжному середовищі: суть, шляхи переборення» (М., 1986). Значення цієї праці полягає в тому, що в ній на досить значному соціологічному матеріалі вперше у СРСР було тоді доведено, що і при соціалізмі є ґрунт і основа для антигромадських проявів у молодіжному середовищі і що такий ґрунт перш за все обумовлений соціально-економічними, політичними деформаціями у самому суспільстві. На той час (1986 р.) такий висновок був досить неординарний.

Окремо серед літератури, що стосується дітей, сім'ї та молоді, молодіжної політики, знаходиться спеціальна література, публікації, які у 80–90-х роках висвітлювали питання вже загаданих «неформальних» об'єднань, рухів, організацій молоді. Книги, присвячені цим соціальним структурам,

чітко вирізнялися і вирізняються серед інших своєю новизною, неординарністю підходу до визначення психології молодої людини. Найбільш ґрунтовними щодо аналізу, характеристики, класифікації форм і методів діяльності неформальних об'єднань можна назвати монографії А. Громова, О. Кузіна, В. Левічевої. Зокрема, професор В. Левічева (м. Москва) здійснила вдалу спробу аналізу тих причин, що спонукають молодь до участі у неформальних об'єднаннях, висловила цікаві ідеї (і час підтвердив їх правомірність) відносно перспектив розвитку молодіжних неформальних об'єднань. Головне, вважала вона (і ми цю думку повністю поділяємо), що за останні два десятиліття (70–80 роки) молодь виявилася відчуженою від реальної політики, витиснутою на периферію громадських стосунків. Саме це значною мірою і сприяло появі так званих неформальних об'єднань. Подальший розвиток СРСР, його розпад, ситуація в молодіжному середовищі підтвердили цей висновок.

У 1990 році у колишньому СРСР було видано збірник «Неформальная Россия» (упорядники В. Березовський, М. Кротов та ін.), який містив короткі дані про перші неформальні організації й об'єднання у РСФСР, в тому числі і молодіжні. На жаль, подібні видання мали публіцистичний характер, їм бракувало наукового підходу, певної методологічної оснащеності, ґрунтовності. Особливості таких організацій і об'єднань щодо політичної позиції кожної з них не визначалися, як, власне, їхній вплив на молодіжну політику. Цей недолік, однак, є природним і зрозумілим.

Беручи до уваги ту обставину, що у науково-практичному, предметному плані молодіжна політика по-справжньому почала досліджуватися, розроблятися і реалізовуватися фактично лише з 1985 року – суттєвий інтерес викликають ті праці, в яких молодіжні проблеми аналізуються критично, з метою виявити головні протиріччя, що призвели до серйозних змін, а то і деформацій у молодіжному середовищі, молодіжному русі. Сюди можна віднести такі праці: «Молодежь в СССР. Статистический сборник» (М., 1990); «Положение молодежи в советском обществе» (М.,

1990); «О положении молодежи и перестройке исследований молодежной проблематики в СССР» (М., 1989); «Социальный портрет молодежи. По материалам государственной статистики социологического исследования «Пути поколения»» (М., 1990); «Начало пути. Поколение со средним образованием» (М., 1989) та ін. У названих виданнях чи не вперше за радянські роки відкрито були показані реальні проблеми молоді, недоліки в її соціалізації.

Таким чином, завершуючи розгляд особливостей теоретико-методологічних засад та стану наукової розробки проблем дітей, сім'ї та молоді у 70–80-ті роки ХХ століття, звернемо увагу на найголовніше.

Питання, пов'язані з проблемами дітей, сім'ї, молодого покоління взагалі у 70–80-ті роки ХХ ст., досліджувалися досить широко, проте заідеологізовано, під політичним спрямування і контролем з боку Комуністичної партії, її структур на місцях.

Разом з тим, наприкінці 80 – початку 90-х років ХХ ст. з'являється все більше наукових праць, в яких дитяча, сімейна, молодіжна проблематика подається більш об'єктивно, з аналізом реальних, наявних і притаманних вказаним соціальним групам соціальних проблем.

Загалом же в Україні, як і більшості країн ближнього зарубіжжя (колишні республіки СРСР), спеціальних і ґрунтовних досліджень молодіжної політики і окремо суб'єктів такої політики – політичних партій, рухів і об'єднань тощо до кінця 80-х років ХХ століття також фактично не було.

1.2. Наукове розроблення проблем дітей та молоді, молодіжної політики в новітній Україні

Хоча новітня доба України за часовими вимірами розпочинається з 1991 року – часу проголошення державної незалежності, – аналіз літератури, яка обґрунтовує стан, особливості дітей, сім'ї та молоді в Україні, державної

політики стосовно цих соціальних груп і інституцій, маємо відносити ще до кінця 90-х років ХХ ст. Вже з цього часу маємо праці, які стали відповідною базою для розробки і впровадження дійсно принципово нової державної політики в Україні стосовно усього молодого покоління, сім'ї, як основного інституту формування особистості.

І все ж принципово нові підходи до аналізу, вивчення, розробки пропозицій щодо проблем формування молодого покоління, сім'ї (особливо молоді) фактично мають місце з початком останнього десятиліття ХХ ст.

Аналіз літератури цього періоду слід починати з розгляду робіт, в яких головним чином було проаналізовано стан українського суспільства, його особливості, як цілісності, і, одночасно, схарактеризовано усі сфери суспільного буття у їх тісному взаємозв'язку. До таких праць, зокрема, відносимо: колективну монографію «Українська державність у ХХ столітті» [158], яка містить теоретичну спадщину наукової державницької думки; монографію «Українська політична нація: генеза, стан перспективи» [60], що відтворює історичний досвід формування української політичної нації; колективна монографію «Український соціум» [17], що пояснює феномен українського соціуму та його специфіку і особливості; працю Н. Паніної «Українське суспільство 1982-2006: соціологічний моніторинг» [99] та ін. Перші три вказаних роботи носять теоретико-методологічний характер. Зокрема, монографія «Український соціум» містить цікавий розділ «Перспективи людського розвитку» [17, с. 750-779], що безпосередньо кореспондується із тематикою нашого дослідження. Щодо монографії Н. Паніної, то в ній зібрано результати щорічних моніторингових опитувань громадян України, в тому числі і проблем, що стосуються сім'ї, молодіжної політики, соціального захисту громадян тощо [99, с. 39-59, 65-75, 82-85].

В монографії «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи» привертає увагу розділ 5 «Соціальні виміри буття української політичної нації», де вміщено, зокрема, підрозділи «Суспільний статус жінки як критерій цивілізованості» (Крисаченко В. С.) [60, с. 291-297] та «Політична роль жінки

в сучасному українському суспільстві» [там само, с. 297-309]. В першому підрозділі цього видання подається історична ретроспекція матріархальних суспільств, положення жінки у скіфській державі, у козацько-гетьманські часи і до ХХ століття включно. Другий підрозділ містить матеріали, що характеризують стан та стереотипи «жіночої рівності в українському суспільстві». «Сучасне українське суспільство, – зазначають автори, – має стільки нестерпно болючих проблем, більшість з яких пов'язана з найбільш незахищеними верствами суспільства: жінками, дітьми, стариками, що доводить необхідність приходу жінки в політику в інтелектуальній аудиторії – є значною мірою ломитися у відчинені двері. Сьогодні маємо серед високоосвічених людей в Україні 80% жінок. Куди вони зникають на шляху до політично значимих у суспільстві структур? Натомість маємо серед зареєстрованих безробітних понад 60% жінок, зростання жіночої проституції, приблизно настільки ж – зростання жіночої злочинності, її значне помолодшання останнім часом, різке зростання кількості малозабезпечених сімей, основну масу яких становлять сім'ї, що складаються з матері та дитини» [там само, с. 307]. Статистичні, соціологічні дані, які використовуються у дисертації, підтверджують вищевикладену тезу.

В цих та інших комплексних монографічних дослідженнях також у теоретико-методологічному плані порушуються актуальні проблеми сім'ї, зокрема, української. Так у колективній монографії фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (м. Київ) «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» [33], вміщено розділ 5 «Сім'я як інститут громадянського суспільства». Тут глибоко аналізуються економічні, соціальні та інші чинники, що формують і обстоюють сім'ю. Автори звертають увагу на те, що «спостерігається трансляція соціальних і культурних моделей поведінки чоловіка і дружини, особливо в молодих сім'ях. Підґрунтям для цього служить демократизація гендерних відносин у всіх сферах життя, в тому числі і в приватній [там само, с. 233].

Вже з початку 90-х років ХХ століття в Україні з'явилося ряд цікавих і нових за теоретичними підходами і змістом досліджень, в тому числі і прикладного характеру, у яких розглядалися проблеми формування і реалізації молодіжної політики в Україні вже у перші роки незалежності. Йдеться, насамперед, про спеціальні збірники, підготовлені у 1990–1992 рр. за ініціативою Комісії Верховної Ради України у справах молоді, Міністерства України у справах молоді і спорту, Українського науково-дослідного інституту проблем молоді: «Молодіжна політика: проблеми і вирішення» (К., 1991); «Механізм реалізації державної молодіжної політики» (К., 1991); «Матеріали з проблем реалізації державної молодіжної політики на республіканському і регіональному рівнях» (К., 1991). Різноманітні і досить оригінальні матеріали було зібрано (і видано окремою книгою) «Молодіжна політика: досвід, проблеми, перспективи» (К., 1991) під час проведення у 1991 році Міністерством України у справах молоді і спорту, Українським науково-дослідним інститутом проблем молоді міжнародної науково-практичної конференції з питань молодіжної політики.

Поява вищезгаданих спеціальних видань була обумовлена тим, що з 1990–1991 років в Україні розпочинається і ведеться велика робота з розробки перших нових законодавчих актів, інших нормативно-правових документів, що становили початок, основи принципово нової політики щодо дітей, сім'ї і молоді зокрема та державної молодіжної політики взагалі.

Маємо брати до уваги й те, що з початком так званої перебудови (доба М. С. Горбачова) державна молодіжна політика в Україні формувалася і реалізовувалася в умовах політичного плюралізму, багатогранного прояву ідеологій, поглядів, точок зору. Без урахування цієї обставини неможливо зрозуміти суть молодіжної політики держави, політичних партій, рухів, громадських організацій. Особливо слід акцентувати увагу на необхідності вивчати молодіжну політику політичних партій, те, якою мірою вона впливає на молодіжне середовище, на молодіжний рух в Україні і сьогодні. Хоча б тому, що і нині ми не маємо жодної праці, у якій би проблема впливу

політичних партій на молодь, її організації була розглянута більш-менш ґрунтовно.

Природу політичних сил (партій, організацій, рухів), як і їх взаємозв'язок, взаємопроникнення (й у сферу молодіжної політики також) вбачається можливим аналізувати перш за все шляхом вияснення суті політичного плюралізму як явища, як обов'язкового атрибуту демократії.

Принципово важливо, що до 1985–1986 років у вітчизняній (СРСР, Україна) літературі терміни «молодіжна політика», «державна молодіжна політика», як вказувалося, практично не існували, не використовувалися і ніяк не коментувалися. Це зовсім не означає, що такої політики не було чи вона не здійснювалася. Така політика була, зазначали російські дослідники В. Алешонок, В. Луков, – і проводилася для свого часу не без успіху. Вона знайшла закріплення в законодавстві, в системі державних органів і інших атрибутивних для політики проявах. Інша річ, що слід вести мову саме про молодіжну політику не як державну, а партійну, про політику КПРС стосовно молоді, молодіжного руху взагалі. Насправді ж державна молодіжна політика завжди була невід'ємною часткою партійної політики стосовно молоді, – зазначає М. Ф. Головатий [31]. Зрозуміло, що все пояснюється партійно-ідеологічним пріоритетом КПРС, її місцем у суспільстві, загалом тією політикою, яка велася в колишньому СРСР стосовно молодого покоління.

Український політолог М. Ф. Головатий доречно пише: «Терміни "молодіжна політика", "державна молодіжна політика" вперше, однак, почали застосовуватись саме партійними органами і прозвучали на партійних форумах – з'їздах і пленумах КПРС, КП України. Так в 1986 році в новій редакції Програми КПРС, прийнятій XXVII з'їздом партії, вперше розглядалося положення про "соціальні проблеми молоді", про необхідність їх врахування і вирішення» [31, с. 46].

Дійсно, вперше термін «молодіжний рух» з'явився у промові тодішнього Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова на XX з'їзді КПРС, а сама ідея молодіжної політики як невід'ємної складової єдиної

соціально-економічної політики КПРС, радянської держави також вперше прозвучала на XIX Всесоюзній конференції КПРС (28 червня – 1 липня 1988 р.) у доповіді ЦК КПРС (читай – М. Горбачова): «Ми вважаємо, – говорив він, – що КПРС, держава у сучасних умовах повинні мати цілісну політику стосовно молоді» [там само, с. 47].

Фактично у ці ж роки з'являються терміни «молодіжна політика», пізніше 1989 року – «державна молодіжна політика» і в Україні. Якщо у 1986 році на XXVII з'їзді Компартії України висувалося завдання виховувати у всієї молоді «відданість комуністичним ідеалам», то вже на XXVIII з'їзді (19-23 червня 1990 р.) приймається спеціальна «Резолюція про молодіжну політику Компартії України», у якій доручається ЦК Компартії України «виробити за участю комуністів – керівників державних органів, ЦК ЛКСМУ (МДС), вчених молодіжну політику». Це ж завдання (розробка Компартією України молодіжної політики) було записано і в Статут Компартії України на другому його етапі 13-14 грудня 1990 р. (XXVIII з'їздом Компартії України).

З 1989 року до сьогодні в спеціальній науковій літературі певною мірою уточнюється поняття «молодіжна політика» та «державна молодіжна політика». Якщо у першому випадку йдеться про політику стосовно дітей, молоді, молодого покоління, молоді сім'ї в цілому, тобто усіх суб'єктів такої політики, то з визначенням поняття «державна молодіжна політика» справа виглядає складнішою.

Державна молодіжна політика, найперше, це – специфічна функція держави, один із специфічних і пріоритетних напрямків діяльності держави, її органів з метою створення певних умов і соціальних гарантій для становлення та розвитку юних громадян, щонайповнішої самореалізації їх особистих і суспільних інтересів.

Одночасно молодіжну політику розглядають і як специфічний, своєрідний механізм, за допомогою якого держава, інші суб'єкти такої політики під патронатом держави вступають у взаємини з молоддю, сприяють (або ні) реалізації її запитів і інтересів, соціалізації всього молодого

покоління. Молодіжна політика, державна молодіжна політика концептуально у світі досліджена і продовжує досліджуватися зарубіжними фахівцями у таких аспектах:

- соціологічний аспект молодіжної політики з точки зору теорії культурної гегемонії А. Грамші;
- концепції соціальної дії М. Вебера;
- концепції розвитку М. Дугласа, Е. Гідденса, У. Бека;
- ідеї підсвідомого З. Фрейда;
- механізмів соціальної ідентифікації І. Ільїнського, В. Криворученка, В. Лукова (Російська Федерація).

Щодо вітчизняних дослідників, то подібних до вищевикладених аспектів характеристики феномену «державна молодіжна політика» фактично немає. Найчастіше, в науковому плані «експлуатується» визначення, що зробив М. Ф. Головатий: «Під державною молодіжною політикою, – пише він, – ми розуміємо наявність у суспільстві чітко і об'єктивно визначених та законодавчо закріплених ідей стосовно місця і ролі молоді у поступальному розвитку суспільства, а також системи різноманітних заходів, що сприяють реалізації цих ідей» [29, с. 9].

Звідси і мета державної молодіжної політики: створити необхідні соціально-економічні, політико-правові, організаційні умови і гарантії для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молодої людини, так і всього молодого покоління [там само].

Одночасно, в науковому обігу в Україні найширше використовується таке юридичне визначення терміну «державна молодіжна політика»: «Державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального,

фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України» [15, с. 196].

Торкаючись саме юридичного визначення і закріплення державної молодіжної політики, зазначимо, що європейське, зокрема, «молодіжне» законодавство, можна розділити на три типи.

Перший тип: законодавство про підтримку, стимулювання молоді, молодіжної ініціативи. Це закони про молодіжну роботу, сприяння молоді, молодіжну діяльність.

Другий тип: законодавство про соціальне забезпечення молоді, молодіжну діяльність. Йдеться про забезпечення, найперше, стартових умов життя молоді (освіта, професійна підготовка) стимуляція самої молоді до вирішення власних проблем.

Третій тип: законодавство про захист молоді. Таке законодавство захищає молодь головним чином у несімейних сферах (праця, громадський транспорт і т. ін.).

Впродовж 1990-2009 років в Україні з різних аспектів молодіжної, соціальної політики, соціальної роботи тощо було захищено близько п'ятисот наукових робіт. В контексті з обраною нами науковою проблематикою такі роботи (доктори та кандидати наук) можна систематизувати у такий спосіб: а) дисертаційні роботи з історії молодіжної політики – 1 (докторська): Бородін Є. І. Державна молодіжна політика в Україні: процес формування та розвитку (1991–2004 рр.) [15]; б) дисертаційні роботи з теоретичних основ державної молодіжної політики – 1 (докторська): Головатий М. Ф.

Маємо близько 50 кандидатських дисертацій з цієї проблематики. Так з 1990 по 2010 рік в незалежній Україні з'явилися ряд фундаментальних праць з різноманітних проблем державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, серед яких виділяємо праці: Бородіна Є. І. (2007), Маркової Г. Н. (2008), Старинця О. Г. (2004), Мулик Л. Є. (2003), Семигіної (2003) – проблеми соціальної та державної політики стосовно вказаних категорій громадян; Богуславської К. Г. (2009), Панченко Л. М. (2003), Похресник А. К.

(2002), Рябіки В. Л. (1998), Юрій Н. Л. (2002) – проблеми соціокультурних орієнтацій та політичної активності молоді; Барабаш В. В. (2005), Головенька В. А. (1995), Сороки С. В. (2006) – проблеми молодіжного, в тому числі неформального молодіжного руху; В. О. Омельчука (2004), В. Ф. Шовкошитного (2005) – проблеми державної молодіжної житлової політики та патріотичного виховання молоді і т. ін.

Методологічну основу даного дисертаційного дослідження становлять перш за все дисертаційні роботи: В. В. Барабаша [8]; К. Г. Богуславської [13]; Є. І. Бородіна; В. А. Головенька [28]; М. Ф. Головатого [31]; В. О. Омельчука [94]; Л. М. Панченка [100]; М. П. Перепелиці [104]; В. Л. Рябіки [118]; О. Г. Старинця [151]; С. Ф. Хрисанової [173]; Н. М. Юрій [176] та ін.

Разом з тим з питань практичної реалізації соціальної політики в роки незалежності України саме серед дітей, молоді, в сімейному середовищі досьгодні цілісних робіт саме політологічного характеру практично немає.

В Україні не бракує спеціальних наукових робіт, в яких цілісно досліджувалося би соціальна сфера, соціальна політика, які є домінуючими, інтегральними у розв'язанні питань сім'ї та усього молодого покоління.

Проблеми гуманітарної, соціальної політики впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття глибоко і всебічно досліджувалися і досліджуються багатьма не лише українськими, але й російськими вченими. Можна при цьому назвати: монографії і статті Є. Ануфрієва, Г. Ареф'євої, В. Андрущенко, В. Беха, І. Беха, А. Бичко, І. Бичка, М. Головатого, П. Гнатенка, Г. Заїченка, Е. Ільєнкова, М. Лукашевича, М. Мамардашвілі, С. Франка, М. Михальченка, В. Шинкарука, О. Яременка, А. Городецького, А. Горака, О. Гугніна, В. Куценка, Л. Малишка, І. Мороза, Ф. Прокоф'єва, І. Цехмістро, Л. Чинакової, В. Давидовича, Є. Тихонової та ін.; дисертації І. Бакштейна, С. Асаєва, А. Байдельгінова, В. Ладейщикова, В. Грехнева, В. Муляви, О. Плаксіної; публікації Б. Грушина, Є. Головахи, Н. Паніної, І. Кона, В. Несвітовського, Л. Абалкіна, К. Буслова, І. Бекешкиної, В. Бахарєва, Л. Бондаренко, Є. Бистрицького, Є. Донченко, Т. Титаренка,

О. Кисельової, О. Крутової, С.Вовканича, Ю. Волкова, В. Воловича, В. Воловика, В. Воронкової, К. Грищека, А. Ручки, Т. Дорохової, Т. Заславської, В. Роговіна, В. Хижняка, А. Шохіна та ін. З цими авторами головним чином і пов'язані: концептуальні засади соціальної політики; розробка її принципів, форм та методів практичної реалізації; моделі та технології організацій соціальної роботи і т. ін.

Зокрема, у дисертаційній роботі М. Головатого вчинено спробу цілісно розглянути державну та молодіжну політику, як соціально-політичні феномени. При цьому суттєва увага надається обґрунтуванню принципів, складових, механізмів практичної реалізації такої політики [29].

О. Г. Старинець вперше в Україні в дисертаційній роботі дослідив проблему взаємин молоді і держави, а, відтак, визначив основні вектори таких взаємин у демократичному суспільстві [151].

Є. І. Бородін був і залишається (станом на 2010 р.) єдиним в Україні доктором наук (історичних), який детально проаналізував і описав процес формування та розвитку державної молодіжної політики в Україні 1991-2004 рр. [16].

У дисертаційній роботі К. Г. Богуславської [13] здійснено аналіз ціннісних орієнтацій молоді в незалежній Україні.

В. Л. Рябіка [118] та Н. Юрій [176] розглянули в своїх дисертаційних роботах питання політичних орієнтацій та політичної соціалізації молоді.

Вперше в Україні проблему регіональної державної молодіжної політики в дисертаційній роботі розглянув М. І. Перепелиця [104], а В. О. Омельчук [94] дослідив проблему формування державної молодіжної житлової політики, як важливішої засади соціалізації молоді, розв'язання демографічних та інших проблем новітньої України.

В контексті даного дисертаційного дослідження помітною є дисертація С. В. Толстоухової на тему «Організаційно-педагогічні основи формування системи соціальної служби для молоді України», яка була успішно захищена авторкою у 1999 році на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук. Центральні питання, що предметно розглянуті в роботі С. В. Толстоухової, стосуються: а) проблем і процесу громадянського виховання молоді як цілісної динамічної соціально-педагогічної системи; б) шляхів та засобів вдосконалення змісту й методів педагогічного впливу на соціалізацію молоді. Оскільки процес соціалізації молоді та організаційно-педагогічні засади формування цілісної системи соціальної служби для молоді С. В. Толстоуховою, іншими дослідниками (О. Безпалько, К. Богуславська, М. Головатий, І. Зверева, О. Карпенко, І. Кон, З. Кияниця, М. Лукашевич, В. Лютий, М. Мигович, Ж. Петрочко, М. Ростальна, Л. Стрига та ін.) висвітлені достатньо широко і конкретно, в нашому дослідженні вони наводяться лише у контексті даної теми, мети і завдань дисертаційної роботи.

Порівняльний аналіз соціальної політики у її глобальному вимірі найгрунтовніше здійснено українською вченою Т. Семигіною у монографії «Соціальна політика у глобальному вимірі» [122]. Авторка обрала для аналізу три країни – Великобританію, Швецію і Німеччину, що представляють так звані «класичні моделі» соціальної політики. Інші країни – США, Мексика, Бразилія, Японія, Нова Зеландія і Нігерія представляють принципово відмінні моделі соціальної політики, яка має, однак, і певні загальні, спільні ознаки і особливості. Про це в дисертації ще йтиме мова нижче.

Доречно зазначити, що одним із перших в новітній Україні видань, присвячених порівняльному аналізу молодіжної політики в країнах Західної Європи є видання «Молодежная политика в европейском сообществе: структуры и подготовка молодежных работников» (1994 р.). Фактично це переклад (з науковим коментарем) документального і інформаційного матеріалу, зібраного Крістосом Д. Лазосом для Комісії Європейського Співтовариства. Видання містить три частини, в яких розглядаються: а) молодіжні структури по роботі з молоддю двадцяти провідних країн Західної Європи; б) молодіжні структури по роботі з молоддю на регіональному і

місцевому рівнях; в) системи підготовки молодіжних працівників в країнах-членах ЄС [64].

Потужним внеском у розробку питань соціальної політики та соціальної роботи є праці таких відомих російських вчених, як Л. С. Алексєєва, Л. Г. Гусякова, С. І. Григор'єв, Л. Д. Дьоміна, В. А. Луков, В. П. Мошняга, П. Д. Павленок, З. Н. Саралієва, В. А. Фокін, В. Ц. Худовердян та ін.

Окремо можна виділити спеціальні роботи, в яких досліджуються проблеми дітей, молоді, сучасної сім'ї. Так дослідженням питань виховання, захисту прав дитини, державної політики у цій сфері в Україні плідно займалися і займаються такі вітчизняні вчені як В. А. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. М. Князєв, Н. Р. Нижник, Г. С. Одінцева, В. М. Цветков та ін.

Вагомий внесок у розробку проблематики змін філософської парадигми щодо світосприйняття дитини, зокрема, зробили Н. С. Корабльова, В. В. Корженко, В. М. Леонтьєва, Т. Г. Лубенець, А. Я. Мамонтов, Я. Ф. Чепіга.

Підґрунтям для розгляду правових аспектів захисту прав дитини стали роботи С. П. Головатого, Б. І. Ісмаїлова, Ю. М. Колосова, В. С. Нерсєсянца, М. А. Рахімової, В. П. Рєвина, О. Ф. Скакун та ін.

Великий об'єм матеріалу, що характеризує реальний стан дітей, сім'ї, молоді не лише в Україні, але й світі, особливості розробки та практичного здійснення державної політики у цих напрямках, містять ряд цілісних комплексних наукових проєктів. Про три з них варто сказати окремо.

Впродовж 2001–2003 років в Україні було реалізовано найбільший за усі роки незалежності науково-аналітичний, видавничий проєкт з проблем соціальної політики і соціальної роботи. Його авторами і учасниками стали провідні науковці України у галузях соціальної проблематики В. П. Андрущенко, В. І. Астахова, В. П. Бєх, І. Д. Бєх, М. Б. Євтух, М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, М. І. Михальченко, І. М. Пінчук, Л. О. Романєнкова, С. В. Толстоухова та ін. За підсумками цього проєкту

громадськість отримала монографію «Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть» [1], навчальний посібник із соціальної роботи [131], два навчальні посібники для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді [131; 133], збірник навчальних програм із соціальної роботи [130], короткий енциклопедичний словник [134] та хрестоматію з проблем соціальної політики та соціальної роботи [135].

Серед багатьох спеціальних видань, що присвячені питанням суто соціальної роботи в Україні, варто виділити два: 1) Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методологічні засади. Навчальний посібник [68]; 2) видання: Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навчально-методичний посібник [53].

У першому виданні [68] детально розкриті морально-гуманістичні витоки і становлення теорії і практики соціальної роботи в Україні, її витоки як професійної діяльності, науки і навчальної дисципліни та взаємозв'язок з іншими галузями суспільного життя. У динаміці проаналізовано основні теорії і методологія соціальної роботи [там само, с. 61-74], схарактеризовані технології соціальної роботи [там само, с. 85-98]. До речі, більш повного розгляду технологій соціальної роботи та професійно-етичних вимог до соціального працівника до сьогодні немає у жодному вітчизняному спеціальному виданні.

У другому виданні А. Й. Капської [53] на основі глибокого вивчення та аналізу особливостей соціально-педагогічної роботи в Україні запропоновано окремі, найбільш соціально затребувані методики організації життєдіяльності дітей і молоді з особливими потребами, схильних до девіантної поведінки. Тут містяться також варіативні технології для спеціаліста з урахуванням контингенту клієнтів. Йдеться про дітей з функціональними обмеженнями, дітей, що залишилися без батьківського піклування, важковиховуваних дітей тощо.

Одним з найбільш масштабних наукових проєктів, який було здійснено впродовж 2002-2005 років, був українсько-канадський проєкт «Молодь за здоров'я». Його реалізували від України – Державний інститут проблем сім'ї та молоді (нова назва – Державний інститут розвитку сім'ї та молоді), Український інститут соціальних досліджень, а з канадської сторони – Канадська агенція міжнародного розвитку та менеджменту з боку Канадського товариства міжнародної охорони здоров'я. Над проєктом працював великий колектив вчених, соціальних працівників, педагогів, психологів. В ході реалізації проєкту було проведено десятки наукових конференцій, круглих столів, презентацій, видано понад 20 різноманітних наукових, науково-практичних монографій, збірників, методичних розробок [48; 117; 156; 164; 165; 166; 167; 168; 169 та ін.].

В 2005-2007 роках в Україні було реалізовано також важливий інноваційний науковий проєкт «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей». Патрунуванням цього проєкту займалася благодійницька організація «Кожній дитині» в Україні. Основною метою проєкту було зменшення кількості дітей, що виховуються в інтернатних закладах Київської області шляхом запровадження інтегрованих соціальних служб для забезпечення ефективної підтримки дітей і сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Метою цього проєкту було: створення спеціалізованих соціальних служб, які надають комплексні соціальні послуги вразливим дітям і сім'ям; розробка та впровадження інноваційних технологій соціальної роботи, спрямованих на запобігання потраплянню дитини до інтернатного закладу та розвиток сімейних форм виховання; підвищення рівня професійної компетентності спеціалістів соціальної сфери щодо захисту права дитини виховуватися в сімейному середовищі; підготовка змін і доповнень до законодавчих і нормативно-правових актів за міжнародними стандартами у сфері сімейної політики та захисту прав дітей.

Основним висновком авторів і реалізаторів даного проєкту (О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський,

В. П. Лютий, Ж. В. Петрочко, М. І. Ростальна, М. І. Стрига та ін.) є потреба у суттєвому реформуванні, в даному випадку, існуючої системи опіки над дітьми в Україні. Справа в тому, що і нині існуюча система опіки, це та, що склалася у колишньому СРСР, УРСР, в основу якої було найперше покладено ідеї колективного виховання дітей, що, між тим, позбавляє можливості забезпечити індивідуальний підхід до дитини (М. Лукашевич, І. Мигович) [70].

Велику кількість спеціальної літератури (в середньому 15-20 видань щорічно) за роки незалежності України було підготовлено і видано Українським державним центром соціальних служб для молоді. Серед авторів таких видань: Г. М. Бевз, В. Б. Бугай, О. В. Безпалько, О. В. Вакуленко, Р. Г. Драпушко, І. Д. Зверєва, А. Г. Зінченко, І. Ф. Ільїнський, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, З. І. Кияниця, Н. І. Комарова, Т. В. Кравченко, Н. Ю. Максимова, О. М. Максимович, Р. М. Охрімчук, І. В. Пєша, І. М. Пінчук, Н. Ф. Романова, С. В. Толстоухова, І. М. Трубавіна, С. І. Хаїрова, А. М. Ходорчук, О. К. Шатохіна та ін. Так лише у 2008 році побачили світ десять спеціальних видань, з-поміж яких 3 – присвячені соціальній адаптації дітей-сиріт, 3 – молодим сім'ям тощо. Цінність видань Державної соціальної служби для дітей, сім'ї та молоді тому, що вони мають науково-методичний, прикладний характер, а, відтак, дають можливість максимально вдосконалювати практику соціальної роботи.

У 1990 році при ЦК ЛКСМ України було створено науково-дослідний Центр проблем молоді, а у 1991 році рішенням Кабінету Міністрів України було засновано на його основі Український науково-дослідний інститут проблем молоді, який (зі зміною назви) і до сьогодні здійснює різноманітні, в тому числі моніторингові дослідження проблем дітей, молоді, жіноцтва, сім'ї.

Практично з перших років незалежності України Українським науково-дослідним інститутом проблем молоді (нині – Державний інститут розвитку сім'ї та молоді) було розроблено методичку проведення регулярних моніторингових досліджень та започатковано практичну підготовку

Державних доповідей щодо становища окремих груп населення України. Такі доповіді готувалися і готуються нині Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище дітей, сімей, молоді і є джерелом для:

а) визначення реального стану та проблем вказаних категорій і соціальних груп;

б) підготовки і прийняття ефективних управлінських рішень у сфері соціальної політики;

в) реальної підтримки окремих соціально-демографічних груп населення.

Тільки впродовж 2003-2004 рр., наприклад, було підготовлено чотири таких доповіді, що стосувалися проблем дітей, сільської молоді, бездоглядності та безпритульності дітей [112], молоді сім'ї в Україні тощо.

Вищевказані та інші дослідження Державного інституту розвитку сім'ї та молоді пов'язані: по-перше – з проведенням щорічних моніторингових досліджень соціального стану, орієнтацій та проблем дітей, молоді, сімей; по-друге – з окремими соціальними, економічними проблемами дітей і молоді. Так у 2003 р. інститутом досліджувалася унікальна проблема торгівлі людьми [157] та проблема гендерної політики в Україні [57]; у 2004 році – соціально-економічні причини насильства в українських сім'ях [145] та соціальні проблеми працевлаштування молоді [142], у 2005 році – морально-етичні імперативи та розважально-рекреаційна сфера в сучасно-українському суспільстві [83], у 2006 році – проблеми ВІЛ/СНІДу, сімей усиновителів, фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [47] і т. ін.

Відтак, є підстави говорити, що науково-аналітична діяльність Державного інституту розвитку сім'ї та молоді дає змогу на основі глибоких досліджень:

а) створити щорічний науковий портрет молодого покоління, схарактеризувати стан сім'ї та виокремити найхарактерніші проблеми і невирішені питання щодо них;

б) обґрунтувати наукові пропозиції в адресу усіх гілок влади, спеціальних державних і соціальних інституцій в частині як формування реальної державної молодіжної політики, так і її практичної реалізації;

в) постійно вдосконалювати технології, форми і методи розв'язання проблем молоді та сім'ї у поєднанні як власного національного, так і світового досвіду соціальної роботи, соціальної допомоги.

Велику кількість спеціальної методичної літератури за усі роки свого існування видала Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. В останні роки все частіше стали з'являтися спеціальні публікації, зокрема, стосовно регіональної практики надання соціальних послуг в Україні саме у нових, інноваційних формах. Так українськими дослідниками проблем соціальної політики і соціальної роботи у 2007 році було підготовлено колективну збірку (О. В. Безпалько, Т. П. Басюк, З. П. Бондаренко, І. В. Братусь, О. М. Жданович, М. Л. Лях, Ж. В. Петрочко, Т. П. Цюман) щодо практики підготовки соціальних працівників для роботи у громаді, моделей надання соціальних послуг дітям і молоді, механізмів партнерства між державними і неурядовими організаціями [109]. В даній збірці йдеться про:

а) нові форми навчання і підвищення кваліфікації спеціалістів соціальної сфери;

б) діяльність ресурсних і інформаційно-консультаційних центрів;

в) інноваційні моделі соціальних послуг; діяльність тренінгових центрів (м. Луцьк);

г) школу усвідомленого батьківства (м. Київ);

г) підлітковий клуб «Оазис» (м. Івано-Франківськ);

д) громадську службу соціальної адаптації (м. Тернопіль);

е) центр роботи з громадою (м. Сарни) та ін.

Важливо, що окрім опису реальної інноваційної практики соціальної роботи дана збірка містить і значну кількість спеціальних методичних рекомендацій щодо проведення семінарів, тренінгів, інших видів занять для фахівців із соціальної роботи.

З-поміж невеликої кількості інноваційних структур по роботі із сім'єю, дітьми і молоддю окремо виділяються так звані інтегровані соціальні служби. Цій проблемі присвячено унікальне і специфічне видання «Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації» [52], в якому головним чином розкрито інноваційні технології соціальної та соціально-педагогічної роботи з вразливими сім'ями та дітьми.

За роки незалежності України не лише розширилася проблематика, географія досліджень дітей, сім'ї, молоді, державної молодіжної політики, але більш досконалою стала і технологія здійснення таких досліджень. Це стосується як соціологічної науки в цілому, так і молодіжної проблематики зокрема.

Щодо соціологічної науки, то останнім часом вона стала використовувати індикатори, показники та тестові методики, що дають можливість більш точного вимірювання соціального стану громадян, визначення їх соціальних проблем, визначення особливостей масової свідомості, що має принципове значення для уточнення, практичної реалізації соціальної політики. До індикаторів вивчення соціального стану українських громадян в Інституті соціології НАНУ, де з 1994 року виконується проект «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», свого часу було введено з цією метою такі тестові методики: шкала аномалії (для побудови індексу аномійної деморалізованості); шкала авторитаризму (для вимірювання прихованих політичних установок особистості); шкала цинізму (для визначення ставлення громадян до загальноприйнятих цінностей); шкала національної дистанції (для виміру ступеня національної відокремленості, національного ізоляціонізму, поширеності ксенофобійних установок тощо); шкала соціального самопочуття (для визначення соціальних

благ та рівня їх забезпечення); шкала соціальної напруженості (для визначення рівня протестного потенціалу); шкала тривожності (для визначення реакції на стресові ситуації – за шкалою тривожності Спілберта – STAI – State – Trait Anxiety Inxiety) [99, с. 5, 6].

Підкреслимо, що вказані тестові методики не лише суттєво поглиблюють, уточнюють стан та особливості соціальних проблем громадян, але й дають змогу цілісно визначити рівень та особливості соціального самопочуття, соціальні орієнтації як окремих громадян, груп, так і великих соціальних спільнот. Так, на основі багаторічного (1992-2006 рр.) наукового проекту-моніторингу «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» було зроблено, зокрема, такий, принципового характеру висновок: «Консолідувати суспільство (українське – *Н. Л.*) і розгорнути вектор його поступу під силу лише першочерговій і якнайпильнішій увазі влади до створення умов суворого контролю за виконанням ухвалених і таких, що у процесі ухвалення, законів і демонстрації особистих взірців поведінки, що відповідають не архаїчним, а сучасним демократичним цінностям» [там само, с. 93].

В Україні досконало розроблена також методика досліджень, в першу чергу соціологічних, проблем дітей, сім'ї та молоді, які до сьогодні, найперше, здійснює Державний інститут проблем сім'ї та молоді (за майже п'ятнадцятирічний час існування інститут неодноразово міняв свою офіційну назву). Багатим є науковий інструментарій таких досліджень: інтерв'ю, опитування, анкетування, формалізоване (стандартизоване) інтерв'ю або інтерв'ю-анкета, робота з фокус-групами, спостереження, включене спостереження, проведення моніторингових досліджень і т. ін.

Дане дисертаційне дослідження значною мірою спирається на теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних фахівців відносно проблем підвищення ролі і ефективності практичної реалізації державної політики у сучасному світі взагалі (праці Г. Атаманчука, В. Бабкіна, О. Бандурки, П. Блау, Т. Бруса, О. Валевського, М. Вебера, О. Воронька, Б. Гаєвського,

В. Голуба, Д. Гвішіані, В. Горбатенка, І. Грицака, В. Колпакова, Б. Курашвілі, В. Логвінова, В. Лугового, С. Наумкіної, Н. Нижник, В. Патрушева, А. Пойченка, К. Поппера, Г. Райта, С. Рябова, Т. Сааті, В. Тертички, Р. Фатхудінова, В. Філіпчука, В. Цветкова, А. Чернявського, Г. Щокіна та ін. При цьому впродовж останніх років лише в Україні було підготовлено, захищено ряд докторських і кандидатських дисертацій із проблем державної політики і державного управління, серед яких варто виділити роботи С. Колоска, М. Легези, М. Манжули, П. Павленчика, В. Тертички, В. Яцуби, В. Яцюка та ін.

Оскільки державна молодіжна політика відноситься як до державної політики, так і до соціальної політики, безумовний інтерес викликають праці московського вченого В. Іванова та українського дослідника – управлінця Г. В. Щокіна. Ще у 2001 році в Москві під редакцією професора В. М. Іванова вийшов навчальний посібник для вищих навчальних закладів «Основы социального управления» (автори: А. Гладишев, В. Іванов, В. Патрушев), в якому вперше на пострадянському просторі було вчинено вдалу спробу науково-теоретичного і практичного осмислення проблем соціального управління як специфічної, самостійної галузі наукового знання. До цього (1996 р.) В. Іванов випустив оригінальну монографію «Социальные технологии в современном мире».

Щодо праць Г. В. Щокіна, то більшість його наукових робіт – таких, як «Теорія соціального управління» (1996), «Теорія кадрової політики» (1997), «Соціальна теорія і кадрова політика» (2001), «Організація і психологія управління персоналом» (2002) та ін. мають управлінсько-психологічне, соціальне спрямування, що для державної молодіжної політики, яка є предметом нашого дослідження, має найважливіше значення. Дещо пересікаються з роботами Г. В. Щокіна окремі роботи українського філософа-управлінця В. М. Князева, за редакцією якого, зокрема, у 2003 році було видано монографію «Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми».

Відповідно до наукової проблематики, що є предметом даного дослідження, спеціальну літературу, що була головним чином використана (і цитована) при написанні дисертації можна подати у такий спосіб:

а) питання, пов'язані із визначенням «державної політики», «державної молодіжної політики», їх суті, моделей та особливостей – праці: М. Головатого [29; 31]; К. Лазоса [64]; В. Тертички [155]; Н. Юрій [176]; окремі публікації К. Лазоса (Молодежная политика в Европейском Сообществе: структуры и подготовка молодежных работников. Пер. с англ. / Под ред. А. А. Яременко, М. Ф. Головатого (К., 1994) [64]; Молодежная политика: международный опыт (М., 1991) [82] та ін.;

б) питання, проблеми, пов'язані з реальним соціально-економічним станом сучасного українського суспільства в умовах глобалізації, економічної кризи та переходу до демократичних, ринкових засад – праці: О. Власюка, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін.; окремі роботи: Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации (Х.: Основа, 1997) [50]; Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін. / За ред. В. С. Крисаченка (К., 2005) [160]; Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Кол. монографія / Під ред. М. О. Шульги (К., 1999) [159]; Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачев (керівник авторського колективу) (К., 1996) [158] та ін.;

в) численні індивідуальні і колективні праці, в яких у той чи інший спосіб аналізується соціальна політика, реальна практика її розробки і реалізації у світі і в Україні зокрема – праці: Ю. Волкова [18], Т. Ганслі [22], Б. Дікона [37], В. Ємелієва [42], О. Іванова [49], А. Козлова [56], О. Куценко [61], В. Мандебури [75], А. Мартинова [76], В. Новікова [89; 90], І. Попової [106], Т. Семигіної [121; 122], П. Спідера [150], В. Черняка [174], W. Dumon [186], Т. Parsons [197] та ін.; окремі роботи: Наука і соціальні проблеми суспільства: Міжн. Наук.-практ. конф. (Харків, 18-19 червня 1998 р.). – Харків, 1998 [85]; Основні напрямки соціальної політики на період до 2004

року. Схвалено Указом Президента України від 24.05.2000 р. №7117 / 2000 // Бюлетень систематизації законодавства України. Сер. 1. Праця і соціальний захист населення. – 2000. – №7. – С. 11-45 [96], Социальная политика: Учеб. / Под ред. Н. А. Волгина (М.: Изд-во «Экзамен», 2002) [137], Социальная политика / Сост. и ред. А. Райкевич; Пер. с польс.; Предисл. и общ. ред. проф. Ю. Е. Волкова (М.: Прогресс, 1997) [138] та ін.

г) роботи, в яких висвітлюються конкретні соціально-економічні та інші проблеми дітей, сім'ї та молоді – праці: Н. Ашина і Д. Верби [3], О. Балакіревої, Ю. Якуби і К. Левченко [5], В. Бебика, М. Головатого і В. Ребкало [9], Е. Волянської [19], В. Єленського і В. Перебенісюка [41], О. Карпунічевої [55], Б. Лазоренко [63], Н. Максимової і К. Мілютіна [73; 74], Л. Панченко [100], Ю. Якубової [178] та ін.; окремі публікації – їх багато, вони охоплюють питання, пов'язані з ціннісними орієнтаціями молоді; станом сім'ї, особливо молоді, різноманітними антисоціальними проявами у молодіжному середовищі; роль релігії у формуванні світогляду молоді, гендерним проблемам і т. ін.

г) роботи, присвячені проблемам дитячого і молодіжного руху (неформального і формального), їх ролі у процесі соціалізації та соціальної адаптації молодих громадян – праці: В. Барабаша [8], В. Головенька [28], В. Головенька і О. Корнієвського [32] та ін.; – окремі роботи цієї проблематики, як, наприклад, дисертаційне дослідження В. Барабаша «Інституалізація сучасного молодіжного руху України: тенденції і проблеми. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. кандид. соціол. наук» (Харків, 2005) [8];

д) ряд цілісних, комплексних робіт, що розкривають окремі особливості дітей, сім'ї та молоді, серед яких можна назвати десятки робіт Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, Українського інституту соціальних досліджень, Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді. Це, зокрема, такі роботи як: Збірник наукових праць Державного інституту розвитку сім'ї та молоді (за підсумками 2006 р.) / Упорядники Л. Є. Леонтєва та ін. (К.: Держ. ін-т розвитку, 2006) [47]; Проблеми

бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні: Тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року (К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004) [112]; Роль сім'ї у формуванні здорового способу життя дітей та молоді / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. М. Балакірева, Г. В. Беленька та ін. (К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. – Кн. 12 (Сер. «Формування здорового способу життя молоді». У 14 кн.) [17]; Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щоріч. доп. Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 р.). Т. В. Безулік, А. І. Білий, Є. І. Бородін та ін.; Ред. кол.: Ю. О. Павленко та ін.; Державний ін-т проблем сім'ї та молоді (К.: Гопак, 2005) [125].

Серед подібних робіт окремо виділяються роботи, що: а) визначають, обґрунтовують соціальні причини специфічних і складних негараздів в дитячому, молодіжному середовищі, ті, що стосуються сім'ї [наприклад, 142; 143; 144; 145; 146; 147; 157 та ін.]; б) спеціальні роботи, пов'язані із формуванням здорового способу життя українських дітей і молоді [164; 165; 166; 167; 168; 169 та ін.]. Останні із вказаних видань є результатом здійснення великого україно-канадського науково-соціального проекту, здійсненого з української сторони Державним інститутом проблем сім'ї та молоді.

е) нормативно-правова база аналізу державної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді. Це: а) правові акти міжнародного рівня: Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А(III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року // Законодавство України про шлюб, сім'ю та молодь (К.: Юрінком, 1997) [43]; Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року / Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): Частина 1. (К., АТ «Видавництво «Столиця» 1998) [34];

б) нормативно-правова база державної молодіжної політики щодо дітей, сім'ї і молоді в Україні: Конституція України (Основний Закон): Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 [58]; Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року №2859 [114]; Закон України від 21.11.1992 р. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» / ВВР – 1993. – №5; 1994. – №11; 1999. – №19 [44]; Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. №2998 // Відом. Верховної Ради України. – 1993. – №16, с. 409-417 [116] та ін.

ж) нормативно-правова база аналізу державної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді. Це: а) правові акти міжнародного рівня: Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року // Законодавство України про шлюб, сім'ю та молодь (К.: Юрінком, 1997) [43]; Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року / Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): Частина 1. (К., АТ «Видавництво «Столиця» 1998) [34]; б) нормативно-правова база державної молодіжної політики щодо дітей, сім'ї і молоді в Україні: Конституція України (Основний закон): Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30 [58]; Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року №2859 [114]; Закон України від 21.11.1992 р. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» / ВВР – 1993. – №5; 1994. – №11; 1999. – №19 [44]; Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. №2998 // Відом. Верховної Ради України. – 1993. – №16 [116] та ін.

Важливо зазначити і таку особливість теоретико-методологічних засад розробки державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді. Впродовж останніх

десяти років у Україні значно розширилася наукова тематика робіт, присвячених гендерній рівності. З'явилося ряд робіт, присвячених гендерній експертизі законодавства України, загальному стану справ з дискримінацією жінок, проблемам торгівлі жінками, соціальної роботи з дітьми, молоддю, жінками, різними категоріями сімей. До таких робіт відносимо: Впровадження гендерних підходів. Практичний посібник / Регіональне бюро Програм розвитку ООН по країнах Центральної і Східної Європи та СНД (К., 2003); Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія (Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003) [24]; Інтегрування гендерного підходу в державну політику України (К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003); Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації: Проект звіту про результати дослідження / НДІ праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України і НАН України; Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України; Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла-Страда – Україна» (К., 2003) [157]; Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року (К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003) [80] та ін.

Серед вказаних видань принципово важливими для формування державної політики стосовно сім'ї, соціального захисту жіноцтва є ті видання, в яких не лише досліджуються і висвітлюються реальні проблеми жінок, але й розробляються навчально-технологічні механізми і системи соціальної роботи серед жіноцтва, які можна практично використати в соціальній роботі. Таким, зокрема, є видання «Как организовать деятельность по предотвращению торговли женщинами: Практическое пособие для тренингов» (К., 2001), в якому містяться розділи: «Лоббирование», «Сотрудничество с масс-медиа», «Превентивная образовательная кампания», «Проведение рекламной компании», «Горячая линия», «Социальная помощь», «Социальная помощь потерпевшим от торговли людьми: опыт «Ла-

Страда – Україна» (июль 1998 – июль 2001)», «Горячая линия» как эффективный инструмент распространения информации по проблеме предотвращения торговли людьми».

Загалом же за останні п'ятнадцять років в Україні помітно збільшилася кількість досліджень, випуск спеціальної літератури із загальних проблем сім'ї, молоді сім'ї, рекомендацій з окремих напрямків соціальної роботи з молодією родиною.

Створення в Україні, як і сусідніх державах, в останні роки спеціалізованих установ, мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – структур з організації соціальної, профілактичної, виховної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями – притулків для неповнолітніх, центрів роботи з молодими сім'ями, центрів зайнятості, закладів соціального обслуговування та ін., викликало появу великої кількості спеціалізованих науково-методичних видань, які мають сприяти більш дієвій практичній роботі з окремими, специфічними категоріями громадян. Такі видання забезпечують Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, Український інститут соціальних досліджень та інші інституції, що мають відношення до цієї проблематики. Серед спеціальних видань цієї тематики, що були використані при підготовці дисертаційного дослідження, варто загадати такі: Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір (за результатами національного соціологічного опитування підлітків та молоді 10–22 років) (К.: Укр. ін-т соціологічних досліджень, 2005) [48]; Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. Комплекс / Авт.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, В. П. Лютий, Ж. В. Петрочко, М. І. Ростальна, Л. І. Стрига / За заг. ред.: І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко (К.: Фенікс, 2007) [52]; Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді – 5-та ч. / За ред. А. Я. Ходорчука (К.: ДЦССМ, 2003) [133]; Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник (К.,

ДЦССМ, 2002) [134]; Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактінової (К.: Центр навч. л-ри, 2004) [136] та інші праці.

В незалежній Україні вперше з'явилися наукові праці, які раніше з ідеологічних причин не видавалися: роботи з проблем сексуальних експлуатації, порушень і злочинів, торгівлі жінками; проблем дітей і молоді, сімей, окремих національних меншин, що сприяє кращому розумінню життя молодого покоління в Україні взагалі.

Проблеми молоді у світі мають як багато спільного, так і особливого, специфічно-відмінного, унікального, притаманного молоді лише окремих країн і, навіть, регіонів. То ж природно, що для ХХ–ХХІ століття характерні наявність широкомасштабних досліджень молоді планети, окремих континентів і країн. Як правило, більшість таких досліджень знаходяться під патронатом, підтримуються, а то і спонсоруються всесвітніми міжнародними організаціями – ООН, ЮНІСЕФ, Рада Європи тощо. Помітним явищем у суспільній проблематиці свого часу стало моніторингове дослідження – доповідь Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні «Молодежь в меняющемся сообществе: Региональный мониторинговый доклад» (К., 2002), в якому даються основні характеристики молоді в суспільствах перехідного періоду (здоров'я, шкільні уроки, трудова діяльність, громадянське становлення) тощо.

Увага дослідників України постійно концентрується навколо проблем молоді країн Європи та Америки. Так проблеми, зокрема, інтеграції молодіжного руху, розв'язання соціально-економічних проблем молоді України в контексті ідентичних, подібних або й відмінних проблем соціально-економічного, політичного життя, останнім часом обговорювалися в Україні на Конгресі української молоді (1997), на IV Світовому Конгресі Українських Молодіжних Організацій (1998) та інших представницьких, авторських зібраннях молоді, молодіжних лідерів, науковців, широкої громадськості. До робіт, в яких порушені такі питання можна, зокрема,

віднести матеріали «круглих» столів: «Молодежь в современном мире: проблемы и суждения», «Молодежь и рынок. По итогам республиканского социологического исследования» (Минск, 1991) та ін. Інша справа, що багато зарубіжних видань, в яких розглядаються проблеми молоді, особливо в умовах інтеграції, глобалізації або світових системних криз, зокрема, економічної кризи, рідко є доступними вітчизняним дослідникам, широкому загалу зацікавлених осіб.

Висновки до першого розділу

Завершуючи розгляд теоретико-методологічних засад та стану теоретичного дослідження проблем державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в новітній Україні, зазначимо таке.

У сучасній українській, зарубіжній літературі на достатньо великому масиві загальної літератури щодо державної політики, управління в системі державної політики, досить предметно розглядаються питання формування та практичної реалізації державної молодіжної політики взагалі.

Маємо певну кількість спеціалізованих наукових, теоретичних робіт і розробок що стосуються конкретно соціальних проблем дітей, молоді, сім'ї, проведення профілактичної, виховної та іншої роботи щодо попередження негативних явищ і проявів у дитячому, молодіжному середовищі, сім'ї, особливо молоді.

Однак немає дисертаційних, монографічних та інших наукових робіт, в яких державна молодіжна політика розглядалася б у контексті світових інтеграційних процесів, глобалізації, соціальних трансформацій та глибоких кризових ситуацій, характерних для багатьох країн, у тому числі України.

Вкрай мало досліджень, завдяки яким можна було б розробити спеціальні державні та галузеві програми попередження негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі; забезпечити освітню та професійну підготовку молоді, надання молодим людям першого робочого місця та

професійного соціального захисту в умовах глибокої економічної кризи, світової глобалізації, попередити і зменшити великі міграційні процеси, що вкрай негативно позначаються на житті тисяч українських сімей; організувати вивчення багатьох соціальних груп молоді, які недостатньо досліджуються в Україні. Так практично недослідженими залишаються стан та проблеми молоді, сімей окремих національних меншин в Україні. Виняток становить хіба що оригінальне соціологічне дослідження, проведене у 2002 році Державним інститутом проблем сім'ї та молоді серед кримськотатарської молоді [141]. Дане дослідження було здійснене на виконання державної Програми сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002–2005 роки. Важко сказати, якою мірою дане дослідження було використане державними органами, однак воно залишається єдиним з поміж багатьох «молодіжних» досліджень в Україні за усі роки її незалежності.

Суттєво бракує спеціальних робіт, в яких державна політика щодо дітей, сім'ї та молоді розглядалася як цілісна система, що охоплює усі сфери життєдіяльності людини, а особливо, як система соціалізації та соціальної адаптації молодого покоління в умовах радикальної зміни ціннісних орієнтацій та умов продуктивного життя.

Беручи до уваги наявну теоретичну базу, визначеність методологічних підходів до вивчення проблем дітей, сім'ї, молоді, державної молодіжної політики як складного, багатоаспектного соціального явища, що є складовою частиною державної політики взагалі, можна перейти до більш детального розгляду основного предмету дисертаційного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТОСОВНО ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СВІТОВИХ СИСТЕМНИХ КРИЗ

За подальшою логікою даного дисертаційного дослідження виходимо з того, що формування та практична реалізація державної політики стосовно дітей та молоді:

а) обумовлюється загальносвітовими та національними особливостями і проблемами суспільного розвитку взагалі, особливо в умовах сучасних глобалізаційних, інтеграційних процесів, системних криз і проблем;

б) будується відповідно до реальних моделей соціальної політики, від яких молодіжна політика значною мірою є похідною;

в) за своїм характером, специфікою й особливостями детермінується тим соціальним станом, конкретними інтересами і проблемами, які притаманні дітям і молоді, сім'ї, особливо, молодій.

2.1. Трансформація моделей соціальної політики у світі і новітній Україні в умовах глобалізації та суспільно-політичних трансформацій українського соціуму

У другій половині ХХ – початку ХХІ століть одними з найважливіших процесів загальносвітового характеру, які суттєво обумовлюють життя та діяльність усіх людей на Планеті Земля, визначають характер і особливості забезпечення їхніх прав, обґрунтовують соціалізацію та соціальну стратифікацію молодих поколінь, є інтеграція (соціально-економічна, політична, інформаційна, культурна і т. ін.), глобалізація та системні кризи, що притаманні багатьом країнам і суспільствам.

Без усвідомлення суті та об'єктивних наслідків для життя людей цих процесів із додатком до них суто національних, притаманних окремим

країнам особливостей, неможливо досягнути і характер соціальної політики в цілому та державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді зокрема.

Найперше потребує відповіді запитання: завдяки чому і як інтеграційні, глобалізаційні процеси та загальнопланетарні явища вплинули на життя людини і особливо молоді, яким чином змінили, ускладнили процес соціалізації та соціальної детермінації, тобто підготовки і початку людиною продуктивного, діяльнісного і результативного життя.

Інтеграція (як і глобалізація) загалом – об'єктивне закономірне явище (потреба, наслідок) життя людей у ХХ–ХХІ століттях. Йдеться, як вище зазначалося, про інтеграцію економічну, політичну, соціальну, духовну, інформаційну тощо.

Інтеграція в процесі взаємодії країн, навіть з рівними, а то і протилежними соціальними, політичними системами, багато в чому обумовлена саме необхідністю поєднання зусиль у боротьбі проти тих соціальних загроз, які є однаково можливими за своїми проявами і наслідками будь-де. Це проблеми: голоду, безробіття, смертності, екологічних загроз, демографічного характеру, тероризму і особливо економічних катаклізмів, ВІЛ/СНІДу, наркоманії.

Об'єктивно інтеграційні процеси мають прояв не лише у світових, але й регіональних масштабах. Так, вони яскраво проявляються нині щодо країн Західної, Центрально-Східної Європи, азійського і африканського континентів. Ще у 50-ті роки ХХ століття у Західній Європі були створені такі міждержавні співтовариства як: Європейське об'єднання вугілля і сталі, Європейське Економічне Співтовариство та Євроатом і т. ін., а на початку 80-х років ХХ століття було утворено Європейський Союз. Набагато раніше виникли НАТО – Південно-атлантична оборонна організація (1949 р.), Організація Варшавського Договору (ОВД) (1955 р.).

З точки зору поєднання зусиль не лише в економічній, політичній, військовій, екологічній та багатьох інших сферах життя, такі міждержавні організації, об'єднання дають змогу кооперуватися і в питаннях соціального

характеру – захисту прав і інтересів людини, вирішення численних проблем соціального становлення, розвитку та соціальної стратифікації молодого покоління, а, відтак, і пошуку кращих моделей започаткування та практичної реалізації державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, тобто молодого покоління взагалі. У зв'язку з цим особливу увагу, щодо даного дослідження, маємо надавати ідейній, духовній глобалізації, яка пов'язана з цінностями, ідеями, ідеологіями і спричиняє як певну їх інтеграцію, поєднання, так і глибокі протиріччя, протистояння і навіть серйозні конфлікти і конфронтації.

Вчені різних галузей знань дещо по-різному визначають і обґрунтовують загрози людству глобального, світового рівня. І все ж найбільш єдиною є точка зору, що такими загрозами нині є:

1. Перенаселення планети.
2. Вичерпання наявних природних ресурсів.
3. Деградація довкілля – зростання кількості техногенних, природних та екологічних катастроф.
4. Ріст пандемічних захворювань (СНІД, туберкульоз тощо).
5. Міжнародний тероризм, неконтрольовані міграційні процеси.

До глобальних проблем людства відносять також: загрозу ядерної війни; можливість величезних екологічних катастроф; брак продуктів харчування. В останній час (кінець ХХ століття) до них приєднали, як відомо, СНІД та наркоманію. Серед усіх цих проблем на перше місце висувують проблему взаємодії сучасної цивілізації з природою, оскільки вона безпосередньо пов'язана з виживанням людства як виду.

Загальносвітові глобалізаційні проблеми мають, як вказувалося, подвійний характер: позитив і негатив. До позитиву відносять інтеграційні процеси у багатьох сферах суспільного життя, поєднання зусиль країн та їх органів влади у розв'язанні багатьох суспільних процесів і негараздів, а у негативному – ті загальнопланетарні проблеми, що стосуються фактично усього. Це, зокрема, такі:

- п'ята частина населення Землі (1,2 мільярди людей) живе менше, ніж на один долар у день, що вважають рівнем абсолютної бідності;
- половина населення Землі обходиться менше, ніж двома доларами на добу, що за визначенням Світового банку, є рівнем бідності;
- найзаможніші 20 відсотків населення Землі мешкають у найбагатших країнах, на які припадає 86 відсотків світового ВВП, 82 відсотки експортних ринків, 68 відсотків усіх прямих іноземних інвестицій, 74 відсотки всіх телефонних ліній, тоді як на 20 найбідніших відсотків населення Землі припадає 1,5 відсотка світового ВВП;
- 88 відсотків користувачів Інтернету живуть в індустріалізованих країнах, а 0,3 – у найбідніших;
- середній прибуток мешканців найбагатших 20 країн у 37 разів перевищує середній прибуток громадян 20 найбідніших, і цей розрив збільшився вдвічі впродовж останніх 40 років;
- щодня 40 тисяч дітей вмирають від недоїдання та хвороб;
- із 3 мільярдів світової робочої сили – 750 мільйонів і 1 мільярд працюють відповідно у неформальному секторі та підсобному сільському господарстві країн, що розвиваються [122, с. 16].

Закономірно, що основними цілями глобальної соціальної політики в XXI столітті визнано:

- зменшення зубожіння та голоду, передовсім кількості людей, котрі мають прибуток менше одного долара в день;
- досягнення загальної початкової освіти;
- стимулювання гендерної рівності та наснаження жінок;
- поліпшення здоров'я породілля;
- боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими хворобами;
- забезпечення стабільності середовища, зокрема збільшення доступу людей до безпечної питної води, зменшення кількості тих, котрі мешкають у нетрях;

- розвиток глобального партнерства заради розвитку, зокрема боротьби з бідністю на національному та міжнародному рівнях, розроблення стратегій забезпечення молоді тих країн, що розвиваються, продуктивною працею тощо [там само, с. 38].

Світовий розвиток нині характеризується далеко не оптимістичними показниками і тенденціями, які є і наслідками, і наступними результатами впливу на життя людства. Найхарактернішими з таких тенденцій є:

- тенденція до зниження середньорічного приросту населення Землі, трудових ресурсів (при цьому одночасно і майже скрізь маємо збільшення участі жіночої частини населення у суспільному виробництві); неухильно знижується коефіцієнт дитячої смертності;

- має місце все помітніший процес збільшення міського населення, урбанізації соціального життя, на зміну аграрним суспільствам приходять індустріальні, постіндустріальні, інформаційні і т. ін.;

- логіка індустріалізації знаходить своє підтвердження і в тому, що знижуються середньорічні показники у сільському господарстві і збільшуються у промисловості, зростає сфера послуг;

- дається взнаки підвищення загального освітнього рівня людей (особливо серед жінок), що також сприяє посиленню постіндустріального розвитку багатьох країн.

За усіх умов і обставин суспільного розвитку, незалежно від їх рівня в окремих країнах, ціннісні орієнтації більшості людей формуються на основі базових цінностей, якими є: Достаток, Справедливість, Добро, Краса, Істина (Щокін Г. В. Концепція соціального розвитку: висновки для України: Наук. видання. – К.: МАУП, 2002, с. 11-12). Такі цінності є у кожній людській спільноті, хоча їх ієрархія також є різною, а часто вони і протистоять одна одній.

Відомий український політик-конституціоналіст М. Д. Сирота у своїй науково-публіцистичній праці «Україна у геополітичному просторі третього тисячоліття» (К., 2007) вказував на внутрішні і зовнішні загрози існування та

сталого розвитку України. При цьому до внутрішніх, тих, що залежать, власне, від самого українського соціуму, він відносив:

- руйнування системи освіти і науки (зниження освітнього рівня нації);
- руйнування системи охорони здоров'я громадян (деградація нації в цілому);
- зростання рівня наркоманії та алкоголізму у суспільстві;
- зростання кількості безпритульних дітей;
- скорочення тривалості життя;
- зростання загального рівня захворюваності суспільства;
- руйнування культурного простору;
- деградація мовного середовища;
- зниження віри і духовності громадян;
- трансформація мистецтва;
- фальсифікація історичної спадщини;
- руйнування правової (конституційної) системи держави (вказана праця, с. 161-162).

Неважко помітити, що значна кількість цих загроз (індикаторів) мають найпряміше відношення саме до державної соціальної політики, політики щодо молодого покоління і сім'ї. Це при тому, зрозуміло, що ліквідація і внутрішніх, і глобалізаційних загроз аж ніяк не може бути здійснена лише власними зусиллями – існує реальна потреба сконсолідованих зусиль людства.

Полишаючи поза межами даного дисертаційного дослідження:

- а) різне пояснення суті терміну «глобалізація»;
- б) специфіку глобалізаційних процесів у різних сферах соціального буття;
- в) взаємозв'язок (і протиріччя) глобалізації і інтеграції та ін., звернемо особливу увагу на те, що глобалізація – це процес неухильного зростання та інтеграції вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття,

породжуваних поглибленням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів світу (Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005, с. 144-145).

Беремо до уваги і враховуємо, що глобальні проблеми як об'єктивна реальність не лише по-різному даються знаки у різних державах, на різних континентах і в різних соціально-економічних системах, але не є будь-якою мірою універсальними. Звідси реальною є потреба визначення особливостей впливу глобальних проблем на функціонування конкретного суспільства, розробка державних механізмів їх врахування і, одночасно, протистояння, протидії тим з них, що є негативними (за своїм впливом і проявами) для життєдіяльності конкретної, окремо взятої людської спільноти.

Сучасний світ характеризується наявністю багатьох динамічних процесів – порозуміння, зіткнень, протистояння, конфлікту, діалогу країн і цивілізацій. Так А. Ключніков, С. Сіткевич та А. Смаль роблять такий висновок: «Пострадянський простір, особливо його європейська частина (Україна, Білорусь і колишні країни Варшавського договору) являє собою своєрідний полігон, на якому особливо активно розвернувся економічний і політичний діалог між колишньою комуністичною (східною) і так званою капіталістичною (західною) цивілізаціями. Виникла ситуація, коли виховані комуністичними ідеями захоплення і розподілу чужої власності "гегемони" хочуть користуватися досягненнями «західної» цивілізації, накопиченими в результаті багатовікового розвитку на основі вільних моральних і духовних цінностей» [38, с. 96].

У зв'язку з вищевикладеним звернемо, зокрема, увагу на те, що немало українських, зарубіжних політологів, соціологів (В. Бебик, С. Скрипнюк, Дж. Локкарт та ін.) із глобалізацією пов'язують формування і так званого глобального громадянського суспільства, що означає глобалізацію не лише економічну, екологічну, технологічну, інформаційну, іншу, але й духовно-гуманітарну. Зокрема В. Бебик вважає, що глобальне

громадянське суспільство можна розглядати як планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань та асоціацій, що складають систему суспільних інститутів і відносин, котрі перебувають за межами новостворюваної глобальної держави та її директивного регулювання і регламентації.

Принципово важливим є і те, що поява в ході глобалізації транснаціональних корпорацій (ТНК), потужних фінансових установ та інших структур супроводжується одночасно появою і багатьох гуманітарно-соціального характеру об'єднань і структур на кшталт різноманітних фондів сприяння демократії, культурної підтримки і консолідації, тобто, суттєві зміни мають місце і в характері, особливостях та практичній реалізації соціальної політики.

Оскільки державна молодіжна політика, як складова соціальної політики в цілому, значною мірою сприяє (або ні) формуванню окремої особистості молоді людини, її соціалізації, то є потреба бодай коротко вказати на ті глобальні кризи, які торкаються саме дітей і молоді і від яких залежить така соціалізація. Це кризи в науці, культурі, мистецтві, етиці і праві, традиційній християнській релігії та філософії. Як це виглядає і як пов'язано з державною молодіжною політикою.

- Криза в науці. Пов'язана з вичерпністю традиційних методів наукового дослідження, браком нових концепцій і уявлень про ті чи інші об'єкти наукового дослідження. Стосовно молоді така криза має прояв у постійному пошуку нових методів і технологій вивчення особистості у відповідності з усіма її особливостями, відмінностями від інших вікових соціальних груп.

- Криза в культурі. Пов'язана із суттєвою зміною типів культур, що є характерною ознакою переходу одних суспільств від індустріальної до постіндустріальної системи функціонування, а інших – від постіндустріальної до інформаційної системи. За такої кризи, – як свого часу попереджав видатний соціолог 20-х років ХХ століття П. Сорокін («Соціокультурна

динаміка»), – важливіші аспекти життя, побут і культура західного світу переживають серйозну кризу. Йдеться, відтак, про ті цінності західного способу життя, на які треба орієнтуватися й орієнтувати особливо молоде покоління, чітко усвідомлюючи їх реальну суть, цінність і потребу в успадкуванні новими поколіннями

- Криза в мистецтві. Пов'язана з руйнуванням почуттєвих форм живопису, скульптури, музики, літератури, драматургії й архітектури. Зникнення почуттєвого мистецтва сприяє примітивізації смаків молодих людей, зростанням ірраціонального мислення, а відтак, деформуються естетичні смаки людини. Наприклад, сьогодні велику тривогу багатьох справжніх естетів викликає комп'ютеризація мистецтва, оскільки дійсна реальність стає штучною, неприродною;

- Криза в етиці і праві. Почуттєва етика втрачає свої минулі позиції і роль. Нині маємо помітний процес заперечення такої етики, має місце потяг до абсолютних цінностей. Щодо права, то спостерігається помітна його девальвація, юридичні норми і закони все більше стають зняряддям не всіх, але невеличкої частини суспільства, еліти. Криза в етиці і праві також негативно впливає на формування об'єктивних, гуманних норм і цінностей молоді;

- Криза в традиційній християнській релігії засвідчується не лише певним послабленням її впливових ресурсів на особистість з метою формування у людини кращих рис і якостей. Надто помітним, особливо у православних країнах, є бум нетрадиційних релігій, продовжується процес секуляризації суспільства. Це, знову ж таки, не може не позначитися на цінностях молодого покоління.

- Криза в філософії. На зміну пошуку істини створення світу, все помітніше розвивається релятивізм, філософія в багатьох випадках подається і пояснюється як своєрідний міф. Філософія досить часто зосереджується на другорядних питаннях теорії пізнання. Ще одна причина кризи в філософії пов'язана з екзистенційним майбутнім.

Усі вищеперераховані та інші кризи, з одного боку, викликають реальні проблеми формування ціннісних інтересів та орієнтацій дітей і молоді, а, з іншого боку, відповідним чином корелюють дії по впливу на молодь усіх суб'єктів державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді.

Поступальний розвиток, всебічний прогрес будь-якого суспільства неможливий без активізації діяльності людини – основного суб'єкта такого прогресу. Сприяють такій активізації багато факторів, однак вирішальним була і залишається соціальна політика, її визначеність, ступінь розвитку і ефективність реалізації, яка такий розвиток особистості, великих людських спільнот і обумовлює.

Загалом феномен «соціальна політика» не має у сучасній, в тому числі і вітчизняній, науці усталеного визначення. Часто її ототожнюють із «соціальною сферою», «гуманітарною політикою» і навіть «соціальною роботою», хоча вона має суттєві відмінності і особливості. За усіх відмінностей у своєму визначенні найбільш поширеним і вдалим є таке, зроблене українським дослідником Г. В. Щокіним: «Соціальна політика – це діяльність держави по управлінню розвитком соціальної сфери суспільства, спрямована на задоволення інтересів і потреб населення» [124, с. 41].

Поняття «соціальна сфера» свого часу було введено в обіг ще за так званих радянських часів і базувалося на тому, що така сфера визначалася і нині досить часто визначається і характеризується як сукупність суспільних відносин і норм, які активно впливають на різнопланову, багатоаспектну діяльність людей. При цьому помилково вважається, що соціальна сфера – це сфера, яка об'єднує найперше або виключно невиробничі галузі. Звідси закономірною і зрозумілою є ситуація, коли так звана соціальна сфера фінансується і нині в Україні за відомим залишковим принципом, що, ми вважаємо, принципово невірно. Адже, не виробляючи матеріальні цінності, соціальна сфера разом з тим опосередковано і досить ефективно впливає на їх виробництво. Це – логічно, оскільки для продуктивної праці людині потрібні

знання, професійна підготовка, відповідні умови для охорони здоров'я, відновлення сил, відпочинку.

В умовах тоталітаризму, зазначає М. Ф. Головатий, за комуністичної влади, соціальна сфера в колишньому СРСР частіше всього трактувалася як система суто комунального споживацтва, як така, де власне відбувається перерозподіл усього виробленого. Тому пізніше цю сферу асоціювали з «соціальним забезпеченням», «соціальним захистом». Між іншим і в Конституції України (ст. 46) нині вживається саме термін «соціальний захист» [58, с. 20].

У сучасній Україні соціальна політика все більше розглядається і трактується як важливий елемент саме економічної стратегії державотворення, що цілком відповідає міжнародним стандартам. Це природно, бо саме вирішення корінних соціальних проблем і є необхідною умовою стратегії стабільного, сталого розвитку конкретної людини, суспільства в цілому. В контексті вище згаданого в Україні і нормативно-правова база, що обґрунтовує соціальну політику все більше підводиться, вдосконалюється відповідно до міжнародних, зокрема, європейських стандартів [161, с. 5].

Основними завданнями соціальної політики, незалежно від суті, характеру й особливостей суспільства, об'єктивно є: підвищення добробуту, поліпшення умов праці і життя людей; забезпечення в усіх сферах суспільних відносин принципу соціальної справедливості; зближення класів, соціальних груп і верств суспільства; поліпшення національних відношень та ін. Мова може йти хіба що про пріоритети серед таких завдань, які визначає кожна держава окремо.

Соціальна політика в першу чергу регулює ті відносини, що виникають між членами суспільства в процесі задоволення ними найрізноманітніших потреб. Вона охоплює усі сфери життєдіяльності людей – працю, побут, культуру, оздоровлення, відпочинок та ін.

Відносини між суспільством і особою соціальна політика регулює головним чином через впорядкування відносин між суспільством і соціальними групами, які в ньому є. При цьому важливішим принципом соціальної політики було і залишається управління інтересами і через інтереси людей. Тому часто вживають як своєрідні і практично самостійні робочі поняття «соціальна політика стосовно молоді», «соціальна політика щодо дітей, жіноцтва, сім'ї» і т. ін. Така точка зору домінує і в українській науці.

Соціальна політика має свої елементи (складові), головним з яких є: соціальне забезпечення, соціальне управління, соціальна робота і соціальний захист. Такими є загальні методологічні засади, які варто брати до уваги, коли соціальна політика аналізується як загальнонаукова сентенція, так і конкретно-практична модель обстоювання прав, інтересів, запитів і потреб конкретної людини, групи, великої людської спільноти.

Розглянемо більш детально питання, пов'язані з моделями соціальної політики та їх особливостями.

Дійсному розумінню суті тієї чи іншої моделі соціальної політики (як і будь-якої іншої політики) дає співставлення таких моделей на основі трьох основних підходів до порівняльного аналізу: нормативний, структурний, біхевіористичний (поведінковий).

Нормативний підхід має місце тоді, коли культурні цінності суспільства, його норми розглядаються у формі правил, прав та обов'язків, бо саме в них реалізуються цінності. Саме нормативний підхід дає методологічну основу для порівняння загальних ціннісних підходів до формування та впровадження соціальної політики.

Структурний підхід – це різні напрями аналізу політики, починаючи із розподілу влади до проблем цілісної підтримки системи. Соціальна політика (зайнятість, освіта, охорона здоров'я, житлова політика та політика соціального захисту) також розглядається як відповідна система. При цьому обов'язково беруться до уваги й аналізу формальні інститути, що

безпосередньо займаються розробкою соціальної політики та, особливо, її практичною реалізацією.

Біхевіористичний підхід в аналізі соціальної політики пов'язує із психологічними її аспектами. Йдеться про навчання дітей і молоді, їх мотивацію, соціалізацію з огляду на особистісні якості людини, специфіку групи тощо.

Найчастіше для аналізу соціальної політики вдаються до структурного і біхевіористичного підходів [121, с. 7-10].

Торкаючись критеріїв світового оцінювання соціальних проблем, нагадаємо, що критеріїв такого оцінювання є немало, однак найпоширенішими вважаються:

- індекс соціального здоров'я (введений для використання у 1970-ті роки американськими вченими Марком та Марго-Луїзою Мірінгофф), як щорічний показник, що включає вимірювання шістнадцяти головних соціальних проблем – здоров'я, безробіття, відсоток дітей, що зростають у бідності, середній тижневий зарібок працюючих людей, рівень знуцання над дітьми, забезпеченість людей медичним страхуванням тощо. За даними ООН за 2002 рік, наприклад, Україна за показником соціального здоров'я відносилася до групи країн, що мають середній людський розвиток і знаходилася на 80 місці у світі з-поміж 173 країн [там само, с. 18];

- індекс людського розвитку (ІЛР) – це більш вживаний і «авторитетний» показник у соціальній політиці. Його розраховують, беручи до уваги очікувану тривалість життя при народженні, рівень освіти та розмір реального валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення. У 2002 році перше місце у світі за цим показником посідала Норвегія, 80 місце – Україна і останнє – Сьєрра Леоне. Останнім часом, при розрахунку ІЛР ООН все більше бере до уваги проблеми подолання бідності в окремих країнах, організацію соціального забезпечення, збереження, охорону та захист довкілля, стан боротьби та подолання ВІЛ/СНІДу.

Існує декілька моделей державної соціальної політики, свого часу запропонованих в плані класифікації зарубіжними фахівцями (В. Джордж, Р. Уїлдінг, Г. Еспінг-Андерсен, У. Лоренц, Р. Мішра, Р. Тітмус, Ф. Уїльямс та ін.) та українськими (Н. Балабанова, Е. Гансова, М. Головатий, В. Гордін, В. Жуков, О. Новікова, В. Пилипенко та ін.).

Теоретичних підходів до моделювання, класифікації такої політики є також декілька, а саме:

- поділ моделей соціальної політики на європейську (В. Близнюк), американську (А. Сіленко), ізраїльську (Т. Токарський);

- класифікація соціальної політики на основі економічних методологічних підходів і аналізу, правових, організаційних (Н. Борецька, О. Бермічева, Т. Герасимів, С. Сіденко та ін.).

- класифікація моделей соціальної політики за ступенем ефективності і популярності: а) класична (Великобританія); корпоративістська (ФРН); «класична» скандинавська (Швеція); ліберальна (США); фрагментована (Бразилія); плюралістична (що поєднує кращі надбаня багатьох моделей) (Японія);

- соціально-демократична і ліберальна моделі соціальної політики.

Зрозуміло, що в багатьох країнах, особливо в умовах глобалізації, моделі соціальної політики в «чистому», «класичному» вигляді не існують. Як зазначає Т. В. Семигіна, «в економічно розвинутих країнах існують схожі тенденції в розвитку соціальної політики, а саме: розмиття класичних моделей соціального забезпечення і традиційних поглядів на соціальну політику, посилення орієнтації на роботу в громаді, активізація волонтерських та комерційних організацій, що надають соціальні послуги, впровадження ринкових відносин у систему соціального страхування, зокрема, поширення приватного пенсійного страхування, поглиблення адресності програм соціальної допомоги, більш широке застосування принципу перевірки матеріального становища при призначенні матеріальної

допомоги, зменшення ролі профспілок у регулюванні питань ринку праці» [121, с. 17].

Процитовані зміни в моделях соціальної політики обумовлені глобалізаційними процесами. Додамо до цього й те, що неоліберальні процеси в політиці, особливо європейських країн, в цілому не зовсім позитивно позначилися на соціальній політиці, її практичній реалізації.

Оскільки державне фінансування соціальної політики в багатьох країнах в кінці ХХ – на початку ХХІ століття суттєво зменшилося, у світі нині набуває популярності «ідея третього шляху», коли держава розглядається як захисник, стимулятор діяльності тих громад та волонтерських організацій і об'єднань, які активно займаються практичною реалізацією соціальної політики.

Серед різноманіття моделей соціальної політики доцільно виділити і розглянути дві найбільш визначені – соціально-демократичну і ліберальну – це два специфічні напрями реалізації соціальної політики.

Соціально-демократичний напрям у соціальній політиці обумовлений тим, що його головною метою є досягнення у суспільстві відповідної соціальної справедливості, усунення або хоча б значною мірою пом'якшення нерівності у розподілі соціальних, економічних та інших ресурсів шляхом зменшення різниці у статусі і доходах людей. Така модель мало вимог ставить суто до самої особистості, зменшує роль особистісних стимулів самореалізації і боротьби людини за власне життя. Вона пов'язана зі своєрідною, образно кажучи, зрівнялівкою, соціальною однорідністю і в кінцевому випадку веде до певної соціальної однорідності, до зникнення або помітного зменшення активності людини у суспільно-економічному, політичному житті. Така політика властива не досить багатим країнам. Безпосередньо за соціально-демократичного напрямку реалізації соціальної політики найперше держава (від неї вимагається) гарантує певний рівень доходів, соціальних послуг, який фактично незалежний від того, який внесок у загальнодержавний, загальносуспільний сукупний продукт внесено

конкретно людиною. Кордони, межі соціальних витрат при цьому визначаються реальними потребами населення і в окремій країні є конкретними.

Іншим за своїми особливостями і специфікою є ліберальний напрямок реалізації соціальної політики, за якого держава намагається і фактично надає кожному громадянину певну можливість для самостійного вирішення власних проблем. Держава при цьому бере на себе лише ті функції, які не може власне вирішити самостійно сама людина або окремі соціальні групи. За таких умов держава надає не що інше, як рівні можливості і шанси усім для досягнення свого соціального статусу, створюючи лише відповідні, образно кажучи, стартові умови для життєдіяльності – економічні, політичні, правові, культурні тощо. Ця політика властива багатим, високорозвиненим країнам.

Соціальна політика в сучасній Україні суттєво змінюється у порівнянні з політикою колишнього СРСР та УРСР. Об'єктивні зміни тут обумовлені: кардинальною перебудовою політичної системи суспільства (перехід від тоталітаризму до демократії); інтенсивною соціальною стратифікацією (розподіл, поява нових соціальних груп, страт); зміною механізмів забезпечення і соціальної підтримки різних верств населення.

За усіх позитивів у напрямку обстоювання життя громадян України існує достатньо факторів, показників, прикладів, які засвідчують про в цілому, однак, незадовільну реалізацію соціальної політики в Україні впродовж тривалого часу. Так, за оцінкою британського журналу «The Economist», за якістю життя Україна наразі посідає 98 місце серед 111 країн світу. За даними ПРООН, Україна в 2007 році посіла 76 місце з 177 країн світу за індексом розвитку людського потенціалу, належачи за цим показником до групи країн із середнім рівнем розвитку.

В останні роки в соціальній політиці України державою була визначена підтримка найбільш вразливих прошарків населення, малозабезпечених, соціально вразливих, непрацездатних груп населення. Декларацією «Про

загальні засади державної молодіжної політики» остання визначена «пріоритетним і специфічним напрямком діяльності держави і здійснюється в інтересах молоді людини, суспільства, держави...». Проголошені соціальні пріоритети реалізовувалися за суттєвої відсутності консолідованої національної стратегії в галузі соціальної політики, яка б забезпечувала формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками, розбудову національного соціального капіталу.

Замість комплексного розвитку соціальної політики, в Україні відбувається постійне розширення різних видів соціальної допомоги та пільг з різними рівнями адресності, браком бюджетного фінансування. Так, станом на 2009 рік українська держава мала зобов'язання з надання 156 видів соціальних пільг, гарантій і компенсацій 230 категоріям населення. Систему пільг при цьому регулюють 46 нормативно-правових актів. Пільги громадянам за соціальною ознакою надавалися на підставі 24 законодавчих актів, згідно з ними право на пільги мали 15 млн. громадян, тобто майже третина населення України. За різними оцінками, вартість задекларованих пільг становить в середньому 19-29 млрд. грн. на рік, що в декілька разів перевищує обсяг бюджетних коштів, які виділяються на їхнє реальне фінансування. Вважати таку ситуацію задовільною не можна.

Зазначимо, що в колишньому СРСР соціальна політика була патерналістською, зрівняльною, не стимулювала у її реалізації найперше самої особи, людини. Але й після розпаду СРСР, проголошення незалежної України водночас соціальна політика в Україні на краще раптово змінитися не могла. Перепоною тут постали такі (фактично нові) причини:

а) суттєве зниження загального рівня життя значної частини населення, і на цій основі глибоке його розшарування та соціальна диференціація;

б) ріст безробіття, особливо неконтрольованого, прихованого;

в) велика поляризація доходів населення, а звідси – надто різна можливість задоволення соціальних потреб громадян найперше у навчанні, дозвіллі, духовному розвитку, медичному забезпеченні і т. ін.;

г) відсутність будь-якої відповідності між результатами і реальною оплатою праці і найперше між різними секторами економіки і сферами економічної діяльності;

г) посилення неформальних і суспільно неврегульованих методів вирішення різноманітних соціально-економічних питань;

д) поява соціально нестабільних груп населення, що готові до будь-яких антигромадських дій і проявів.

До основних проблем соціальної політики взагалі, безвідносно конкретного суспільства, Г. В. Щокін відносить: забезпечення соціальних гарантій, здоров'я і зайнятість населення, освіту, соціальне обслуговування, подолання антисоціальних явищ, соціальні проблеми молоді, жінок, пенсіонерів та інших статевовікових груп, ефективне управління людськими ресурсами тощо [42]. В цілому з такою точкою зору можна погодитися, додаючи, що кожна з перерахованих проблем має свою специфіку, особливості і в конкретній державі визначається як відповідним чином пріоритетна або другорядна.

Як вже зазначалося, для українського суспільства сьогодні надто характерні також різноманітні досить складні соціальні не просто проблеми, а патології, найпомітнішими серед яких останнім часом виявилися такі масові негаразди, як правопорушення, наркоманія, проституція, алкоголізм, СНІД, ксенофобія та ін. За усіх обставин об'єктивного характеру вітчизняні вчені сходяться все ж на тому, що викорінення цих патологій можливе лише за умов, якщо у суспільстві не буде раніше існуючої традиційної монополії на матеріальні і духовні блага, на владу, коли не буде умов для появи таких почуттів як безсилля, безправність, безперспективність, соціальна апатія. Зрозуміло, що варто постійно пам'ятати: за будь-яких обставин саме людина була і є суб'єктом, носієм і безпосереднім учасником відповідних суспільних

відносин, а відтак і вся соціальна політика виключно пов'язана і зорієнтована на людину, на розв'язання її позачергових питань і проблем. Врешті важко знайти фахівця, який би таку думку спростував, в тому числі і дисертанта.

Звідси функціонально, ретроспективно з точки зору соціальної спрямованості особливостей сучасного розвитку України вимальовується і головне завдання соціальної політики в нашій країні. Воно полягає в тому, щоб максимально сприяти дієвій адаптації громадян, усього загалу до принципово нових соціально-економічних, політичних умов. Така адаптація, однак, може бути можливою лише за умови, коли активним суб'єктом соціалізації, усіх соціально-економічних перетворень у суспільстві є людина, особистість. Щодо самої молоді, то нагадаємо, що у відповідності з Декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» одним з головних принципів державної політики є: «залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики і програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема».

Наголосимо ще раз: в соціальному розвитку суспільства, а відтак і в соціальній політиці, вирішальним завжди був і залишається людський фактор, як історично улаштована, зорганізована в даному суспільстві сукупність основних соціальних якостей (характеристик) людей. Йдеться саме про ціннісні орієнтації (індивідуальні, групові, загальнонаціональні), відповідні моральні принципи людей, норми їх поведінки, життєві плани, рівень знань і загального інтелектуального розвитку, характер і особливості трудових навичок і т. ін. По суті соціальна політика має, як підкреслювалося, найперше спрямовуватися на активізацію безпосередньо людського фактора. Це видається можливим за умов: демократизації суспільства, людських відносин; розширення і розвитку самоуправління народу; створення відповідного господарського механізму; налаштування нових механізмів управління людьми, суспільними процесами, заохочення і стимулювання громадян до різного роду діяльності.

Соціальна політика, її предметне формування, практична реалізація мають особливо принципове значення для нестабільних, так званих перехідного типу суспільств, суспільств, що трансформуються і модернізуються, яким, зокрема, є і Україна. Тому, що в таких суспільствах відповідні економічні перетворення одночасно супроводжуються і відповідними суперечностями, неузгодженостями, а то і економічними, і соціальними кризами, інфляцією, потрясіннями. В таких суспільствах соціальна політика має обумовлюватися, формуватися і реалізовуватися, і це найголовніше, з урахуванням відповідних фінансових обмежень, дефіциту, інфляції. А відтак, соціальна політика має враховувати необхідність соціального захисту саме тих груп населення, які цього реально потребують. Це діти, молодь, пенсіонери, ветерани, інваліди, сироти і т. ін.

Така соціальна політика, і це ще одна принципова особливість, має залишатися політикою соціальної справедливості, якої прагнуть люди за будь-яких умов свого життя. Вона може бути успішно реалізованою за умов не лише розробки її стратегії, утворення відповідних механізмів, але й відповідного ресурсного забезпечення. В першу чергу тут йдеться про відповідні фінансово-матеріальні умови для функціонування систем освіти, науки, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення і т. ін.

Щодо ресурсного забезпечення згаданих сфер, то воно практично завжди здійснюється з багатьох джерел: бюджетні фінансування (за рахунок податкової системи); діяльність різноманітних суспільно-політичних, громадських та інших утворень, фондів, об'єднань; реалізація загальнонаціональних і міжнародних проектів і програм; спонсорська діяльність і т. ін. У всякому випадку у такому плані існують, аналізуються, зіставляються різні – існуючі у інших країнах, – моделі державних соціальних політик.

Соціальна політика часто асоціюється з поняттями «допомога», «соціальна допомога», що потребує окремого і більш детального «розведення», пояснення таких понять.

У сучасній науковій літературі знаходимо логічний ряд парадигм допомоги, що комплексно обумовлюють суть феномену «соціальна допомога» взагалі, у її предметно-історичному розвитку. Це:

а) архаїчна парадигма допомоги. Вона відповідає раннім періодам слов'янської історії, коли основу світосприйняття становило язичництво;

б) конфесійна парадигма. Доктрина допомоги тут визначається конкретною релігійною доктриною;

в) державна парадигма. З'явилася з утвердженням державності на Русі, коли таку допомогу стала організувати держава;

г) громадсько-державна парадигма. За такої парадигми соціальна допомога стає системною, частиною соціальної політики, із конкретним включенням у цей процес широкої громадськості;

д) соціетальна парадигма. Виникає після 1917 року. Це – державна («комуністична») допомога усім, хто такої допомоги потребує – пенсіонери, інваліди, одинокі і багатодітні матері, діти без батьків і т. ін.;

е) професійна парадигма. Вона складається з початку 90-х років ХХ століття і фактично формується і у новітній час [1, с. 43-47].

Зрозуміло, що маємо, з одного боку, враховувати специфіку парадигм допомоги, що історично існували, а, з другого, максимальної уваги надавати особливостям, змісту і характеру соціальної допомоги, яка має місце в Україні новітньої доби.

Державна політика щодо дітей, сім'ї та молоді, як частина загальної соціальної та державної політики загалом, залежно від багатьох обставин і у окремих країнах має власні особливості. Не вдаючись у максимальну деталізацію таких особливостей, виокремимо те, що, на нашу думку, є найбільш показовим і характерним для окремих країн:

- **Бразилія.** Має п'яте місце у світі за кількістю населення і входить у десятку потужно економічно розвинутих країн, хоча за оцінками фахівців «офіційний» рівень бідності сягає 22%, майже дві третини людей перебувають «поряд з межею бідності». Модель соціальної політики скоріше

називають корпоративістською (консервативною або патерналістською). Основні орієнтації в соціальній політиці: соціальне страхування, адресні соціальні виплати та запровадження численних соціальних програм. Помітною в останні роки є схильність політичного керівництва Бразилії до запровадження скандинавської (соціал-демократичної моделі соціальної політики);

- **Великобританія.** Одна з найрозвинутіших країн світу з великою часткою міського населення (до 90%), низьким рівнем народжуваності та великою часткою людей похилого віку. За правління (прем'єрства) М. Тетчер (1979-1990) мала місце посиленна «комерціалізація» соціальної сфери і приватизація системи надання соціальних послуг. З 2001 року в Великобританії збільшуються витрати на освіту та охорону здоров'я, впроваджуються обов'язкові програми «Нова справа» (для подолання безробіття), програми для підтримки самотійних батьків, інвалідів, реалізується національна стратегія догляду за дітьми віком до 14 років. Вводяться податкові кредити для працюючих сімей, інвалідів, тих, хто доглядає за дітьми, реалізуються територіальні соціальні програми (особливо для неблагополучних регіонів), стимулюється волонтерська діяльність у соціальній роботі і т. ін.;

- **Нігерія.** Країна, що випереджає за багатьма показниками розвитку інші африканські країни, має високі темпи зростання кількості населення, переважно аграрна країна з великим рівнем безробіття. В соціальній політиці Нігерії виділяють три основних рівні: центральний, регіональний і місцевий. Достатньо відпрацьованою є система пенсійного забезпечення, запроваджено обов'язкове страхування для усіх працівників приватного сектору, систему соціального страхування. При цьому державної системи соціального обслуговування у Нігерії немає. Останнім часом уряд цієї країни виступив з ініціативою «Універсальної базової освіти», спрямованої не лише на молодь, але й інші верстви населення. У вирішенні жахливої житлової проблеми

нігерійський уряд покладається на заохочення приватного сектора надання житла. Відсутні дієві засоби захисту жінок, підтримки сімей;

- **Німеччина.** Високорозвинута країна Європи, що виробляє майже шість відсотків світової продукції. Модель соціальної політики Німеччини відносять до корпоративістської моделі (модель Бісмарка). Це – модель страхування, пов'язаного із заробітком людини. Її називають ще континентальною моделлю, складовими якої є: обов'язкове солідарне соціальне страхування; активна діяльність так званих «соціальних партнерів», тобто профспілок, асоціацій роботодавців і т. ін.; надання індивідуальних соціальних послуг головним чином великою кількістю різноманітних волонтерських організацій – протестантських, католицьких, єврейських, нерелігійних, Червоного Хреста. Тут високий соціально-правовий статус мають соціальні працівники (вищий, ніж у лікарів). Така система соціального захисту та підтримки населення називається змішаною. Серед декількох відомств, що існують у складі Кабінету Міністрів Німеччини і мають реалізовувати соціальну політику, важливе місце займають Міністерство охорони здоров'я та соціального забезпечення та Міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок і молоді. Помітне місце у практичному здійсненні соціальної політики в Німеччині займає надання безкоштовних соціальних послуг, реалізовується велика кількість соціальних програм, розрахованих на різні вікові групи населення і особливо на дітей і молодь та осіб пенсійного віку.

- **Нова Зеландія.** Економічною основою країни є сільське господарство і саме завдяки сільськогосподарському виробництву і імпорту країна входить до Організації економічного співробітництва та розвитку, що об'єднує найрозвинутіші країни світу. Країні характерні високі стандарти життя, висока середня очікувана тривалість життя, досить низький рівень дитячої смертності. Ще з 1935 року в Новій Зеландії було запроваджено безкоштовне медичне обслуговування в лікарнях, універсальну соціальну допомогу сім'ям, певні адресні соціальні виплати, встановлено допомогу при

будівництві житла. Все це робилося завдяки великій регулятивній діяльності держави у галузі економіки, прибутків, податків, цін та тарифів. Пізніше (1970) дещо зросло безробіття, далися взнаки інфляція, уряд після виборів 1990 року оголосив обмеження соціальних виплат. Нині у Новій Зеландії основу соціального забезпечення становлять програми переважно за рахунок податків та спеціальних стягнень. Новозеландська модель соціальної політики вважається «залишковою», тобто такою, коли держава максимально економить ресурси і до надання соціальних послуг намагається відноситися не надто помітно.

- **США.** Третя найбільша країна світу, що виробляє майже третину світового продукту. Хоча після Люксембургу США займає друге місце у світі за ВВП на душу населення, тут є досить помітний рівень бідності, а за нерівномірний розподіл прибутків США справедливо називають «країною контрастів». Соціальну політику США за її моделлю називають ліберальною, а іноді і ультра ліберальною. Така політика орієнтується головним чином на особистість. Оскільки держава безпосередньо надає громадянам мінімальну соціальну допомогу, така соціальна політика називається «залишковою». Враховуючи, що основу такої політики становлять різноманітні державні, місцеві, комерційні, благодійні й інші програми, соціальну політику у США вважають також «плюралістичною». Основу соціальної політики у США становлять також федеральні програми соціального захисту населення, які поділяють на три групи: а) соціального страхування; б) державної допомоги; в) охорони материнства та дитинства. З 2000 року у США розпочато реформування освіти, соціального обслуговування, житлової політики. В освіті це пов'язано зі збільшенням фінансування початкових і середніх шкіл. В соціальному обслуговуванні все більшу роль відіграють релігійні та приватні організації, комерціалізуються і приватизуються соціальні служби і т. ін.;

- **Японія.** Острівна, густонаселена держава, що виробляє близько двадцяти відсотків світової продукції. Країна з високою середньою

тривалістю життя, низьким рівнем народжуваності, рівномірним розподілом прибутків, низькою кількістю тих, хто є бідним чи отримує соціальну допомогу. Основними характерними ознаками японської системи соціальної політики є: а) статусний характер і особливості соціального забезпечення та покладання акцентів на ідею взаємодопомоги (колективна солідарність); б) здійснення високого рівня соціального захисту за рахунок програм соціального страхування – медичного, пенсійного, при тимчасовій непрацездатності; в) поєднання соціального страхування між роботодавцями і державою; г) мінімальна підтримка бідних; ґ) державне регулювання соціальних програм тощо. Часто модель соціальної політики Японії називають «конфуціанською», оскільки в багатьох випадках вона орієнтувалася на надання допомоги родичам, великим родинам і т. ін. Однак основу соціального захисту населення в Японії все ж складає соціальне страхування, здійснюване у різних формах, видах і випадках, як то, виплати родинам, котрі доглядають за своїм родичем, соціальне страхування на випадок безробіття тощо. У наданні соціальної допомоги і послуг в Японії формальний і неформальний сектор тісно взаємодіють.

У зв'язку з тим, що соціальна політика у будь-якій окремо взятій державі має свої специфічні особливості, що детермінуються відповідними умовами і обставинами, великий науковий і практичний інтерес викликає історична генеза такої політики, загальне і особливе в цій генезі. Отож, зупинимося на цьому аспекті дисертаційного дослідження.

За рубежем початок формування соціальної політики, як окремого наукового напрямку, пов'язують з другою половиною ХХ століття та головним чином з іменами Ад. Вагнера, М. Вебера, В. Зомбарта, Ф. Енгельса, А. Маршала, К. Маркса, Р. Оуена, А. Сміта, П. Струве, Л. фон Штейна, Й. Шумпетера та ін. дослідників. В цей час немає більш-менш єдиної точки зору стосовно суті, моделі такої політики, багато в чому вченими Західної Європи і Північної Америки відстоюється ідея концепції держави загального добробуту (Г. Мюрдаль, П. Самуельсон, Є. Хансен та ін.)

У 20-ті роки ХХ століття перші роботи з проблем соціальної політики з'являються у колишньому СРСР (Н. Вигдорчик, А. Забеліна, Н. Мілютіна, Р. Яроцький та ін.), в яких домінують ідеї соціального забезпечення та підтримки окремих груп населення, в тому числі дітей, молоді, сімей (особливо молодих).

З-поміж розробників соціальної політики (теорії і практики) в 60-80-ті роки ХХ століття в СРСР помітно виділяються А. Абалкін, А. Воронов, Л. Гордон, М. Заславська, Г. Осипов, Г. Попов, а в Україні, зокрема, М. Іовчук, І. Попов, А. Ручка, О. Якуба та ін. Завдяки цим вченим було розроблено і обґрунтовано основи і принципи планування, прогнозування соціальної сфери як окремого, специфічного об'єкта соціальної політики в державі в цілому.

У другій половині ХХ століття фактично набуває завершального оформлення концептуальний поділ соціальної політики на різні моделі – ліберальну, консервативну та соціал-демократичну [179, с. 10] (Д. Белл, Д. Боб, Т. Ганслі, Е. Кросленд, Л. Пал, П. Спікер, Ф. Фабріціус та ін.).

Потужним був розвиток теоретичних досліджень стосовно соціальної політики з початку 90-х років ХХ століття в Східній Європі (СРСР, Україна, як складова СРСР) у зв'язку із зміною соціально-економічних, політичних та інших векторів перебудови СРСР (розпад СРСР, поява нових суверенних держав тощо). Про це свідчать роботи О. Балакіревої, Л. Беляєвої, Л. Виноградової, Н. Власенко, Ю. Галустьяна, Т. Заславської, О. Куценко, Н. Комарової, О. Кучеренка, В. Курбатова, Г. Лактіонової, І. Лавриненка, Т. Малаєва, С. Макеєва, О. Міщенко, П. Павленка, О. Палія, В. Приймак, М. Пірен, В. Ратникова, І. Руценка, М. Сапра, О. Сухотіна, С. Симончука, В. Соболева, В. Танчера, М. Урнова, О. Якуби та багатьох інших дослідників, більшість з яких опікувалися проблемою розробки державної соціальної політики (у різних її аспектах), в тому числі щодо попередження різноманітних негативних соціальних проявів окремих соціальних груп населення.

З 1991 року настає принципово відмінний період у теоретичній розробці засад державної соціальної політики в Україні. Характеризуючи цей етап, український дослідник О. Яременко з-поміж інших особливостей виділяє таку: «Якщо в радянські часи завдання соціальної політики зводилося до забезпечення матеріальних і духовних потреб народу, розвитку соціалістичного способу життя, удосконалення соціальної структури суспільства, то зараз політика держави більш орієнтована на соціальне забезпечення і соціальний захист верств населення, які цього потребують» [Там само, с. 12]. Йдеться про те, що на цьому етапі дослідження соціальної політики:

- а) міняється її об'єкт, характер і зміст;
- б) має місце принципова відмова від патерналістського (розподільного) характеру такої політики;
- в) впроваджуються принципово інші модель і технології практичної реалізації соціальної політики.

Соціальна політика, державна соціальна політика – предмет багатьох наукових дисциплін, а тому її пропонували розглядати як соціоекономіку (Польща), як інтегровану галузь, систему засобів щодо оптимізації соціального розвитку суспільства (Російська Федерація), як специфічний вид державної політики (Україна) і т. ін.

Принципова зміна концептуальних засад соціальної політики в новітній Україні (з 1991 р.) Є. Бородіним, В. Барабашем, М. Головатим, М. Лукашевичем, І. Миговичем, С. Станік, С. Толстоуховою, В. Цибухом, О. Яременком та іншими українськими дослідниками пояснюється такими соціально-економічними, політичними, духовними та іншими складовими:

- переходом до нових моделей соціально-економічного господарювання у багатьох країнах в кінці ХХ – на початку ХХІ століття і відповідною зміною соціально-класових структур суспільства;
- суттєвими трансформаціями політичних систем суспільств та формуванням принципово інших моделей і механізмів їх функціонування;

- принциповою зміною ціннісних, духовних орієнтацій суб'єктів соціального та інших процесів, соціальних груп, класів, груп за інтересами тощо;

- необхідністю впровадження принципово інших моделей, форм і методів практичної реалізації соціальної політики на основі відмови від патерналістського її характеру.

По-різному пояснюють феномен «соціальна політика» і вчені різних країн. Так російські вчені (П. Спікер, Т. Заславська та ін.) вважають соціальну політику важливішим регулятором соціальних відносин і процесів. Окремі польські фахівці, як згадувалося, вважають соціальну політику специфічною соціоекономікою. В середовищі українських вчених відсутні помітні домінуючі визначення суті соціальної політики.

Соціальна політика – це найважливіша складова гуманітарної політики в конкретному суспільстві, державі.

У відповідності з Конституцією України, іншими державними актами, найважливішими напрямками гуманітарної політики в Україні, що і відображають її структуру, є:

- визначення та постійний контроль над рівнем (індексом) показника гуманітарного розвитку України, прийнятого ООН, який складається з трьох основних компонентів – тривалості життя людини, рівня освіти і рівня доходу;

- всебічне створення умов дотримання прав людини;

- створення цілісної системи соціального захисту населення та підвищення загального добробуту суспільства;

- впровадження ефективної системи охорони здоров'я;

- сприяння зайнятості населення;

- збереження позитивних здобутків минулої епохи, зокрема, інтелектуального потенціалу, освітньої системи України, її розвиток, асиміляція позитивного досвіду освіти та просвітництва зарубіжних країн;

- гуманітаризація освіти і виховання молоді як майбутнього потенціалу української держави;
 - всебічне сприяння підвищенню національно-духовного рівня особистості;
 - забезпечення умов розвитку культури та мистецтва;
 - охорона навколишнього середовища, збереження, охорона та оновлення пам'яток історії;
 - утворення широкої інформаційної мережі, забезпечення доступу населення до міжнародних освітньо-культурних програм;
 - співпраця з іншими країнами через гуманітарні програми та гуманітарну допомогу;
 - участь України у програмах ООН з гуманітарного розвитку;
 - проведення миротворчої діяльності;
 - впровадження гуманітарної політики у сфері державної служби;
 - створення спеціальних гуманітарних громадських служб та фондів
- [131, с. 343].

Акцентуємо увагу на тому, що соціальна політика закономірно не лише не може існувати як якась некерована субстанція, вона має бути відповідним чином визначена, інтегрована у всі сфери життя суспільства, суспільні відносини. Без керівництва такою політикою це здійснити не можна. Йдеться про дві взаємозалежні складові – про проголошення загальнодержавного (стратегічного) курсу в гуманітарній, соціальній сфері загалом і, по друге, про детермінацію соціальної політики відповідними нормами, законами, нормативними актами у державі.

Коли йдеться про соціальну політику в новітній Україні, то вона започатковувалася з проголошенням Декларації про державний суверенітет України. В ній зазначено, що людина, тобто її честь, здоров'я і т. ін., є непересічною і найвищою цінністю для суспільства, метою його розвитку. Це означає, що відповідну соціальну спрямованість у новітній Україні повинні мати економіка, політика, що в державі мають бути встановлені відповідні

умови для співробітництва усіх структур політичної системи, усіх частин суспільства в їх єдності, навіть за об'єктивних відмінностей. Очікується також певна соціально спрямована діяльність і органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, створеної системи соціальних служб і соціального захисту та забезпечення підтримки населення, тобто тісна співпраця усіх суб'єктів соціальної політики.

Конституція України встановила перелік основних соціальних прав і свобод людини і громадянина у відповідності з існуючими світовими стандартами та підходами, а також реальними суспільно-політичними потребами власних громадян. Основні з них такі:

- право громадян на працю, заробітну плату (ст. 43);
- право на належний соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48);
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання і виховання (ст. 52);
- право на освіту і соціальне забезпечення (ст. 53);
- право на державний захист сім'ї (ст. 53) [58].

У жовтні 1994 року соціальна політика в новітній Україні отримала своє більш точне визначення у спеціальній доповіді Президента України Л. Д. Кучми на сесії Верховної Ради України «Шляхом радикальних економічних реформ», положення про яку затим були деталізовані Указом Президента України «Про основні напрямки діяльності органів державної виконавчої влади України щодо реалізації підсумкових документів Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні в інтересах соціального розвитку» (26 березня 1996 року). Ще пізніше, 18 жовтня 1997 року, Президент України видав Указ «Про основні напрямки соціальної політики на 1997-2000 роки», в якому вперше в новітній Україні було визначено пріоритети та головні

напрямки здійснення соціальної політики відповідно до реального соціально-економічного стану держави, вказано на поступовість, поетапність реалізації соціальної політики у залежності від ходу економічних та політичних реформ. При цьому наголошувалося на необхідності структурної перебудови усього народногосподарського комплексу, забезпечення умов для підвищення мотивації праці, її стимулювання, оскільки саме це є умовою забезпечення певного рівня життя, соціальної стабільності громадян взагалі. Подібні питання можна назвати саме стратегічними напрямками щодо вдосконалення соціальної політики в новітній Україні, оскільки соціальна політика в її практичній реалізації не обмежується суто соціальною сферою. Її джерела, базис закладені саме у соціально-економічній сфері.

До основних проблем соціальної політики взагалі, безвідносно конкретного суспільства належать: забезпечення соціальних гарантій здоров'я і зайнятості населення, освіта, соціальне обслуговування, подолання антисоціальних явищ, соціальні проблеми молоді, жінок, пенсіонерів та інших статевовікових груп, ефективне управління людськими ресурсами тощо. Це означає, що і конкретні соціальні програми в Україні і надалі мають формуватися з урахуванням вказаних соціальних проблем. Зазначимо при цьому, що основна концепція соціального забезпечення населення України була схвалена постановою Верховної Ради України ще у грудні 1993 року, але і досі соціальна політика здійснювалася і продовжує здійснюватися за відомим так званим залишковим принципом, а адресні допомоги громадянам були і залишаються надто малими – такими, що не забезпечують прожитковий мінімум громадян, що є надто принциповим у державній політиці. Ці протиріччя пояснюються таким чином: в ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю у державі [58, с. 9-12], а в ст. 46 передбачено відповідне право громадян на соціальний захист. Тобто, держава, у широкому розумінні її сутності і призначення, відповідальна за свою діяльність найперше перед людиною, особою,

громадськістю. Звідси випливає та суттєва особливість політико-правових засад соціальної політики, що її загальне призначення полягає в створенні належних умов, що обстоюють пристойне життя, вільний розвиток, самореалізацію і самовдосконалення людини.

Вказане не означає, що соціальна політика в Україні нині абсолютно не відповідає стану та реальним потребам громадян, усього людського загалу. Отже, треба звернути увагу й на ту особливість, що соціальну політику в Україні нині державні органи все ж будують на основі певних соціальних стандартів, хоча законодавчо поки що визначено лише прожитковий мінімум. І все ж основними напрямками соціальної політики в Україні з часу проголошення незалежності було визначено і є:

- доходи, рівень життя громадян;
- зайнятість громадян та стан ринку праці;
- організація і оплата праці;
- охорона праці;
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- житлове забезпечення громадян і т. ін.

Окремо було також визначено і головні складові системи соціального захисту громадян, до яких в країні було віднесено:

- соціальне страхування, пов'язане з трудовою діяльністю, окремі грошові виплати та пенсії;
- допомога сім'ям з дітьми;
- адресна соціальна допомога окремим малозабезпеченим верствам населення;
- надання житлових субсидій;
- компенсації та пільги тим, хто потерпів від техногенно-екологічних і природних катастроф.

Маємо зазначити й те, що, окрім Конституції України (1996), існує достатньо широка нормативно-правова база соціальної політики. Основними законами України, які детермінують суть, характер, особливості та механізми

її реалізації є закони: «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про охорону дитинства», «Про запобігання захворювання на СНІД та соціальний захист населення» та ін.

Одним із важливіших соціальних прав громадян є, як вказувалося вище, право на соціальний захист. В Україні нині воно конкретизоване в законах «Про пенсійне забезпечення», «Про зайнятість населення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про соціальні послуги» та ін.

Загалом впродовж 90-х років в Україні було прийнято з питань соціальної роботи більше сотні різних законів і підзаконних актів, серед яких виділяються так звані загальні соціальні нормативно-правові і «адресні» правові акти, спрямовані на конкретні, більш «слабші» прошарки населення, на надання їм соціальної підтримки і різних видів допомоги. До загальних соціальних законів відносять, наприклад, Закон України «Про радіаційну безпеку населення» (1995). А до других, «адресних» – «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1998), Постанову Кабінету Міністрів України №1878 від 27.11.98 р., Закон України «Про межу малозабезпеченості» (1994), Указ Президента України «Про соціальний захист малозабезпечених громадян в умовах переходу на повну оплату вартості житлово-комунальних послуг» (1999), Закон України «Про порядок надання біженцям грошової допомоги та пенсії» (1991) та ін.

На сьогодні в цілому в Україні діє понад 60 нормативних актів щодо соціального захисту інвалідів, людей похилого віку, пенсіонерів. При цьому розробка соціальної політики в нашій країні велася, з одного боку, за умов дотримання міжнародних стандартів і нормативних актів, а з другого, з

врахуванням суто національних аспектів – існуючої традиції, досвіду, практики. В першому випадку принципового значення набули рішення ООН, Європейської соціальної хартії, МОП, ЄС та ін. Зокрема, у 90-х роках минулого століття були прийняті такі важливіші нормативно-правові акти міжнародного значення, як Всесвітня декларація ООН «Про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей» (1990); Резолюція ООН «Принципи медичної етики» (1992), Європейський кодекс соціального забезпечення (1990), Хартія основних соціальних прав трудящих (1989), Конвенція ООН про права дитини (1989) та ін., які містять перелік основних соціальних прав громадян, принципи, особливості та механізми їх забезпечення.

Міжнародне соціальне законодавство має, на нашу думку, сповна бути використане і в подальшій роботі над вдосконаленням національного законодавства в Україні. Йдеться про максимальне врахування вимог і стратегій таких важливіших документів: Всесвітня декларація ООН про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990), Резолюція ООН «Принципи медичної етики» (1992), Європейський кодекс соціального забезпечення (1990), Хартія основних соціальних прав трудящих (1989), Конвенція ООН про права інвалідів та ін.

Законами України соціальна політика диференціюється також відповідно до статево-вікових категорій громадян. І це ще одна її принципова особливість, адже можна окремо вести мову про соціальну політику щодо дітей, сім'ї, молоді, жіноцтва, інвалідів, людей похилого віку.

Врешті, принципово важливо, що в Україні маємо достатньо чітке визначення суті і характеру соціальної роботи, як важливішого механізму практичної реалізації соціальної політики, про що конкретніше йтиме мова в дисертаційній роботі нижче, в розділі третьому.

Як і будь-яка інша, соціальна сфера потребує відповідного управління, тобто вона не спроможна існувати самостійно, довільно, без певного управлінського втручання. При цьому, на нашу думку, треба виходити із загальних принципів, що обумовлюють суть і зміст соціального управління

взагалі. Такі принципи детально розроблені і обґрунтовані зокрема в працях відомого українського вченого-управлінця Г. В. Щокіна, і найперше у його великій, фундаментальній монографії «Соціальна теорія і кадрова політика» (К., 2000) [174]. «Змістом науки соціального управління, – пише її автор, – є визначення законів, закономірностей, розробка принципів, функцій, форм і методів цілеспрямованої діяльності людей у процесі управління суспільством» [там само, с. 362]. Тому, справедливо вважає Г. В. Щокін, в основі науки управління мають знаходитися певні соціальні і економічні закони, в тому числі і закони специфічного характеру.

Немало вчених-фахівців з проблем управління, соціальної політики зазначають, що є наука і є мистецтво соціального управління. І це тому, що в управлінні взагалі виділяють суб'єктивне, індивідуальне (те, що стосується особливостей особи, людини, що здійснює управління) і об'єктивне (що, врешті, від особи мало залежить, а то і не залежить зовсім). Головна відмінність соціального управління від інших його видів, – на думку Г. В. Щокіна, – полягає в свідомому визначення мети діяльності [там само]. Ступінь впорядкованості соціальних відносин і стабільності усієї соціальної системи, – зазначає він, – характеризується завдяки структурі, що має стабільність і жорсткість. Свідомий початок – соціальне управління – спроможне поєднувати об'єктивні і суб'єктивні аспекти суспільного розвитку, сприяти впливу на необхідні соціальні зміни. Фактор свідомості є специфічною рисою соціальної системи, не властивою будь-якому класу систем.

Управління соціальними процесами в цілому, як і реалізація соціальної політики, зокрема, в першу чергу залежить від стану державного управління як такого в комплексі. Цю проблему детально розглядає російський вчений-управлінець Г. В. Атаманчук у навчальному посібнику «Государственное управление» (М., 2000) та в курсі лекцій «Теория государственного управления» (М., 1997) [4].

Нині (2010 р.) в Україні немало дискусій розгортається навколо кризи не лише в економіці, політиці, але й у соціальній політиці, а, отже, у соціальній сфері. Якщо вести мову про кризу саме у соціальній політиці, то, на наш погляд, треба найперше зважати на відсутність стратегії і тактики дій держави у цій галузі та прогнозу соціальних наслідків прийняття управлінських рішень органами державної влади. Додамо до цього ще й нерозвиненість форм участі народу у соціальному управлінні, відсутність законодавчо закріпленої відповідальності органів державної влади за нинішній стан життя народу та ін.

Не менш важливим є і принципове нерозуміння того, що духовна сфера значною мірою відрізняється від інших тим, що її основу становить духовне виробництво, а точніше – творчість, як складне і багатогранне явище. «Духовне виробництво, – пише Б. А. Гаєвський у своїй праці «Основы науки управления» (К.: МАУП, 1998), – використовує таку "сировину", як інтелектуальна здібність до певних видів духовної діяльності, існуючий досвід, соціальні й природні явища» [с. 58].

Отже, оскільки соціальна політика значною мірою «належить» саме до духовної сфери, то важливо брати до уваги, що об'єктом управління в духовному виробництві є саме ті відносини, що є між управлінцями та учасниками такого виробництва. В освіті це той, хто вчить, і той, хто вчиться, в культурі – той, хто керує цим процесом, і той, хто створює продукт мистецтва, літератури, культури, в соціальній роботі – той, хто її організовує, і той, на кого вона безпосередньо спрямована, тощо. Значить, соціальна політика передбачає як вирішальний елемент соціальне управління, тобто управління відповідними соціальними процесами, що мають місце у суспільстві, в тому числі і в українському.

Завершуючи розгляд проблеми соціального управління, без якого соціальна політика не може бути реалізована, акцентуємо увагу на такому.

1. Соціальне управління – це один із специфічних видів управління, функція якого полягає у забезпеченні реалізації потреб прогресивного розвитку суспільства і його підсистем [там само, с. 85].

2. Основною функцією соціального управління є розробка і здійснення соціальної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку країни, підвищення рівня життя, покращення умов праці і побуту людей, подальший розвиток демократії, забезпечення соціальної стабільності у суспільстві.

3. Основними суб'єктами соціального управління в країні є спеціалізовані державні і недержавні органи і служби, в тому числі і соціальної сфери, сфери праці тощо.

4. Координатором в управлінні процесом практичної реалізації соціальної політики має бути уряд, урядові установи – міністерства, відомства, їх підрозділи.

5. В соціальній політиці, як і в будь-якій іншій, в управлінні використовуються різноманітні методи і засоби: економічні, адміністративні, соціально-психологічні тощо.

Як ні в якій іншій, в соціальній політиці загалом, особливо на етапі демократизації українського суспільства, надто актуальною є проблема гуманізації управлінської діяльності. Йдеться про пріоритет в управлінській діяльності взагалі і в соціальній сфері, соціальній політиці, зокрема, людського фактору, про суттєву орієнтацію на розкриття і використання творчого потенціалу управлінців. Це видається особливо важливим у соціальній сфері тому, що вона була і залишається помітно гуманістично спрямованою за своєю суттю, змістом, особливостями практичного функціонування, а крім того, щонайпомітніше потерпає від різноманітних фінансових, соціальних криз і негараздів, тобто, від проявів економічної, політичної, соціальної нестабільності. При цьому цілком зрозуміло, що гуманізація процесу управління як у соціальній політиці, так і політиці держави загалом може бути можливою лише за відповідних соціально-

економічних та політичних умов розвитку суспільства, суспільних відносин у країні, культури управлінської праці на загальнонаціональному рівні.

2.2. Державна молодіжна політика як засіб забезпечення інтересів і потреб молодого покоління, його соціалізації та соціальної адаптації

Будь-яке суспільство складається не лише з окремих і неповторних особистостей, але й великих соціально-демографічних груп, що мають лише їм притаманні специфічні особливості і саме завдяки цим особливостям вирізняються з-поміж інших. Це нами обґрунтовано у розділі 1.

Оскільки вивчення молоді як складного, багатоаспектного і досить суперечливого соціального феномену потребує уваги багатьох наук або ж наукових підходів: демографічного, соціального, соціологічного, економічного, політичного, культурологічного, етнополітичного та ін., то природно, що наукою, яка дає відповідь на запитання «Що таке молодь», є соціологія молоді. За визначенням українських соціологів М. П. Лукашевича і М. В. Туленкова, «Соціологія молоді – спеціальна соціологічна теорія, що досліджує молодь, як специфічну соціально-демографічну спільноту в усій сукупності соціальних ознак та характеристик її соціального життя» [69, с. 87]. Вони ж, як і багато інших соціологів, вважають, що об'єктом соціології молоді є молодь, як соціально-демографічна група, вікові межі якої становлять 14-30 років (в окремих країнах 15-26-28 і навіть 35 років), а предметом соціології молоді є специфічні соціальні відносини, в яких бере участь молодь як об'єкт і суб'єкт в процесі переходу від дитинства до світу дорослих, соціалізації та соціальної адаптації [31, с. 10].

Як окрема наукова дисципліна, соціологія молоді більш як сорок років тому була інституційована на рівні світового професійного наукового співтовариства шляхом створення в Міжнародній соціологічній Асоціації окремого дослідницького комітету (за номером 34). Він отримав однойменну назву – «Соціологія молоді». Відтоді і особливо в кінці ХХ, на початку ХХІ

століття, соціологи багатьох країн, яких часто ще називають ювенологами, плідно працюють над широким колом соціальних проблем молоді, відзначаючи помітне загострення соціальних проблем підростаючого покоління на тлі загального розвитку цивілізації.

Поява чогось нового, особливого надто притаманна молодіжній генерації планети, а тому природно і те, що предметна сфера наукових пошуків соціології молоді безпосередньо тісно пов'язана з багатьма галузевими соціологічними теоріями (їх повний перелік навести практично неможливо). Це: соціологія освіти, праці, економічна соціологія, соціологія виховання, девіантної поведінки особистості, культури, вільного часу, масових комунікацій, релігії, сім'ї, громадської думки, політики, права, організацій, управління, міста, села, народонаселення, спорту, медицини та охорони здоров'я тощо. Відтак, вивчення феномену «молодь» потребує міждисциплінарного, сенергетичного підходу, що нами вдруге доводиться.

Справжній інтерес соціології взагалі і соціології молоді зокрема до вивчення молоді, її проблем суттєво зріс у світі у 60-80-ті роки ХХ століття, оскільки в багатьох країнах Європи, США, на азійському й африканському континентах саме в цей час мали місце численні студентські, молодіжні соціальні протести, бунти і навіть так звані «студентські», «молодіжні» революції.

Щодо України, то ґрунтовне дослідження молоді, державної молодіжної політики фактично розпочинається з 1991 року, коли відповідно до рішення Кабінету Міністрів України було утворено Український науково-дослідний інститут проблем молоді (нині Український інститут соціальних досліджень). Об'єктивно потреба у таких дослідженнях була викликана необхідністю розробки перших нормативно-правових актів, які б започаткували нову державну молодіжну політику в Україні, в якій вже розпочалися складні соціально-економічні, політичні і духовні процеси.

Вказані перетворення не просто загострюють проблеми молоді, молодого покоління: молодь опиняється у скрутному стані соціальної кризи і

виборі. При цьому особливість становища молодих людей у суспільствах, що трансформуються, полягає в тому, що, з одного боку, вони входять у той соціальний простір, який було організовано незалежно від них попередніми поколіннями; з іншого боку, молодь може поламати, змінити, перебудувати створені структури, стереотипи, відносини і т. ін. Покликання соціології молоді як наукового напрямку в тому і полягає, щоб допомогти молоді соціалізуватися, адаптуватися у суспільстві, що змінюється. Як зазначають окремі соціологи, психологи, педагоги, сучасні суспільства мають відкрити для себе молодь як об'єкт історії, як винятковий фактор нових прогресивних змін, як носія нового, як соціальну цінність нового характеру. Особливо це стосується суспільств нестабільних, що трансформуються, перебудовуються в плані своїх політико-економічних систем, принципів та механізмів функціонування. До таких суспільств сьогодні належать пострадянські, постсоціалістичні країни, в тому числі новітня Україна.

Підтримуємо думку, що проблеми молоді, молодого покоління у будь-якому суспільстві, за будь-яких умов і обставин, особливо в перехідний період, мають розглядатися у трьох основних взаємопов'язаних аспектах:

- що може дати молоді, молодому поколінню суспільство, держава для їх власного розвитку, соціального, громадянського становлення і самореалізації;
- що спроможна і може дати сама молодь, молоде покоління суспільству, державі для їх поступального, прогресивного розвитку та функціонування;
- якою мірою можна найповніше використати, зреалізувати потенціал молоді як у їх власних, так і суспільних інтересах.

Важливо зазначити і те, що молодь постійно не лише соціалізується і адаптується, інтегрується у суспільні структури і процеси, але й те, що у нестабільних, перехідних суспільствах такий процес виступає не як кінцева мета, а лише як один із шляхів вирішення наявних суспільних конфліктів, які виникають в процесі суспільного відтворення соціуму. Значить пошук шляхів

виходу із конфліктного стану підказує дві можливі моделі розвитку. В результаті реалізації першої відбувається інтеграція, досягається консенсус між громадянами, соціальними групами. Інтеграція в такій моделі реалізується в двох основних формах:

1) шляхом конформізму молоді, тобто знаходження загальних основ консолідації, що являє собою позитивний спосіб вирішення конфлікту, але не створює основ для соціального новаторства;

2) через інноваційну діяльність молоді, яка передбачає узгодження зі змістом даної культури, але відхилення соціально-схвалених шляхів їх досягнення і активізацією інтегративних процесів.

За об'єктивних обставин процес соціалізації молоді утруднюють декілька основних суперечностей, які практично мають місце у будь-якій країні. До них відносимо:

- різкий розрив між біологічним і соціальним визріванням (процес акселерації);
- неузгодженість взаємин у сім'ї і у суспільстві;
- невідповідність запитів молоді її потребам і можливостями суспільства в їх задоволенні;
- певна відчуженість молодих громадян від суспільства, держави, що разом з іншими причинами викликає негативну поведінку окремої частини молоді.

Принципове значення має те, що впродовж багатьох років у колишньому СРСР, у країнах так званого соціалістичного табору на основі марксистської теорії про класовий поділ суспільств при вивченні молоді, як великої соціально-демографічної групи, виключно використовувався класово-партійний підхід, спростовувалися або й взагалі замовчувалися, як зазначалося, будь-які дійсно реально існуючі протиріччя між поколіннями. Український соціолог Н. Б. Шуст вказує на те, що найпомітнішими особливостями марксистського (комуністичного у Радянському Союзі) підходу до молоді було те, що:

- молодь розглядалась виключно у системі конкретної суспільно-економічної формації, як потенційний резерв суспільства (біологічний, економічний, соціальний і т. ін.);

- молодь визнавалася як процес і засіб зміни поколінь, як засада відтворення соціально-класової структури суспільства;

- молодь характеризувалася нестійкою частиною суспільства, яка потребує організованого виховного впливу [175].

Марксистська, а у колишньому СРСР марксистсько-ленінська концепція молоді, молодого покоління мала великі протиріччя навіть у поясненні феномену «молодь». Ця частина суспільства, з одного боку, характеризувалася як молодий революційний авангард суспільства, якому характерні юнацький романтизм, революційна нетерпимість до усього застійного, а, з другого, доводилося, що молоді властиві нестійкість поглядів і переконань, схильність до анархізму тощо. Тобто, молодь абсолютно не визнавалася самостійним суб'єктом суспільних державотворчих процесів.

К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін розглядали молодь як нове покоління, що успадковує і продовжує традиції старшого покоління. Кожне з таких поколінь, за визначенням К. Маркса, Ф. Енгельса в «Німецькій ідеології», з одного боку, продовжує успадковану діяльність за умов, що кардинально змінилися, а з другого – видозмінює старі умови шляхом абсолютно зміненої діяльності. Ця діяльність, за розумінням К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна, має бути не інакшою, як продовженням революційної, класової діяльності старших поколінь.

Щодо марксистсько-ленінської теорії, то вона обґрунтувала і ще одне, притаманне молоді протиріччя – протиріччя між класовими і віковими якостями молодих людей. Домінуючою, головною була ідея і тема активної, безкомпромісної і майже фанатичної участі молоді у жорсткій і безкомпромісній класовій боротьбі. Понад усе, за ленінським визначенням, молодь мала бути глибоко революційною, спрямованою на спільну з пролетаріатом та біднішим селянством боротьбу за новий світ, за

комуністичне майбутнє. В. Ленін підкреслював і постійно вказував на неоднозначність молоді, наявність в ній (зокрема, серед студентства) декількох соціальних груп, які тією чи іншою мірою відображають відповідну соціальну структуру суспільства, а саме – класову структуру. У своїй знаменитій промові на III з'їзді РКСМ, інших роботах він сформулював відому концепцію комуністичного виховання особистості, молодих комуністів, починаючи з дитячого віку. Довгий час така ідеологічна концепція потужно реалізовувалася КПРС, державою. Суть цієї концепції полягала у формуванні особистості виключно на основі певної єдиної, заідеологізованої моделі в умовах існування і беззаперечного владарювання комуністичних ідей і ідеології. Формуванню молоді на таких засадах активно сприяли не лише більшовики, комуністи, але й створені ними піонерська і комсомольська організації, які оцінювалися не інакше, як бойовий резерв і активний помічник партії у боротьбі за справу комунізму.

На таких ідейних, теоретичних засадах власне формувалася і реалізовувалася державна політика стосовно дітей, молоді, сім'ї, всього молодого покоління у колишньому СРСР майже вісімдесят років і, врешті, спричинила таке:

- а) споживацьке ставлення державних, партійних структур до молоді;
- б) виховання молоді в системі єдиної (комуністичної) ідеології, без критичного ставлення до усього, що відбувається у світі і власній країні;
- в) низький професійний і кваліфікаційний рівень молоді, що призвів до суттєвого відчуження її від праці.

На це у своїх працях звертають увагу М. Головатий [29], О. Яременко [179], Є. Бородін [16] та інші дослідники, вказуючи на те, що державна політика стосовно будь-яких соціальних груп, сім'ї – це дієвий механізм врегулювання відносин держави з такими групами у відповідності як із їх власними, так і державними інтересами. Звідси логічно зробити висновок, що комуністичній владі потрібна була молодь, яка головним чином без будь-

яких сумнівів сприймала би і реалізовувала комуністичну ідеологію, вірно служила ідеалам КПРС.

Радянська, в тому числі й українська, науки (історична, філософська, педагогічна, соціологічна і т. ін.) навіть пізніше, у 70–80-ті роки ХХ століття все ще демонстрували певну і помітну обмеженість в оцінці самостійності, ініціативи, інноваційного характеру молоді, її спроможності бути активним не лише об'єктом суспільно-виховного впливу, але й суб'єктом суспільно-перетворюючої діяльності. Треба, як вказує М. Головатий, брати до уваги те, що найпомітнішими рисами молоді є:

- більш високий рівень освіти порівняно з іншими соціальними групами;
- великий соціальний динамізм, мобільність, романтизм і соціальна нестриманість;
- високий потяг до нового, більш прогресивного способу життя [31, с. 20].

Ці та інші визначальні риси молоді підсилюються ще й тим, що саме молодь є біологічним і соціальним відтворенням суспільства, єдиним джерелом трудових ресурсів, головним носієм інтелектуального та фізичного потенціалу суспільства, що, відповідно, і обумовлює можливі і реальні перспективи його подальшого розвитку і прогресу. Відтак цей розвиток фактично обумовлюється:

- спроможністю держави, її структур, соціальних інститутів суспільства зробити вирішальні кроки назустріч молоді, активно сприяти процесам її особистісного громадянського становлення та соціалізації (молодіжна політика, державна молодіжна політика);
- здатністю самої молоді до інноваційної діяльності, соціального новаторства (готовність бути не лише об'єктом, а й суб'єктом суспільних дій) [там само, с. 22].

Молодь як соціальна група не є чимось абсолютно виділеним із соціальної спільноти, етносу, народу. Навпаки, молодь – це спільність людей

нового покоління, яка природно і об'єктивно включена у різні соціально-демографічні, освітні, професійні, етнічні та інші соціальні групи, існуючі в історично-конкретному суспільстві. Такою є не лише молодь, але і саме діалектика єдності і спадкоємності поколінь, що обумовлює об'єктивний розвиток і прогрес суспільства.

Завершуючи загальну наукову характеристику феномену «молодь» у її основних параметрах, не можна не вказати і на те, що в кінці ХХ – на початку ХХІ століть вітчизняні та особливо вчені країн Західної і Східної Європи напрацювали і обґрунтували власний підхід до пояснення «молодіжного феномену» кінця ХХ – початку ХХІ століття. Це покоління молоді вони назвали поколінням «перехідного періоду», беручи до уваги, що за його життя починалися радикальні економічні і політичні реформи та трансформації, падали комуністичні, тоталітарні режими, розпочиналися процеси демократичних реформ і облаштування життя великих соціальних груп, етносів. На тлі цього позитиву молодь зіткнулася і з великими новими соціальними проблемами (СНІД, наркоманія, безробіття, маргіналізація, міграція і т. ін.). Об'єктивно у той час виникла проблема радикальної зміни усієї парадигми суспільного буття молоді – переходу від конформістського, адаптивно-приспосованого способу життя до соціально-активного, суб'єктивно перетворюючого, діяльнісного. Характеризуючи молодь перехідного періоду, в тому числі і в Україні, можна виділити такі, найбільш помітні її характеристики як:

- більше схвалення, підтримка та відчутний потяг до ринкових реформ, демократичних перетворень, що супроводжується і зростанням інтересу до знань, професійної підготовки;

- високу мобільність на ринку праці, помітний потяг до міграції, намагання максимально швидких матеріальних здобутків в умовах недостатнього професійного становлення і адаптації;

- зростанням інтересу до суспільно-політичного, духовного життя, що відбувається одночасно зі складним процесом переоцінки та зміни ідеалів, цінностей та моральних основ життя;

- стурбованість великими ризиками, що пов'язані зі станом здоров'я, створенням сім'ї, репродуктивним життям;

- досить свідоме і терпляче ставлення до глибоких суспільних протиріч і негараздів з одночасним помітним дистанціюванням від держави, конфліктом із законами, порушенням норм соціальної поведінки та ін.

Ці та інші характеристики молоді, становища молодіжного середовища, ситуації, пов'язані із сім'єю, обумовили початок розробки принципово нової державної молодіжної політики в Україні фактично ще до проголошення державного суверенітету, вже в кінці 80-х років ХХ століття:

- а) почали відкриватися нові соціально-економічні, політичні та інші можливості для життя самої молоді і, відповідно, кардинальних змін у державній політиці щодо дітей, сім'ї та молоді;

- б) до існуючих соціально-економічних, політичних проблем молоді додалися нові, що, з одного боку, прискорили складні процеси її вступу у продуктивне життя, а, з другого, ускладнили реальні процеси соціалізації.

На початку ХХІ століття принципово змінилося не лише становище молоді, її соціальний статус, роль і місце у суспільстві, але й умови, фактори соціалізації молоді людини, її соціальної адаптації.

Те, що молодь – майбутнє будь-якого суспільства, люди розуміли і усвідомлювали давно, однак державна політика стосовно молоді – феномен порівняно новий. У її нинішньому вигляді вона зароджувалася скоріше всього у другій половині ХХ століття.

Необхідність розробки і впровадження молодіжної політики, як специфічного напрямку у загальній політиці держави, об'єктивно виявилася ще в другій половині 70-х років ХХ століття у розвинутих капіталістичних країнах у зв'язку з надзвичайно швидкими відносинами у системі виробництва (науково-технічна революція) та різкими змінами у соціальній

структурі суспільств. Ці зміни принципово вплинули на соціально-економічний стан, суспільно-політичну активність молоді, а події в молодіжному середовищі у 60-ті роки («молодіжні бунти») підштовхнули, прискорили ці процеси.

Багато соціально-економічних проблем молоді виникло і особливо далися взнаки саме у 70-80-ті роки ХХ століття і саме вони спричинили відчуження великої частини молоді не лише у сфері зайнятості, матеріального виробництва, але й у сфері ідеології (падіння авторитету комуністичної, марксистської ідеї і ідеології), освіти, дозвілля, культури.

Протягом декількох десятків років молодіжна політика в СРСР, в Україні зокрема, формувалася і реалізовувалася передусім як патерналістська, як політика комуністичного виховання молоді, але не створення справжніх передумов для активної участі самої молоді у всіх суспільно-політичних процесах. Подібна політика мала місце і в більшості країн так званого соціалістичного табору. Прорахунки такої політики очевидні, наслідки – також. Саме в ці роки помітно проявилися серед молоді СРСР, країн так званого соціалістичного табору невдоволення, песимізм, роздратування і апатія. Їх помічали і партійні, і комсомольські лідери, намагаючись хоч якоюсь мірою демократизувати суспільні, соціальні процеси.

З початком 90-х років і особливо в перші роки після розвалу СРСР, так званого соціалістичного табору до згаданих вище проблем молоді суттєво додалися і нові, які постали можливими з причин розпаду політичних систем окремих суспільств, краху планово-розподільчих моделей економічного господарювання, але головне – відмови від колишніх комуністичних зразків і ідеалів, цінностей і норм моралі. В сумі це викликало суттєві протиріччя між цілими поколіннями.

Щодо державної молодіжної політики, то у 70-80-ті роки вона існувала не інакше, як ідеологічна заданість, а з кінця 90-х років ХХ століття

виникла принципова необхідність її оновлення, зміни на абсолютно нових засадах і в інших умовах.

Кардинальна перебудова економіки в багатьох країнах, поява нових технологій і впровадження нових технологічних процесів викликала реальну необхідність у перебудові освіти, професійної підготовки молоді, виникли нові проблеми соціалізації молоді. Відтак державна молодіжна політика стає не просто складовою частиною стратегії соціально-економічного розвитку, але й специфічним напрямком державної політики взагалі. Її розробкою і практичним здійсненням починають займатися спеціальні інституції, державні структури. Така політика у багатьох випадках спеціально фінансується, має свою нормативно-правову базу, спеціальні структури для практичної реалізації – центри, служби, фонди, волонтерські загони й об'єднання і т. ін.

Оскільки ринкові реформи, соціальні демократичні трансформації в Україні, більшості пострадянських, постсоціалістичних країн розпочалися лише в кінці 90-х років ХХ століття, маємо суттєві розбіжності між молоддю країн Західної і Східної Європи. Молодь Східної Європи не мала тих механізмів соціальної підтримки і соціалізації, соціального життєвого старту, які мала молодь Західної Європи. А тому і соціальні ризики молоді Східної Європи мала більш суттєві і особливі. Стосовно молоді незалежної України, то до таких особливостей слід віднести:

- високий рівень незадоволеності соціально-економічними, демократичними перетвореннями;
- великий інтерес до знань, потреба професійної підготовки, бажання мати професійну занятість, що дасть можливість забезпечити свої основні інтереси і потреби;
- високий рівень бажання створити сім'ю;
- високий коефіцієнт смертності, помітне зростання випадків ВІЛ-інфікування, наркоманії, інфекційних захворювань;
- низький рівень зайнятості, безробіття;

- порівняно з іншими соціальними групами високий рівень злочинності;

- середній рівень участі у політичному, громадському житті.

В рік розпаду колишнього СРСР один із провідних російських фахівців з проблем молоді В. П. Мошняга визначав державну молодіжну політику як «частину політики держави по соціалізації громадян і відтворенню людських ресурсів» [82, с. 3], зазначаючи, що така політика має подвійну мету: «по-перше, оптимізувати розширене кількісне і якісне відтворення робочої сили; по-друге, придати планомірність і ефективність процесу громадянської соціалізації молоді» [там само, с. 4].

Подібну точну зору мали у той час і вчені України [15; 31]. При цьому в момент початку формування якісно нової молодіжної політики у країнах, які почали своє існування безпосередньо після розпаду СРСР, існувало твердження, що політика стосовно молоді здійснюється у двох головних напрямках, які відповідають провідним сферам людської діяльності: соціально-економічній і політичній [там само, с. 3-4]. Перша охоплювала комплекс проблем, що переважно стосувалися матеріальних засад розвитку суспільств, а друга – мала забезпечити громадянську соціалізацію особистості, усього молодого покоління.

Такий концептуальний поділ державної молодіжної політики є спрощеним, оптимальним і цілком логічним, оскільки ця політика має двояку мету: оптимізувати розширене кількісне і якісне відтворення робочих рук і, по-друге, сприяти планомірному і ефективному процесу громадянської соціалізації молоді, усього молодого покоління. Без і першого, і другого неможливо забезпечити взаємозв'язок і логічну спадковість поколінь.

Фактично з моменту створення (1946 р.) проблемами молоді світу взагалі предметно опікується ООН, а з прийняттям у 1965 році Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації про розповсюдження серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами» проблеми молоді

стали майже домінуючими в діяльності не лише ООН, але й ЮНЕСКО, МОП, ВОЗ, Ради Європи та інших міжнародних організацій.

В розробці і здійсненні молодіжної політики ООН і нині постійно ставить перед усіма державами завдання:

- популяризації, розробки і проведення у життя новаторських заходів і програм для молоді в рамках національних програм (освіта, професійна підготовка, занятість, житлове будівництво, охорона здоров'я і соціальне обслуговування);
- мобілізація необхідних людських і фінансово-матеріальних ресурсів на здійснення молодіжних заходів і програм;
- сприяння підвищенню активності молоді шляхом вдосконалення, більш широкого використання і поглиблення зв'язків між молодіжними організаціями на національному, регіональному і міжнародному рівнях;
- підвищення інтересу серед молоді до культурних заходів їх країн у всіх галузях і заохочення до участі в них та ін.

Щодо України, то державна молодіжна політика тут формувалася і формується, як і у інших країнах, з урахуванням не лише вище перерахованих вимог і особливостей, але й з урахуванням конкретної специфіки потреб окремих категорій молоді, її вікових груп, регіональних умов і особливостей. До уваги беруть не лише характер відносин між молоддю та іншими соціальними групами, а й між самими групами молоді.

Ряд авторів в Україні (А. І. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева, О. В. Безпалько, М. І. Ковчина, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухова та ін.) під державною молодіжною політикою розуміють «системну діяльність держави щодо конкретної особистості, молоді, молодіжного руху, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах» [128, с. 93]. Це також не є повним відтворенням феномену «державна молодіжна політика», а тому скоріше всього треба вказати на те, що історична генеза формування нової державної політики щодо дітей, молоді, сім'ї в новітній Україні має розглядатися, безумовно, в історичній ретроспективі, за умови, одночасно, врахування

конкретного політичного, соціально-економічного стану українського суспільства, що роблять Є. І. Бородин, М. Ф. Головатий, В. А. Головенько [15; 16; 29; 28] та інші українські дослідники. При цьому, в процесі багаторічної розробки нормативно-правової бази так званого ювенального законодавства, «сімейної політики» тощо, бралася до уваги реальна потреба:

а) концептуального визначення та закріплення в нормативних актах феномену «державна молодіжна політика» та політика щодо дітей, сім'ї (особливо молоді – в контексті даного дисертаційного дослідження);

б) закріплення політико-соціального статусу державної політики щодо дітей, молоді і сім'ї з-поміж усіх видів, усієї державної молодіжної політики;

в) визначення суб'єктів і об'єкту державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, а, відтак, і суб'єктних відносин, зокрема в українському суспільстві;

г) формування і залучення реальних механізмів і технологій практичного здійснення державної молодіжної політики, політики щодо сім'ї і жіноцтва тощо.

В контексті вище викладеного підкреслимо, що з 1991 року в Україні в плані розробки принципово нової державної молодіжної політики виникла потреба: розробити і сформувані принципово іншу законодавчу базу такої політики; визначити та забезпечити функціонування органів виконавчої влади з питань державної молодіжної політики; виокремити громадські структури і організувати належні механізми практичної реалізації такої політики. Власне в Україні у такий спосіб і формувалася державна політика стосовно дітей, молоді, сім'ї з перших років незалежності. Виступаючи на I Всеукраїнському форумі «Молодь за майбутнє України» (10 жовтня 1999 року) Президент України Л. Д. Кучма говорив: «Молодь має право вимагати від держави не лише постійної уваги, а і створення всіх необхідних умов і гарантій соціального становлення та розвитку. Держава не повинна диктувати і не диктувати молоді, якою бути, а створює умови для реалізації особистого вибору, всебічного виявлення та застосування знань і талантів,

активності і винахідливості, наполегливості і працьовитості» (Урядовий кур'єр. – 1999. – 12 жовтня).

У відповідності з достатньою кількістю наявних концепцій державної молодіжної політики, все ж є можливість визначити спільні ідеї і засади її розробки та практичної реалізації. До них можна віднести такі з них:

- розроблення концептуальних засад державної молодіжної політики на загальнодержавному рівні та відповідне закріплення таких засад юридично (конституції, декларації, закони, концепції і т. ін.);

- потреба створення державних виконавчих органів і структур, які займаються практичною реалізацією такої політики (міністерства, комітети, відомства, служби, фонди і т. ін.);

- розрахунок впливу державної молодіжної політики на всю молодь, а також очікування на активну участь самої молоді у її практичній реалізації;

- наявність переважно державного фінансування програм, проектів, заходів, соціальних та інших служб, інших структур, що займаються практичною реалізацією державної молодіжної політики.

За усіх наявних наукових пояснень поняття «державна молодіжна політика», в Україні маємо все ж дотримуватися того юридичного визначення, яке дано у Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні»: «Державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України» [15, с. 196].

Дане визначення, на нашу думку, є ґрунтовним, об'єктивно точним, оскільки в ньому: а) визначаються суб'єкти та суб'єкт-об'єктні відносини в державній молодіжній політиці (держава, особистість, молодь, молодіжний

рух); б) називаються основні сфери, формулюється мета державної молодіжної політики; в) задекларовано і закріплено поєднання інтересів особистості (молоді взагалі) і держави.

В Декларації, окрім визначення поняття «державна молодіжна політика», означені також її мета, завдання, принципи, головні напрями, механізми формування та практичної реалізації. Уникаючи переповідання вказаних сентенцій, зазначимо, що в Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» вказані основні принципи і ознаки державної молодіжної політики. Вони були деталізовані, а згодом, при внесенні змін і доповнень до закону, уточнені і поглиблені. Так у згаданому Законі України від 4 лютого 1994 року з'явилися положення щодо: молодіжних кредитів на будівництво житла; посилено гарантії молодим сім'ям щодо житлового будівництва тощо [16, с. 52-55]. Всього ж Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» доповнювався і змінювався у 1994, 1995, 1996, 1999 та 2000 роках і нині діє саме у редакції від 23 березня 2000 року.

Вказана Декларація як нормативно-правовий документ має своєрідний рамковий характер для державної молодіжної політики, оскільки в її загальних положеннях вказується: «Декларація є основою для подальшого розвитку державної молодіжної політики, її правової бази, практичної діяльності органів державної влади і управління, яка спрямовується на сприяння повноцінного розвитку молодих громадян України» [15, с. 196].

Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року; Конвенція про права дитини. Прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї 20 листопада 1989 року; Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 року; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року; Закон України «Основи Законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року; Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року;

Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року; Кодекс Законів про працю України (Глава XIII «Праця молоді») від 29 грудня 1992 року; Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року та ін. – міжнародні та національні законодавчі акти України, що становлять загальну нормативно правову базу, яка поряд з іншими обумовлює життєдіяльність таких специфічних соціальних груп в Україні як діти, молодь, жінки, такого складного соціального інституту як сім'я, особливо молода.

З урахуванням світової і вітчизняної практики в Україні ще за декілька років до проголошення незалежності і початку створення суверенної, самостійної держави, починає інтенсивно формуватися фактично нове ювенальне (молодіжне) законодавство, з'являються нові нормативні акти щодо дітей, жінок, сім'ї. Так, окрім вказаних Законів України, суттєве значення для реалізації політики щодо дітей, сім'ї та молоді мають Закон України: «Про соціальну роботу з дітьми й молоддю» (№ 2558-III від 21 червня 2001 р.); «Про охорону дитинства» (№ 2402-III від 26 квітня 2001 р.) та ін.

Як і у будь-якому іншому, в українському суспільстві суб'єктами державної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді виступають багато соціальних інституцій, політичних і громадських організацій і об'єднань, а тому українська держава має підвищувати і забезпечувати координуючу, організаторську роль у подальшій розробці, вдосконаленні та практичній реалізації такої політики з урахуванням як світового, так і власного національного досвіду, умов і традицій. У зв'язку з цим нагадаємо, що така координуюча роль української держави щодо нової державної молодіжної політики в Україні об'єктивно існувала й тоді, коли така політика лише започатковувалася. Один із провідних дослідників історичної генези державної молодіжної політики в Україні Є. І. Бородін пише: «Проголошення державної незалежності України відбулося саме тоді, коли створення інститутів державної молодіжної політики вже було розпочато. З літа 1991 р.

існували Міністерство України у справах молоді і спорту та його відомчий Український науково-дослідний інститут проблем молоді. Кабмін надавав підтримку Українському фонду міжнародного молодіжного співробітництва. Це були, так би мовити, лише перші кроки в зазначеному напрямку. Разом з тим остаточно не були врегульовані правовий статус молодіжного відомства держави, підрозділів з питань молоді на місцях, і комітети у справах молоді ще не були створені в багатьох областях, містах та районах України» [16, с. 335]. Відтак, як і в інших країнах, у новітній Україні розробкою державної молодіжної політики щодо дітей, сім'ї та молоді безпосередньо займалося і займається Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту (сучасна назва).

Організаційний механізм державної молодіжної політики в Україні складається з системи спеціальних державних урядові органів, служб, які мають безпосередньо втілювати її в життя, передусім соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Практичну координацію всіх питань реалізації державної молодіжної політики забезпечувала національна Рада з питань молодіжної політики при Президентові України, Комітет Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, відповідні Міністерства і відомства, що діють в межах своєї компетенції (праця і соціальна політика; освіта, культура і т. ін.), відповідні структури (відділи, управління) в органах виконавчої влади на місцях – в держадміністраціях і радах.

Аналогічно з поняттям «державна молодіжна політика», в сучасних наукових виданнях і окремих публікаціях подається поняття «державна сімейна політика». Найбільш прийнятним серед визначень такого поняття є таке: «Державна сімейна політика – науково-обґрунтований, комплексний, цілеспрямований вплив держави на шлюбно-сімейні відносини між людьми через здійснення узгоджених заходів» [30, с. 117].

При цьому державна сімейна політика – це система механізмів, за допомогою яких держава безпосередньо створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її підтримки, захисту, якщо вона цього потребує.

Характеризуючи наявну нормативно-правову базу, що визначає суть, характер та особливості державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в цілому та особливо в Україні, вкажемо декілька законодавчих підсистем, що і нині продовжують формуватися, доповнюватися і вдосконалюватися.

1. Законодавство щодо забезпечення праці, зайнятості молоді, підвищення її професійної підготовки.

Крім норм вже згаданого Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» до нього відносяться також норми глав 13 «Праця молоді» і 13 «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням» Кодексу законів про працю України, Закону «Про зайнятість населення» (наприклад, у статті 5 цього Закону йдеться про додаткові гарантії зайнятості для окремих категорій населення, у тому числі для молоді, яка закінчила загальноосвітні школи, професійні навчально-виховні заклади і не отримала направлення на роботу, а також іншим особам, молодше двадцяти одного року).

2. Законодавство про державні органи управління молодіжною політикою.

До цього інституту входять: розділ 2 Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», а також норми постанов Кабінету Міністрів України від 6 червня 1992 року «Питання Міністерства України у справах молоді і спорту», 13 серпня 1993 року «Про соціальні служби для молоді», 1 жовтня 1993 року «Про Державний фонд сприяння соціальному становленню та розвитку молоді». Окремо маємо нормативно-правову базу щодо місцевих органів державного управління, на яких покладено завдання координувати та забезпечувати практичну реалізацію державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в Україні.

3. Законодавство про забезпечення соціальних прав молоді.

Крім відповідних норм Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до цього законодавства можна віднести відповідні норми законів України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт», постанови Кабінету Міністрів України «Про сприяння розвиткові молодіжного житлового будівництва» від 4 липня 1992 року, «Про стипендії Кабінету Міністрів України для молодих учених» від 16 серпня 1994 року та деякі інші. Зазначимо при цьому, що в законодавстві України маємо дещо різні підходи до розв'язання молодіжних проблем відповідно до конкретних сфер життєдіяльності молодих людей. Деякі закони, зокрема «Про освіту» та «Про фізичну культуру і спорт», безпосередньо відрізняються від інших «молодіжною спрямованістю», оскільки інші, навпаки, встановлюють певні пільги не за віковою, а, скажімо, – за професійною ознакою. Це стосується, наприклад, Закону «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу». А потім ці пільги поширюються й на молодь – стаття 10 Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» надає молоді пільги, передбачені Законом «Про пріоритетність соціального розвитку села». У даному випадку виникає питання щодо «коректності» подібного шляху. Якщо молодь постійно живе в сільській місцевості, то вона все одно користується пільгами, встановленими Законом «Про пріоритетність соціального розвитку села», і тому Закон «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» фактично дублює норми інших законів. Виходячи з цього, доцільно говорити про додаткові пільги сільській молоді, які, очевидно, варто було б встановити і відкоригувати законодавцю.

4. Законодавство про підприємницьку діяльність молоді.

Стаття 8 Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» декларує, що держава підтримує і сприяє розвитку підприємницької ініціативи молоді. Проте, на жаль, подальший розвиток цього законодавства майже повністю припинився, хоча в сучасних умовах, коли держава фактично не має грошей для підтримки молоді, цей напрям мав

би стати реальною допомогою молоді. Поки ж правова база молодіжного підприємництва обмежується лише абсолютно декларативною і нереальною нормою, яка дозволяє місцевим Радам встановлювати пільгову плату за реєстрацію підприємств, створених молодими громадянами. Вочевидь, було б доцільно стимулювати підприємницьку діяльність молоді і за рахунок різноманітних позик, кредитів, створення спеціальних фондів і т. ін.

5. Законодавство про дитячі, молодіжні, жіночі громадські організації.

До нього відносяться норми статей 14 і 15 Закону «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» і відповідні положення Закону України «Про об'єднання громадян» та деяких інших нормативних актів. Разом з тим, з боку держави за останні роки не було конкретних кроків щодо стимулювання дитячого, жіночого, молодіжного руху. Більше того, фактично припинили свою діяльність ряд великих загальнонаціонального рівня молодіжних і дитячих організацій (наприклад, УНКМО), такі структури як «Молодіжний парламент», «Молодіжний Уряд» та ін.

Підкреслимо, що в нинішній ситуації глибоких соціально-економічних, політичних криз, потужного впливу на розвиток українського суспільства світових інтеграційних, глобалізаційних процесів, тобто, в ситуації, коли держава практично не може і не має можливостей підтримувати молодь, головними напрямками її державної політики мають стати створення умов, у першу чергу правових, – самостійного життєзабезпечення молоді. Це, на нашу думку, має відбуватись у двох основних, взаємопов'язаних напрямках: перший – забезпечення розвитку підприємницької діяльності, розширення можливостей молоді в отриманні освіти, першого робочого місця, у підвищенні кваліфікації і у перекваліфікації; другий – розвиток ініціативи і самодіяльності молоді у всіх сферах життя і діяльності, стимулювання дитячого, молодіжного, жіночого руху, розвиток волонтерської діяльності у сфері соціальної роботи і надання соціальних послуг. Так згадані статті 14 і 15 Закону «Про сприяння

соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» стосовно молодіжного руху мають головним чином переважно декларативний характер і не несуть необхідного нормативного навантаження, крім, хіба що, самого визначення молодіжної громадської організації. Виходячи з цього, було б доцільно здійснити невідкладну розробку комплексного правового акта з цього питання. Концепція зазначеного акта повинна, на наш погляд, полягати, насамперед, у пошуку особливостей створення і діяльності молодіжних громадських організацій, які майже не враховуються чинним законодавством. Світова практика державного стимулювання молодіжного, дитячого, жіночого руху підтверджує необхідність таких кроків.

Правомірно виникає таке питання: якою і за яких умов може бути ефективна в Україні державна політика стосовно дітей, сім'ї та молоді з тим, аби вона давала максимально очікувані результати щодо соціалізації молодого покоління, максимально дієвого включення його у продуктивне життя.

Почнемо з питання стосовно моделей державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, а затим схарактеризуємо концептуальні засади нової державної, молодіжної політики, тобто, сучасної.

Виявляючи турботу про молодь, дбаючи про її всебічну інтеграцію у суспільство, про її становлення, розвиток та самореалізацію, держава у такий спосіб виконує свою специфічну функцію по відношенню до молодого покоління взагалі – реалізує державну молодіжну політику.

Окремі автори вважають, що історія розробки і здійснення конкретних заходів з боку держави, що регулювали порядок визнання та умови досягнення молоддю «дорослого» статусу (саме статусу, а не віку), сприяли її поступовому входженню в самостійне життя, починається з Великобританії XVI ст. Тут англійський Статут про ремісників ще у 1563 році вимагав, щоб кожний ремісник в місті чи в сільській місцевості вивчав своє ремесло протягом 7 років не інакше, як під наглядом майстра, який за нього був відповідальним. В той час у громадській думці вважалось, що «...поки

людина не досягла 23 років, вона, частіше всього, – хоч і не завжди – неприборкана, не має правильних суджень і недостатньо досвідчена для того, щоб управляти собою». Лише коли молодій людині виповнювалося 24 роки і закінчувався термін його учнівства, вона мала право одружитись і відкрити власну справу чи стати підмайстром за наймом [104, с. 57]. Зазначимо, що і нині є країни, де 24 роки вважаються роками закінчення молодості і дорослішання.

Пруська (німецька) держава вперше спробувала законодавчо врегулювати свої відносини з молоддю у 1839 році, коли тут з'явився спеціальний Регулятив, яким визначався статус та поведінка молодих робітників на фабриках і заводах. Приблизно у цей же час певні регулятивні акти щодо молоді приймаються і у інших європейських країнах, хоча найпомітнішим історичним періодом формування державної молодіжної політики, зокрема, у країнах Заходу, вважаються 60–70-ті роки ХХ століття, коли серйозно позначилася криза традиційних інститутів соціалізації молоді (насамперед сім'ї, школи), погіршилося соціально-економічне становище молоді, зросло безробіття, як наслідок економічної кризи 70-х років.

Окремо варто сказати про правову базу державної молодіжної політики. Тут є практика двох основних напрямків (видів).

Згідно з першим (таких країн меншість) окремих «молодіжних» законів не існує, а права, обов'язки, соціальний статус дітей, молоді, молодих сімей і т. ін. обумовлюється Конституціями окремих держав та загальними законами, що обстоюють життя усіх інших громадян. До речі, жодного «молодіжного» закону не існувало й у колишньому Радянському Союзі, а перший з них з'явився менше, ніж за рік до розпаду СРСР.

У другому випадку, окрім загальнонаціональних законів, існують і суто «молодіжні» закони, які навіть складають так зване «ювенальне» (молодіжне) законодавство. Вперше такі закони в країнах Європи з'явилися в кінці 60-х та 70-80-х років ХХ століття: Закони про молодь в Угорщині (1971 р.) та Німецькій демократичній республіці (1974 р.); Кодекс про дітей та

молодь Куби (1978 р.); Постанова Ради Міністрів Народної Республіки Болгарії «Про поліпшення умов підготовки та реалізації молоді» (1980 р.) та ін. До речі, у Німеччині ще з 1908 року почалася практика створення так званих ювенальних судів, яка має місце в окремих країнах і у даний час.

Є, як відомо, достатньо велика кількість моделей державної політики взагалі, використовуючи які можна говорити про її ефективність. Зокрема Т. Дай у своїй праці «Осягнення державної політики» [185] виділяє такі моделі: інституціональну; процесуальну; групову; елітну; раціональну; інкрементальну; ігрову; системну; суспільного вибору.

З-поміж вказаних моделей, стосовно аналізу дієвості, результативності державної політики безпосередньо щодо дітей, сім'ї та молоді (молодіжної політики) найсуттєвіше значення має і привертає увагу саме раціональна модель, оскільки її мета – досягнення максимальної соціальної вигоди. Тобто, при побудові державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді урядові структури в державі мають обирати таку політику, яка стосовно певної соціальної групи дає найкращий результат, і цей результат має перевищувати витрати на здійснення такої політики.

Друге питання: державна політика завжди здійснюється не тільки як політика забезпечення усіх соціальних груп, класів, великих соціальних спільнот, але і за умови вибору певних пріоритетів. Як правило, дотримання такого принципу пов'язане з тим, що: а) усім громадянам, соціальним групам гарантуються і забезпечуються загальні права та відповідний соціальний захист; б) відповідні «привілеї» і «гарантії» мають ті громадяни і соціальні групи, які за конкретних умов, на даний час, неспроможні самотійно вирішити власні життєві проблеми, не мають належних умов і ресурсів для соціального старту та не включилися у активне продуктивне життя. Вказані принципи підтверджують вірність і необхідність закріплення у Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» специфічного і пріоритетного напрямку в державній політиці взагалі [114]. При цьому М. Ф. Головатий справедливо вважає, що державна політика щодо

молоді в Україні має бути специфічною і пріоритетною головним чином за двох головних причин: «а) особливостей молоді як своєрідної соціально-демографічної групи. Такі особливості корінним чином відрізняють молодь від інших соціальних груп суспільства; б) лише молодь має потенційні можливості з часом, при вступі в активне життя, повернути державі "борги", витрачені на її соціалізацію, духовний і фізичний розвиток» [29, с. 134]. Звідси реальна потреба і необхідність держави забезпечити максимально можливі умови для освіти, професійної підготовки, виховання дітей і молоді, що і є основними засадами успішного життєвого «старту». Відтак, головними принципами державної молодіжної політики в сучасній Україні, як і в інших, їй подібних державах, мають бути:

а) розвиток та забезпечення основних політичних, економічних правових гарантій для реалізації молоддю своїх прав і свобод;

б) створення сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей молоді у праці за рахунок, найперше, власної діяльності;

в) надання молоді соціальних гарантій стосовно набуття освіти, певної професії, розвитку самостійності, активності і підприємництва;

г) розвиток молодіжної ініціативи, молодіжного руху, підвищення рівня участі молодих людей в громадсько-політичному житті.

Запропоновані принципи, врешті, дають можливість створити умови для того, щоб молодь сама була активним суб'єктом державної молодіжної політики. То ж природно, що у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (ст. 2) записано, що важливішим принципом соціального становлення та розвитку молоді є: «безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема» [116, с. 2]. І далі (ст. 2, пункт 5) зазначено принцип «відповідальності держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді» [там само]. Нагадаємо, що у багатьох країнах, особливо європейських, державна молодіжна політика саме на

схарактеризованих засадах і принципах розробляється і практично реалізується в даний час.

Є й інша типологія моделей державної молодіжної політики, зокрема, на основі її моделей соціального забезпечення (велфєру), запропонованої Д. Галлі, С. Паугамом, молодіжну державну політику поділяють на:

- універсальну модель (скандинавські країни);
- суспільну модель Великобританії;
- протекціоністську модель країн Центральної Європи (такою була державна молодіжна політика в колишньому СРСР);
- централізовану модель країн Середземномор'я.

Наведена типологізація недостатньо науково розроблена і фактично не вживається, тобто існує на теоретичному рівні.

Більш популярною є загальна типологізація державної молодіжної політики такого характеру:

- універсальна модель (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Ісландія). Робота з молоддю розвивається тут як громадська система;
- ліберальна модель (більше надій на ініціативу і діяльність суспільства, громади, а вже потім – на державу);
- консервативна модель (корпоративістська) – існує глибока зацікавленість держави у вирішенні молодіжних проблем і, на додаток, – стимулювання волонтерського руху;
- середземноморська модель дещо близька до консервативної, помітними є роль і вплив на вирішення молодіжних проблем Католицької або Православної церкви.

Серед досить великої кількості моделей державної молодіжної політики виділяють все ж головним чином три основні, домінуючі за особливостями і змістом, принципами практичної реалізації, які найчастіше присутні у політиці багатьох держав стосовно нового покоління.

Перша модель – «модель Швеції». Особливістю цієї моделі є те, що вона характеризується достатньо активним втручанням держави у взаємини

держави і молоді. Щодо самої Швеції та країн, де така модель державної політики використовується, реалізується, то йдеться про досить сильні і впливові механізми регулювання стосунків між старшим і молодшим поколінням, соціальними групами.

У Швеції спеціального закону про молодь немає, однак тут є детальний закон про соціальні служби для молоді, які є на усіх державно-регіональних рівнях. В кожній комуні цієї держави є спеціальна Соціальна рада, яка глибоко аналізує соціальний стан дітей, молоді, сімей та організує надання конкретної допомоги молодим людям в освіті, професійній підготовці, праці, соціальному захисті. На загальнодержавному рівні у Швеції працює спеціальна Державна рада у правах молоді, яка суттєвим чином сприяє фінансуванню загальнодержавних програм із молодіжної проблематики, координує роботу з молоддю в масштабах усієї країни.

Друга модель державної молодіжної політики умовно називається «моделлю США» і є фактично протилежною у порівнянні зі «шведською». Вона помітна тим, що першочерговою турботою держави охоплені соціально незахищені і «неблагополучні» групи молоді. Тут йдуть шляхом створення широкої мережі соціальних агентств, своєрідних молодіжних соціальних центрів, типу центру «Доо» (Двері), завдання яких надання адресної допомоги молодим людям із груп так званого «соціального ризику». І все ж за цією моделлю держава дбає про розвиток ініціативи самої молоді [29, с. 118-119].

Цікавою і багато в чому повчальною є модель державної молодіжної політики, що сформована у Німеччині. Її засади – лібералізм, соціал-демократизм, а особливості полягають у тому, що держава:

- здійснюючи молодіжну політику, орієнтується на загальний соціальний вибір і потреби молоді, але не на індивідуальні інтереси особистості;

- проводить активну політику щодо забезпечення основних прав дітей і молоді: не лише запобігає порушенню таких прав, але й створює відповідні умови для їхнього дотримання;

- захищає та розвиває соціальні здобутки, досвід і практику соціалізації дітей і молоді, підтримки молоді сім'ї.

Щодо ліберальних засад державної молодіжної політики, то вони проявляються, зокрема, у здійсненні багатьох акцій, заходів превентивного, компенсаційного, а також субсидіарного характеру. Загалом же державна молодіжна політика у Німеччині має потужну науково-законодавчу базу та характеризується помірним втручанням держави у життя і справи молоді, наданням безпосередньої соціальної допомоги найперше і головним чином тим молодим людям, яким вона конче потрібна, та широким розвитком ініціативи самої молоді у вирішенні своїх проблем [104, с. 60].

У більшості європейських країн, у т. ч. в Україні, модель державної політики є поєднанням вище наведених моделей. Вона ґрунтується на таких основних принципах:

а) участь (суб'єктами розроблення і практичної реалізації такої політики є сама молодь, її організації та об'єднання);

б) представництво (молодь вводять до владних структур, політичних партій, об'єднань, організацій інших суб'єктів політичного процесу, політичної системи суспільства);

в) гарантій (надання державою молодим громадянам необхідного мінімуму соціальних послуг і гарантій щодо здобуття освіти, фізичного та духовного розвитку, професійної підготовки і зайнятості, самореалізації у сферах суспільного життя);

г) соціальної компенсації (правовий і соціальний захист молодих людей, які за своїм соціальним статусом, станом здоров'я, підготовленістю до життя неспроможні подбати про себе, діти з неповних і багатодітних сімей, сироти, молоді інваліди тощо);

г) пріоритетів (підтримка і реалізація найважливіших молодіжних програм, проектів, заходів, що розв'язують найпекучіші проблеми молоді).

Метою державної молодіжної політики в новітній Україні, зазначалося в Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», є створення «оптимальних умов і гарантій для життєвого самовизначення молоді, реалізації її творчого потенціалу в інтересах всього суспільства» [114].

В згаданій Декларації визначені також функції державної молодіжної політики. Вони є такими:

- 1) створення необхідних стартових умов для соціалізації молоді;
- 2) реалізація проблем, запитів, інтересів молоді не за рахунок інших соціальних груп суспільства, координація зусиль усіх державних органів, партій, організацій, об'єднань, рухів, соціальних інститутів суспільства щодо забезпечення умов для розвитку і самореалізації молоді;
- 3) соціальний захист груп молоді, які неспроможні самотійно розв'язувати свої проблеми чи полегшити своє життя [там само].

Загалом державна молодіжна політика у більшості країн спрямована на створення необхідних і найбільш сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей молоді у навчанні, праці, громадській діяльності – розвиток основних політичних, економічних, правових і соціальних гарантій для реалізації молоддю своїх прав і свобод; надання молоді певних соціальних гарантій щодо здобуття освіти, професії, розвитку самостійності, активності та підприємництва – розвиток молодіжної ініціативи, молодіжного руху, широке залучення молоді до участі у громадсько-політичному житті.

Наочним підтвердженням цьому є структура основного «молодіжного» закону в Україні – «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (5 лютого 1993 р.), основними статтями якого є: ст. 7 «Праця молоді»; ст. 8 «Підтримка підприємницької ініціативи молоді»; ст. 9 «Сприяння підвищенню рівня життя молоді»; ст. 10 «Житлові

умови молоді»; ст. 11 «Освіта, культурний розвиток молоді»; ст. 12 «Охорона здоров'я, фізичний розвиток молоді». Таким чином, навіть у цьому законі вже детерміновані основні сфери життєдіяльності та соціалізації молоді.

Умовно можна поділити практичну реалізацію державної молодіжної політики власне на соціально-економічний і політичний напрями.

Соціально-економічний напрям охоплює такі сфери життєдіяльності молоді, молодого покоління як: навчання, професійну підготовку і працю, побут, дозвілля – все, що сприяє її соціалізації. Другий пов'язаний із формуванням громадянської позиції, розвитком активності молодих людей, їх ціннісних орієнтацій, стійких норм моралі. Отже можна однозначно стверджувати, що державна молодіжна політика, з одного боку, спрямована на освіту, професійну підготовку, тобто, відтворення робочої сили, а, з другого боку, така політика має забезпечити формування соціально активної особистості, тобто, на громадянську соціалізацію молоді, її розвиток і соціалізацію.

Врешті, аналізуючи нову державну молодіжну політику в Україні, можна вказати також на те, що вона охоплює два взаємопов'язаних рівні:

- а) близькі цілі та орієнтири у реалізації та самореалізації молоді;
- б) віддалені, перспективні цілі та орієнтири, розраховані на більш тривалий час.

Отже, державна молодіжна політика – це:

- наявність у суспільстві чітко й об'єктивно визначених та законодавчо закріплених ідей стосовно місця і ролі молоді у поступальному розвитку суспільства, а також система різноманітних заходів, що сприяють реалізації цих ідей. Тобто, державна молодіжна політика – це механізм, засіб створення соціально-економічних, політико-правових, організаційних умов і гарантій для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молодої людини, так і всього молодого покоління;

- політика, що є специфічною частиною, галуззю державної політики взагалі, специфічним напрямом у діяльності держави. Звідси і мета державної

молодіжної політики: компенсувати недоліки соціального статусу молоді та створити умови для активної інноваційної діяльності молодого покоління;

- політика, як один не лише із специфічних, але й пріоритетних напрямків у діяльності держави, її органів з метою створення певних умов і гарантій для соціального становлення та розвитку молодих громадян, їх щонайповнішої самореалізації як у особистих, так і суспільних інтересах.

Висновки до другого розділу

1. Державна молодіжна політика стосовно дітей, сім'ї та молоді є частиною державної політики взагалі. Вона пов'язана і обумовлюється інтересами, запитами і потребами цих соціальних груп та необхідністю створити належні умови для соціалізації та соціальної стратифікації молоді, молодого покоління, забезпечити діалектику взаємозв'язку і спадкоємності поколінь.

2. Державна молодіжна політика має власну генезу, специфіку формування і практичної реалізації, що потребує її предметного аналізу у історико-соціальному ключі, з урахуванням не лише конкретно-історичних умов і особливостей суспільного розвитку, але й особливостей конкретних суспільств.

3. Сучасна державна молодіжна політика (політика кінця ХХ – початку ХХІ століття) потребує предметного врахування найперше суттєвих інтеграційних, глобалізаційних процесів, притаманних більшості суспільств, радикальних суспільно-політичних, демократичних та інших трансформацій, принципових змін самого суб'єкту і об'єкту такої політики – дітей, молоді, жіноцтва, молоді сім'ї.

4. Реальний вплив на формування сучасної молоді, молодого покоління в цілому нині мають суттєві суспільні системні кризи в науці, культурі, мистецтві, філософії, релігії і т. ін. та глобальна економічна криза, розвиток інформаційних технологій, комунікацій та ін.

5. Державна молодіжна політика значною мірою детермінується, обумовлюється характером і особливостями соціальної політики, оскільки вона суттєвим чином є її продовженням, виразом. Тому усвідомити суть та особливості державної молодіжної політики є можливим лише за умови предметного аналізу моделей соціальної політики.

6. Соціальна політика в колишньому СРСР, Україні предметно почала досліджуватися фактично з 60-х років ХХ століття, хоча помітні

роботи вчених з'явилися ще у 20-ті роки ХХ століття. Щодо державної молодіжної політики, то про неї, як окремий «феномен», у спеціальній науковій літературі почали вести мову лише в кінці 90-х років ХХ століття, коли, фактично, концептуально і змістовно стала обґрунтовуватися, розвиватися і соціальна політика в цілому.

7. Окремого аналізу потребує дослідження в Україні діяльності з формування державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді у період соціально-економічних криз і трансформацій не лише держави, але й інших суб'єктів такої політики: політичних партій і громадських об'єднань, безпосередньо дитячих і молодіжних організацій, церкви, профспілок і т. ін., чому, головним чином, і присвячено дисертаційну роботу, особливо розділ 3.

РОЗДІЛ 3

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ І ПРОБЛЕМИ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ У СВІТІ І НОВІТНІЙ УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

В попередніх двох розділах дисертаційної роботи викладено і схарактеризовано теоретико-методологічні засади дослідження державної молодіжної політики у світі та Україні, що сформувалася головним чином на переломному етапі життя людства, між ХХ і ХХІ століттями, та розглянуто проблему державної молодіжної політики в контексті глобалізації, системних криз як світового, так і загальнонаціонального (в Україні) характеру.

Відтак, є підстави далі розглянути проблеми соціальної детермінації, реалізації інтересів та задоволення потреб дітей, молоді, молоді сім'ї безпосередньо в новітній Україні, в умовах глобалізації та світових кризових процесів, а також характерні особливості і специфіку практичного здійснення державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в Україні. У другому випадку дослідницький інтерес викликають засоби, форми і методи, завдяки яким молодіжна політика сприяє (або ні) соціалізації молоді та її соціальній стратифікації з виходом на можливі дії і засоби, які, на нашу думку, могли би сприяти більшій дієвості соціального становлення та розвитку молоді у новітній Україні.

3.1. Соціальні детермінації дітей та молоді в контексті глобалізаційних та національних проблем в Україні

Соціальні детермінації людини варто починати з проблем цінностей. «Цінність» як поняття надто широке і досить конкретне явище. Це те, що почуття людей, – зазначав П. Менцер, – диктують визнати таким, що стоїть

над усім і до чого можна прагнути, що можна спостерігати і до чого можна ставитися з повагою і визнанням.

Цінність – це властивість будь-чого. Це – сутність, умова повноцінності буття об'єкту і суб'єкту одночасно, тобто людини.

Цінність – це певна значимість об'єкта для суб'єкта. Це також певні ідеї, погляди, утвердження, керуючись якими люди задовольняють свої потреби і інтереси.

Будь-яка історична, суспільна форма влаштування і життєдіяльності людей, будь-яка суспільна група людей має не просто окремі цінності, але їх систему, ієрархію таких цінностей.

Цінності – це результат і передумова діяльності конкретних людей, особистостей одночасно.

На основі цінностей виявляються ціннісні орієнтації, які, за відповідної мотивації і соціальних умов, і спрямовують життя і діяльність людини.

З-поміж усієї ієрархії цінностей є ті, що найперше є загальнолюдськими або глобальними, тобто притаманними максимально великій кількості людей, наприклад: Праця, Свобода, Гуманізм, Творчість, Людинолюбство, Солідарність, Народ, Діти, Щастя і т. ін.

З огляду на вище означене і розпочнемо аналіз цінностей, ціннісних орієнтацій дітей, молоді у сучасному світі та в Україні конкретно.

Проблема цінностей, їх зміст, ієрархія у відповідності в тому числі і з віком людини глибоко цікавила зарубіжних вчених (М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Клакхон, Н. Смелзер, Ф. Вернон, Г. Ліндзі, А. Маслоу та ін.), російських дослідників (І. С. Кон, М. І. Баряз, В. Б. Ольшанський, В. Т. Лісовський), українських вчених (О. М. Балакірева, В. В. Бовкун, М. Ф. Головатий, Г. Я. Головних, В. А. Ребкало) та ін. При цьому за типологією цінності поділяють на: цінності – цілі (термінальні); цінності – засоби (інструментальні цінності); ситуативні цінності.

Цікавою, хоча детально й не схарактеризованою, є типологія цінностей, здійснена українською дослідницею К. Г. Богуславською, яка називає цінності: визнаними (інституціолізованими); невизнаними (але дійсними); потенційними [13, с. 7].

Найповнішою і найвдалішою, на наш погляд є класифікація цінностей на: а) матеріальні і морально-духовні; б) індивідуальні, групові, суспільні; в) егоїстичні і альтруїстичні; г) конкретні й абстрактні; г) ситуативні і стійкі; д) термінальні й інструментальні; е) пізнавальні, творчі, естетичні, наукові, релігійні.

Досліджуючи формування ціннісних орієнтацій молоді, український політолог Л. М. Панченко зазначає: «Старше покоління (в Україні – *Н. Л.*) дещо розгублено дивиться на "розруху традиційних цінностей і ідеалів" й у переважній більшості не може адаптуватися до запропонованого їм способу життя, нових суспільних відносин. Молодь перебуває у безперервних пошуках або ж украй негативно ставиться до всього того, що не допомогло їх батькам забезпечити добробут, комфорт і безпечне, соціально захищене існування. «Розмитими», зокрема, є суспільні орієнтації людей, особливо молоді, стосовно майбутнього політичного устрою, моральних пріоритетів. Дискусійними залишаються критерії і норми суспільних відносин між поколіннями. Багато в чому дезорієнтована загальна система світовідчуття, масова свідомість молоді» [100, с. 1].

Загалом, не перекреслюючи значення наукових праць останніх років, присвячених проблемі ціннісних орієнтацій молоді, Л. М. Панченко звертає увагу на ті принципові обставини, що вплинули на формування світогляду молоді, а саме: зміна матеріальних фактів життєвого влаштування; зміна політичного аспекту соціального середовища; зміна ідеологічних орієнтацій; зміна міжнародних зв'язків (найперше, між країнами); зміна культурного середовища [там само, с. 3].

Стисло основні цінності молоді у нинішньому стані Українського суспільства можна схарактеризувати таким чином. Цінності вільного часу,

дозвілля, сім'ї, гедонізму, споживчих запитів: посилюються в силу нестабільного соціально-економічного розвитку України, неможливості створити умови для більш потужного духовного розвитку людини.

Ціннісні орієнтації молоді, за усієї їх динаміки, є, однак, досить сталими для певного історичного періоду функціонування суспільства. Так, рейтинг цінностей молоді за перші чотирнадцять років незалежності України фактично був і залишається таким: сім'я; друзі, знайомі; робота; вільний час; хобі; політика; власний бізнес; відвідування вечірок, танців, кафе, дискотек; релігія [81, с. 37].

Можна окремо визначити і врахувати ціннісні орієнтації молоді і у такий спосіб: серед життєвих орієнтацій – сім'я; серед цінностей праці – висока і гарантована заробітна плата; у сфері сімейного виховання – почуття відповідальності, працездатність, терпимість та повага до інших людей; у процесі формування політичної культури особистості – виховання любові до Батьківщини, національної гордості і патріотизму [31, с. 24].

За усіх особливостей зміни суспільних, соціальних, політичних та інших цінностей українських громадян, їх розмаїття, можна виділити такі з них, що мають інтегральний загальнолюдський характер. Це: мир і злагода у суспільстві, чесна праця і добробут, соціальна справедливість, людська і національна гідність; права і свободи громадянина, соціальна і правова захищеність людини; громадянська відповідальність і законність, тобто світоглядні ідеали і моральні норми, які відображають досвід усього людства і є спільними для всіх людей [176, с. 8].

Хоча в останній час соціальні цінності українства зазнали відповідних змін, трансформацій і навіть деформацій під впливом притаманних іншим, особливо західним суспільствам, цінностей, традиційними і надто суттєвими були і залишаються такі цінності, як сім'я, друзі, здоров'я, релігія тощо.

Врешті, братимемо до уваги ту принципову особливість (О. В. Бабкіна, М. Ф. Головатий, Н. М. Юрій та ін.), що частина української молоді останнім часом – за період посткомуністичної трансформації – хоча і

прийняла головні демократичні цінності, але ніколи не розглядала їх як реальний інструмент вирішення суспільних проблем. Ця проблема потребує більш глибокого і окремого наукового аналізу.

Засвоєння соціального досвіду, перейняття суспільних цінностей кожним новим поколінням – складний, динамічний і нерідко суперечливий процес. Так у сучасній Україні маємо складну ситуацію, коли моделі поведінки, засвоєні попередніми поколіннями, не відповідають новим політичним, соціальним, духовним реаліям, а нові формуються і засвоюються надто повільно. Тому в останні роки актуальною стала проблема освіти взагалі, політичної освіти; знайомства і засвоєння соціального, політичного досвіду інших країн; дослідження особливостей функціонування соціальних, політичних систем, засобів впливу на них і реалізації власних і групових інтересів; адаптація зарубіжного досвіду до національних традицій. Як окремий напрямок соціалізації виділяється політичне виховання, яке містить два компоненти: раціональний та емоційний. Від такого виховання значною мірою залежить формування чіткої громадянської позиції молодого людини, її соціальної активності.

Цінності суспільно-політичного, загальнодержавного характеру послаблюються у результаті послаблення відносин між державою і особистістю, із втратою авторитету влади перед народом, посиленням впливу на громадян інших, непритаманних українству цінностей.

Врешті важливо брати до уваги і таке. Загострення в ХХ столітті багатьох соціально-економічних, політичних і духовних процесів, криза духовних ідеалів і орієнтацій громадян в країнах перехідного періоду посилили потребу в розробці і реалізації принципово нової державної молодіжної політики.

Українські вчені В. П. Перебенісюк та І. Е. Бекешкіна, розглядаючи сучасне українське суспільство як соціум з великим конфліктним потенціалом, акцентують увагу на тому, що «одним з вирішальних чинників, який необхідно враховувати при розгляді соціальних конфліктів сучасного

перехідного стану розвитку країни, є глобальний процес зміни базового типу особистості, що розпочався у нашому суспільстві задовго до початку демократичних перетворень, починаючи з 70-х рр. Це процес "приватизації" життя людини, зростання значення в її житті приватних інтересів порівняно з суспільними» [103, с. 28] – влучне і характерне визначення тих соціально-духовних трансформацій особистості, які мають принциповий і неоднозначний характер. Але однозначним є те, що в житті людей після розпаду СРСР, утворення самостійних, суверенних держав на терені колишніх союзних республік, цінності суспільного, колективного характеру стали другорядними у порівнянні з цінностями найперше приватного життя: здоров'я, матеріальна забезпеченість, сім'я, діти, друзі і т. ін. І хоча такі зміни ціннісних пріоритетів важко назвати незадовільними, загально-колективні, загальнонаціональні цінності дещо відступили на другий план, а, відтак, і процес формування України як суверенної, самостійної держави, принципово ускладнився.

Цінності, ціннісні орієнтації є важливішою умовою самовизначення, соціалізації та соціальної адаптації дітей, молоді, в цілому молодого покоління.

Процес формування людини як особистості, що не має аналогів, є складним і багатоаспектним. Його намагалися пізнати і пояснити стільки, скільки існує людство, однак і у сучасному світі тут не бракує непізнаного, складного і проблематичного. З-поміж багатьох складових цього процесу, в контексті теми дисертаційного дослідження виокремимо: самовизначення, самопізнання та соціальну ідентифікацію. На відміну від інших великих соціальних груп, саме молоді, в першу чергу і вирішальним чином, притаманні самовизначення, інтенсивна соціалізація та соціальна ідентифікація.

Самовизначення – це пошук та встановлення молодою людиною (починаючи з підліткового віку) свого місця в системі суспільних та міжособистісних відносин [144, с. 258].

Соціалізація – це процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування індивіда у суспільстві.

Самовизначення особистості розпочинається раніше, власне з моменту звичайного засвоєння дитиною готових визначень, норм і правил, але пізніше цей процес стає все більш самостійним і свідомим, оскільки розвивається інтелект, з'являються більш складні форми самосвідомості. В цей час самовизначення стає не лише більш активним, але й багатоваріантним, вибіркоким, критичним (М. Й. Борщевський, Н. І. Гуткіна, М. П. Лукашевич, Е. Еріксон та ін.). «Зіставлення себе зі світом у реальному часі і просторі, субординація з конкретними історично-суспільними та індивідуальними умовами буття, – доречно зазначає українська дослідниця Л. Пилипенко, – і є життєвим самовизначенням особистості, в тому числі й самовизначенням громадянським» [там само, с. 259].

Зазначимо, що самовизначення громадянське постає як необхідна умова формування високої духовної, політичної культури особистості, її активної громадянської позиції (В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало та ін.) [9]. За таких умов і обставин молодий громадянин не лише має високий рівень соціальної свідомості, чіткі життєві цілі і ідеали, але й займає активну, дієву соціальну позицію, стає активним суб'єктом усіх суспільних процесів (І. Є. Бекешкіна, Ж. Бодуен, Є. І. Головаха, В. С. Небоженко, О. С. Панарін, Г. Г. Почепцов та ін.). Особливе значення це має на етапі радикальних суспільно-економічних трансформацій, в тому числі і таких, що притаманні українській історії і суспільству новітньої доби. «Оскільки суть перехідного періоду, – зазначають Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко, – визначається необхідністю вибору альтернатив політичного і економічного розвитку, особливі вимоги висуваються до особистості як суб'єкту вибору. Якщо в періоди стабільного функціонування суспільство спроможне виконувати своєрідну патерналістську функцію по відношенню до особи (наприклад, виховання "зразкової" людини у тоталітарних державах

або створення соціальної інфраструктури для індивідуальної самореалізації в країнах із сучасним типом розгорнутої демократії), то у перехідний період ролі міняються і особистий вибір стає передумовою вибору суспільного» [27, с. 91]. Згадані вище автори – українські соціологи – відповідно з викладеним подають соціально-історичну типологізацію особистості у її трьохзначному вимірі: особистість, «розчинена» у суспільстві (що не виходить за межі традиційних зв'язків); особистість, відчужена від суспільства (базовий тип особи поступового послаблення, зникнення тоталітарної системи); амбівалентна особистість (сприймає і визнає найвищі цінності демократії, однак не має достатнього рівня правової, економічної, політичної культури для послідовної реалізації своїх цілей) [там само, с. 120-122].

Майже одночасно із самовизначенням людини, як зазначалося, розпочинається і вже у підлітковому віці все потужніше відбувається процес її соціалізації, що, відтепер, є нерозривним із самовизначенням (останнє все більше конкретизується, в тому числі може бути і кардинальним за своїм характером).

Відомі російські дослідники І. Кон, В. Ольшанський (їх точку зору підтримують М. Ф. Головатий, М. П. Лукашевич, В. В. Москаленко та ін. українські вчені) соціалізацію визначають як «процес, у ході якого людська істота з певними особистісними задатками набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності». Відтак, соціалізація – це вже процес взаємодії особи із суспільством. Це – ще більш активний процес виховання, який, одночасно з колективістськими початками, все більше автономізує особистість (право і можливість вибору зростає).

Соціалізація молоді, – незалежно від політичної і соціальної систем, умов і т. ін., – здійснюється на макросоціальному, мезосоціальному та мікросоціальному рівнях.

Макросоціальний рівень – це існуючі у суспільстві соціально-економічні, політичні, духовні і т. ін. умови і стосунки, специфіка етнонаціонального, релігійно-конфесійного та іншого спілкування. Вони

обумовлені характером суспільства, держави, влади, змістом національної культури тощо.

Мезосоціальний рівень соціалізації складає такі чинники, як становище певних соціально-класових, етнічних, професійних, територіальних, статево-вікових та інших великих соціальних груп у суспільстві, їх культурні традиції і т. ін.

Мікросоціальний рівень найперше пов'язаний з родиною (родинні традиції, норми, правила), роботою (трудовий колектив), неформальним середовищем (друзі, неформальні групи, об'єднання поза межами сім'ї і роботи).

До цих трьох рівнів соціалізації останнім часом все більш помітно додається і мегарівень. Його вплив на соціалізацію особистості пов'язаний з процесами інтернаціоналізації, глобалізації, економічної кооперації, політичної інтеграції, потужним розвитком засобів масової інформації – Інтернет, масові комунікації, телебачення тощо.

Соціалізація «неможлива без активної участі самої людини в процесі освоєння соціального досвіду і культури» (Андреєнкова Н. В. Проблема социализации личности / Социальные исследования. Вып. 11. (М., 1970), без зміни особистістю соціального середовища (Харчева В. Г. Основы социологии: Учебник (М.: Логос, 1997).

Таким чином, у процесі соціалізації особа засвоює: ціннісні орієнтації; інтереси; стереотипи поведінки; звичаї; діючі соціальні норми [69, с. 124].

Основними інститутами соціалізації особистості є: сім'я, дошкільні організації, школа, вищі навчальні заклади, громадські об'єднання, організації, а основними стадіями соціалізації (впродовж усього життя людини) є дотрудова, трудова, і післятрудова. Дотрудова і трудова стадії є вирішальними, і саме вони припадають на дитячий та молодіжний вік, що в даному випадку актуалізує і дане наукове дослідження.

Свої специфічні особливості мають економічна, політична, духовна та інші соціалізації молоді в конкретному суспільстві, у відповідних умовах життя і формування особистості.

Економічна соціалізація сучасної української молоді (А. М. Авер'янова, Е. В. Козлова, Н. А. Побірченко, Е. Б. Щедрина та ін.) відбувається в умовах економічної нестабільності, ситуації, коли ринкові відносини, форми господарювання лише складаються, надто великого розвитку набула (станом на 2010 р.) тіньова економіка і корупція, більшість молоді ще достатньо не підготовлена ні в освітньому, ні в професійно-управлінському станах. Г. Авер'янова та В. Москаленко у даному випадку ведуть мову про те, що у особі української людини маємо «перехідний тип соціального характеру», який «знаходиться в стані вибору між ринковою орієнтацією і архетипами старого суспільства» [144, с. 298]. Така ситуація дійсно вимагає одночасного формування (та й існування) у особистості двох протилежних соціально-психологічних особливостей – соціальної лабільності (адаптації до соціальних змін) і розгорнутої персональної ідентичності, що є внутрішнім «стрижнем» особистості [там само, с. 299].

Політична соціалізація української молоді також ускладнюється нестабільністю політичного життя, різкою зміною його векторів, включаючи ідеологічне підґрунтя, недемократичністю політичних процесів і т. ін. Центральною ж проблемою була і є відмова від комуністичної ідеї і ідеології, притаманної авторитарному, тоталітарному суспільству, його владі і відсутність достатньо чітко визначених ідейних засад розбудови нової України як суверенної держави. Як справедливо зазначає Н. М. Юрій, «В наш час розробляється нова концепція політичної соціалізації, в якій з одного боку соціально-політичне середовище впливає на індивіда, а з другого, формується політична індивідуальність, що має вільний вибір і відповідає за прийняті рішення» [176, с. 5]. Вона ж доречно звертає увагу на те, що «важливою проблемою політичної соціалізації перехідного суспільства є відсутність спадкоємності в передачі політичного (додамо – усього

соціального – *Н. Л.*) досвіду. Моделі політичної поведінки, засвоєні попередніми поколіннями, не відповідають новим політичним реаліям, а нові формуються і засвоюються повільно» [там само, с. 9].

Духовна соціалізація молоді в новітній Україні також обумовлена радикальною зміною духовних векторів суспільства – цінностей, інтересів, запитів і потреб громадян, засиллям так званої масової культури, послабленням виховної роботи у всіх її формах і методах.

Третьою важливішою складовою формування особистості є соціальна ідентифікація. Ідентифікація – це ототожнення. Ототожнення з іншими, великими групами, людством. Ідентифікація – це процес, що безпосередньо пов'язаний із свідомістю, на ній базується, нею детермінується.

Яку б ідентифікацію ми не розглядали – історичну, етнічну, культурну і т. ін., особистісна є визначальною, бо пов'язана як з розвитком і вдосконаленням самої людини, так і великої групи, спільноти, суспільства. На думку російської дослідниці О. В. Попової, перехід до демократії пов'язаний з «глобальними змінами на двох рівнях – на інституціональному, що передбачає реформу економічної й політичної системи, та соціальному, що породжує зміни в ментальності та соціальній психології громадян, як еліти, так і мас» [107].

З. Фрейд вважав, що соціальна ідентифікація – це процеси, пов'язані із самосвідомістю, самопізнанням особи, коли відбувається ототожнення себе з іншими людьми, уявлення іншої людини як продовження самої себе, перенесення себе на місце іншої людини [30, с. 179].

Існує немало різних методологічних підходів до пояснення, обґрунтування поняття, феномену «соціальна ідентифікація» (П. Бергер, Т. Лукман, Д. Г. Мід, О. Скнар і т. ін.), однак, на наш погляд, найбільш вдалим є таке (Белінська Є. П., Тихомандрицька О. А.): «Активний процес, що супроводжується виникненням у людини відчуття власної безперервності, тотожності та визначеності внаслідок приналежності до певного надіндивідуального цілого» [10].

Отже, ідентичність – це проблема самотності особистості та можливості її існування (І. Гофман), оскільки людина не лише є учасником багатьох взаємодій, але й сама постійно міняється. Саме з урахуванням усього вище викладеного і має будуватися уся соціальна, виховна робота з дітьми і молоддю.

Формування цінностей, ціннісних орієнтацій, як і подальша соціалізація та соціальна стратифікація особистості, великих молодіжних спільнот є такими, якими є конкретне суспільство, соціально-економічні та інші умови життєдіяльності і, врешті, – відносини, що склалися і існують у конкретному суспільстві. Тут треба брати найперше до уваги те, що кінець ХХ – початок ХХІ століть виявилися часом не лише інтенсивного, глобалізованого соціально-економічного, технологічного, інформаційного та іншого розвитку людства, спільнот і держав, але й появою нових соціальних ризиків, криз і загроз стосовно людини, її життя і діяльності. До раніше існуючих проблем здоров'я, навчання, професійного становлення та адаптації, наркоманії і СНІДу, алкоголізму тощо у ХХ столітті додалися і проблеми, які раніше не мали таких масштабів свого існування і не створювали таких соціальних загроз людству. Йдеться про соціально-економічні причини та масштаби: дитячої злочинності; насильства над жінкою і насильства у сім'ї; торгівлю людьми і сексуальну експлуатацію; різновиди адиктивної поведінки і т. ін.

Більшість суспільств у світі є досить складними середовищами для життя дітей, права яких на регіональних, національних рівнях в надто багатьох випадках абсолютно не забезпечуються.

Історичний розвиток та практичне забезпечення прав дитини, молодої людини, сім'ї, в тому числі і в Українському суспільстві, визначальним чином обумовлене швидкими, динамічними і багато в чому непередбачуваними трансформаціями і перетвореннями, культурною неоднорідністю таких суспільств, порушенням діалектичної спадкоємності поколінь, суттєвими проблемами виховання і навчання, кризою влади і т. ін.

Принципово по-іншому нині постають, найперше, права дитини, їх захист та забезпечення. Беручи до уваги дослідження багатьох вчених, вкажемо на таке принципове положення. Дитина об'єктивно вступає у соціальний простір, до якого вона не має ніякого відношення, який організовано попередніми поколіннями, старшими, батьками. Вже це надто ускладнює її соціалізацію. Додамо до цього і таку цікаву і показову статистику: серед 14 мільйонів українських дітей і молоді віком до 18 років понад 400 тисяч становлять діти з неповних сімей, діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків, майже 160 тис. дітей – це діти з проблемами фізичного та психічного розвитку, 3,4 млн. дітей живуть у малозабезпечених сім'ях [26, с. 5-6].

Серед найбільш помітних причин, що в роки незалежності України спричинили поглиблення проблем дітей, виділяють: збільшення функціонально неспроможних та неповних сімей, зростання кількості «дітей-соціальних сиріт»; послаблення виховного потенціалу дошкільних закладів та зростання роботи з дітьми за місцем проживання; низький рівень профілактичної роботи по попередженню злочинів і правопорушень, що скоюють діти.

За таких обставин захист прав дитини – найважливіше питання держави і суспільства. Це питання, одночасно з державно-правовим, має і міжнародно-правовий аспект. Сутність питання, що знаходиться в основі захисту прав дитини, полягає в тому, що в сучасному світі лише ті країни є демократичними і вважаються такими, якщо в них права людини закріплені законом відповідно до загально визнаних міжнародно-правових стандартів і які підтримуються владою та визнаються пріоритетними.

Основні права дітей ООН визначені у Конвенції ООН, інших міжнародних актах. Приєднання України до міжнародних актів про права дитини, розробка власної нормативно-правової бази у цій царині, обумовлює новий підхід до визначення напрямків державної політики, визначає її межі та особливості. Це викликає також необхідність глибокого вивчення та

переосмислення підходів щодо захисту прав дитини в Україні. На основі аналізу міжнародних нормативно-правових актів і джерел, що стосуються захисту прав дитини на міжнародному рівні, здійснено класифікацію прав дитини, визнано етапи еволюції міжнародної системи захисту прав дитини у XX столітті, що відображає співвідношення гостроти цього питання для всього світу й окремих держав.

Поряд з позитивними досягненнями щодо формування нормативно-правової основи забезпечення прав дитини в Україні, визначення на законодавчому рівні суб'єктів реалізації державної політики та формування засад їх діяльності, вдосконалення реальної соціальної практики щодо забезпечення таких прав, ще не повною мірою забезпечуються проголошені положення стосовно сприяння процесу становлення дитини. Оцінка стану дотримання її прав, захисту та управління виходить відтак на рівень головних питань національної безпеки країни. Нижче у дисертаційній роботі про це йтиме мова більш конкретно, а поки що маємо визнати, що формування правового суспільства та інтеграція нашої країни до європейської спільноти неможливі без виваженої державної політики повного захисту прав дитини. Тому для України особливо актуальним є розвиток міжнародного співробітництва в зазначеній галузі, оскільки подолання дитячої бездоглядності і безпритульності, усиновлення дітей, запобігання їх залученню до секс-індустрії можна забезпечити лише у тісній співпраці з іншими державами та з використанням їх досвіду.

Так чи інакше, а в останні два десятиліття в історії України до раніше існуючих проблем формування та соціалізації усього молодого покоління додалися і дещо «нові», специфічні проблеми, які потребують глибокого і предметного вивчення в контексті реальних соціально-економічних, політичних, духовних детермінант функціонування українського соціуму. Коротко схарактеризуємо окремі з них, найбільш актуальні і гострі.

Серед «нових» актуальних проблем дітей і молоді в Україні останнім часом все більш помітною є проблема їх психічного здоров'я. Свого часу нею

загалом переймалися такі відомі вчені як Е. Фром, К. Юнг, К. Хорні. Пізніше з гуманістичною концепцією психічно здорової особистості в соціальну науку увійшли А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, О. Томас, С. Чес та ін., а у новітню добу цими проблемами переймалися і переймаються А. Адлер, Г. Акінщикова, В. Баскаков, І. Брехман, А. Личко, А. Осіпова, І. Смирнов, Б. Теплов, а в Україні, зокрема, М. Амосов, О. Главник, Л. Дзюбко, В. Куєвда, П. Лушин, Л. Пиріг, Н. Шевченко та інші фахівці.

Зазначимо, що поняття «психічне здоров'я» пов'язане не лише з медициною. Таке здоров'я розглядається як цілісна соціальна проблема, як чинник, що залежить від соціальних і економічних умов життя людини, екології, спадковості, сімейних стосунків тощо. Коли йдеться про психічне здоров'я, – зазначає український психолог О. Главник, – то «проблема стосується не тільки лікарів і психологів, а усіх фахівців, які працюють з підростаючим поколінням – учителів, керівників гуртків та секцій, соціальних працівників, активістів громадських організацій тощо» [Там само, с. 6-7]. Ми таку точку зору поділяємо, як і думку про те, що проблеми соціального, економічного характеру саме у поєднанні з проблемами психічного здоров'я породжують і поглиблюють сексуальні розлади, сприяють поширенню проституції, секс-бізнесу. Побіжно зазначимо, що соціальними науками (не медициною і психологією) залишаються майже недослідженими і такі масові прояви асоціальної поведінки підлітків і молоді, як проституція, підлітковий проміскуїтет (постійна зміна статевих партнерів). Між тим, доведено, наприклад, що близько 20% жінок секс-бізнесу вперше у житті вступили до статевих стосунків у віці 10-14 років, ще стільки ж – у 15-річному віці [119, с. 73]. Отже, проблему неорганізованих статевих стосунків, розладів психічних і соціальних, проституції, секс-бізнесу треба розглядати з дитячого, підліткового віку.

Останнім часом принципово по-новому стали досліджуватися проблеми, пов'язані із сім'єю, її станом та особливостями, в тому числі і в Україні.

Глибоко не вдаючись у розгляд гендерних проблем, що суттєво позначаються на проблемах сучасної сім'ї, наведемо досить слушну думку української дослідниці О. Сапелкіної, яка нагадує і характеризує три основних гендерних стереотипи, які глибоко досліджуються такими зарубіжними і вітчизняними вченими як С. Бем, К. Джеклін, Л. Колберг, Е. Маккобі, Н. Смелзер, М. Арутюнен, М. Баскова, Т. Гурко, І. Кленіна, Н. Лавриненко та інші. Це: перша група стереотипів, побудована на психологічних протилежностях між чоловіком і жінкою; друга група стереотипів, пов'язана з професійними ролями чоловіка і жінки, а третя – пов'язані зі стандартизованими уявленнями, пов'язаними з відмінностями у змісті праці – жіночої та чоловічої [216]. О. Сапелкіна вважає також, що перші гендерні стереотипи дитина засвоює у дитинстві і потім «бере» з собою у доросле життя. При цьому гендерні стереотипи більш притаманні чоловікам, ніж жінкам [там само, с. 217].

Розглядаючи сім'ю, як певну самоорганізаційну та ієрархізовану систему, в якій кожен має свої функції, сучасні психологи особливо акцентують увагу на тому, що під впливом найрізноманітніших факторів в суспільствах постійно збільшується кількість так званих дисфункційних родин, тобто таких, де принаймні один член сім'ї хронічно хворіє (алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД і т. ін.), де жорстоко поводяться з дітьми або в яких один член сім'ї тривалий час відсутній. Так В. М. Оржеховська до дисфункційних родин відносить: сім'ї, що перебувають у стані розлучення; сім'ї емоційного дискомфорту, багатодітні сім'ї без належних умов виховання; сім'ї з невдалою системою виховання; сім'ї з нерівноцінними освітніми і соціальними рівнями; сім'ї з наркогенною і криміногенною спрямованістю.

З-поміж багатьох проблем сучасної сім'ї, значною мірою «новими», ще більш загостреними є проблеми, пов'язані з насильством у сім'ї. В Україні соціально-економічні причини насильства в сім'ї, аналіз його проблем та шляхів подолання в останні роки ведеться досить активно [145]. 15 листопада

2007 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Державним інститутом проблем сім'ї та молоді і Центром «Соціальний моніторинг» лише у 2003 році було проведено серію спеціальних досліджень, присвячених гендерній проблематиці, молодій сім'ї, проблемам жорсткої поведінки з дітьми в Україні та ін. з виходом і на проблему насильства у сім'ї [там само, с. 5-6]. За даними дослідників – Т. Ф. Алексеєнко, В. В. Васильєвої, Ю. М. Галустян, О.В. Лясковської, А. М. Ноур, О. О. Яременка та ін., в країнах, де ведеться систематичний статистичний облік, кількість жінок, які страждають від побиття їхніми чоловіками або партнерами, сягає від 40% до 80% [39]. До того ж переважну більшість потерпілих від сімейного насильства (за даними американських дослідників, близько 95%) становлять жінки та дівчата [73, с. 20].

Насильство в сім'ї (як над жінками, так і над дітьми) має форми фізичного, сексуального, економічного і психологічного приниження, зазначається у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» (15 листопада 2001 р. №2789-III, ст. 1). Такі форми насильства в сім'ї є фактично ідентичними для багатьох країн [12].

Не менш «новою» і надто актуальною соціальною проблемою ХХІ століття є проблема торгівлі людьми, що привертає пильну увагу міжнародного співтовариства. За результатами спеціальних досліджень, проведених в Україні і зіставлених із ситуаціями щодо цієї проблеми у інших країнах, група українських дослідників дійшла висновків, що головні причини торгівлі людьми (в Україні) пов'язані з такими чинниками: економічними – бідність, безробіття та борги; соціальними – насильство щодо жінок та дискримінація за ознакою статі; правовими – відсутність відповідного законодавства та корупція у державному секторі, а також міжнародними, до яких належить подальша фемінізація трудової міграції, з одного боку, та все жорстокіші обмеження національних імміграційних стратегій країн призначення – з іншого [там само, с. 89].

З проблемою торгівлі людьми ЄСРЄ, Україна зокрема, зіштовхнулася ще на початку 90-х рр. ХХ століття, а на початку ХХІ століття ця проблема вкрай загострилася. І хоча Україна визнала, ратифікувала, приєдналася до таких важливих, міжнародного масштабу документів як Гаазька міністерська декларація (1997), Конвенція ООН щодо боротьби з транснаціональною організованою злочинністю (2000), Брюссельська декларація (2002), а ще раніше колишній ЄСРЄ визнав Конвенцію ООН «Про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатації проституції третіми особами» (1949), торгівля людьми є великою соціальною, політичною проблемою нашої країни.

Вперше торгівля людьми, як поняття кримінального злочину в національному законодавстві України, з'явилося у 1998 р., коли до Кримінального кодексу України було включено ст. 124¹ з аналогічною назвою. У відповідності з Указом Президента України від 18.02.2002 р. №143 «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян», відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України МВС України спільно з іншими зацікавленими міністерствами та відомствами розробило спеціальну «Комплексну програму протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки» (від 5 червня 2002 р. №766), однак масштаби і поширення цих злочинів не стали меншими [157].

Причин такої ситуації, як вказувалося вище, немало. Перша – соціально-економічний стан українського суспільства, умови життя та соціального забезпечення громадян, в першу чергу дітей, молоді, жінок, сім'ї. Друга проблема пов'язана, на думку українських дослідників О. Бандурки, К. Куца, А. Орлеан, Б. Лизогуба, Я. Лизогуба та ін., з недосконалістю у цій частині українського законодавства [66].

Третя причина великих масштабів проблеми торгівлі людьми обумовлена недостатньою організаційно-профілактичною, пропагандистською і т. ін. роботою, тобто, відсутністю комплексного підходу до вирішення цієї вкрай складної і гострої проблеми.

За усього значення трьох вище перерахованих причин високого рівня злочинності в Україні, пов'язаної з торгівлею людьми, висхідною все ж є, на наш погляд, проблема всебічного, об'єктивного наукового вивчення, дослідження реальних причин, масштабів, механізмів здійснення торгівлі людьми, вироблення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо попередження, зменшення масштабів та унеможливлення цього явища.

В останні десятиліття, особливо в період небувалого впровадження і використання інформаційних технологій, виникають соціальні проблеми, що раніше не мали місця – ксенофобія, адиктивна поведінка у зв'язку зі зловживанням в надмірному користуванні комп'ютером. Проблеми такої адиктивної поведінки нині уважно досліджують К. Галкін, Р. Грановська, М. Іванова, О. Лисенко, Н. Максимовська, А. Мудрик, С. Шапкіна, К. Янга та інші фахівці у галузі педагогіки, соціальної роботи тощо.

Оскільки адикція (і не лише в інформаційних системах, в Інтернеті) негативно впливає на соціальний розвиток особистості, особливо дітей і молоді, реально виникає потреба унеможливлення її згубного поширення.

Розрізняють три основні групи різновидів адиктивної поведінки:

1. нехімічні адиктації (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудоголізм);
2. проміжна форми адиктації (анорексія – відмова від їжі, булемія – прагнення до постійного, надмірного споживання їжі);
3. хімічні адиктації (вживання, вдихання психоактивних речовин (наркотики, тютюн, медпрепарати, речовини побутової хімії, алкоголь) [73; 57; 58].

На підставі конкретних теоретико-практичних досліджень комп'ютерної залежності дітей, підлітків, молоді, українська дослідниця Н. О. Максимовська виокремлює такі напрями соціально-педагогічної профілактики комп'ютерної адикції серед підлітків:

- Виховання здебільшого повинно ґрунтуватися на тому, що комп'ютер – це лише частина життя, а не головний подарунок за хорошу поведінку.

- Перевіреним способом відмови від комп'ютера є привернення уваги до діяльності, не пов'язаної з ним, адже електронні ігри та перебування в Інтернеті не повинно замінити реальності. Необхідно знайти можливість показати підлітку, що існує безліч цікавих занять окрім комп'ютера, які не тільки допомагають переживати гострі відчуття, але й тренують тіло, створюють нормальний емоційний фон у реальному житті.

- Формування необхідних загальних і специфічних умінь та навичок, які є основою формування морально-психологічної стійкості особистості.

- Виховання культури потреб, бажань, захоплень.

- Створення умов для самореалізації та самоактуалізації особистості шляхом залучення її до позитивної альтернативної діяльності [там само, с. 61].

Принципового значення набуло й те, що в умовах глобалізації, інтенсивного зламу та перебудови в багатьох суспільствах політичних систем, соціально-економічних механізмів господарювання, розвиток і соціалізація молоді відбувається за досить обмежених матеріальних ресурсів, браку фінансово-матеріальної підтримки соціальної сфери. Ці та інші обставини об'єктивно викликали потребу підвищення інноваційного потенціалу молодого покоління, вдосконалення механізмів його соціалізації. Разом з тим маємо брати до уваги й те, що принципово інші умови і моделі життєдіяльності молоді в умовах глобалізації, різко змінюючи ціннісні орієнтації юнаків та дівчат, потужно «розвивають в них і егоцентричні установки, роблять молодих людей більш прагматичними та обмеженими у проявах духовності» [179, с. 293]. Цю думку українського соціолога О. Яременка підтримують і інші дослідники – В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало [9] та ін., що дає підстави констатувати, що дійсно «головним дестабілізуючим фактором нинішнього стану українського загалу, і молоді

також (Н. Л.), є криза свідомості, криза духовних цінностей» [179, с. 298]. Між іншим, така ситуація щодо молоді чітко просліджується у багатьох суспільствах, найперше високорозвинутих, Європи, Америки та інших континентів.

Сучасна соціологічна, педагогічна, психологічна, політологічна та інша література часто оперує поняттям «проблемна молодь», хоча воно не є встановленим і навіть більш-менш означеним.

Як термін, таке поняття:

а) вказує на певну частину молоді, яка має проблеми із включенням у соціальне життя;

б) визначає (у західній соціологічній думці – найперше) певну частину дітей, молоді, що мають особистісні відхилення від суспільних норм у поведінці та від суспільних стандартів взагалі.

За визначенням Б. П. Лазоренка, «Проблемна молодь – це молоді люди, що мають деформовані особистісні настанови, які зумовлюють залежний спосіб життя, порушення загально визнаних соціальних норм поведінки. Внаслідок цього така молодь є носієм негативних явищ і цим завдає шкоди собі, своїм близьким і суспільству» [63, с. 3]. Хоча таке визначення поняття «проблемна молодь» є далеко не науковим, як робоче його цілком можна брати до уваги.

Далі є можливість коротко схарактеризувати соціально-культурну ситуацію в Україні та виокремити ті найпомітніші проблеми дітей, сім'ї та молоді, які найперше потребують практичного розв'язання.

Соціально-культурна ситуація у новітній Україні принципово відрізняється від тієї, яка існувала ще двадцять років тому у колишньому СРСР, декількома принциповими особливостями.

По-перше, радикально змінився ціннісний світ громадян в процесі переходу від авторитарного, тоталітарного суспільства до демократичного. Відбувається також перехід від мононізованого, моноідеологізованого суспільства до плюралістичного. Так в Конституції України (ст. 15)

зазначається: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» [58, с. 7].

По-друге, принципово змінюються духовні вектори життя українства. Має місце зміна ціннісних орієнтацій, відбувається деідеологізація культури і ліквідація державної монополії на культуру, зростає інтерес до національної культурної спадщини, історії, традицій, до релігії і церкви.

По-третє, маємо великий і багато в чому негативний вплив на свідомість, духовний світ громадян України далеко не кращих зразків масової свідомості, відбувається комерціалізація і приватизація культури, інтенсифікуються «домашні форми культури», зростає кількість негативних проявів (наркоманія, пияцтво, злочинність, корупція, рекет, порнографія, проституція, патологічні нахили).

Загалом маємо стрімке зубожіння моралі і деградацію всієї ціннісної системи суспільства, яка, на думку фахівців (А. В. Алексеєва, О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян, Т. О. Нельга, В. П. Новицька, Н. М. Цимбалюк, О. О. Яременко), супроводжується двома процесами: крайньою соціальною пасивністю значної частини населення (розчарування, песимізм) і крайньою активністю окремих соціальних угруповань (пияцтво, наркоманія, проституція, цинізм, злочинність) [83, с. 9].

Соціокультурний простір в Україні нині суттєво ускладнюється, стає множинним, багатовимірним, полікультурним, що робить проблему вибору громадянином вкрай важкою і часто не прогнозованою. Додамо до цього й те, що таким змінам в культурі, духовності радикально сприяли зміни в освіті і вихованні. Із державних (за фінансуванням, підтримкою тощо) вони вже більше перетворюються у своєрідні сфери суспільного виробництва, що суттєво позначається на їх ролі і особливостях у формуванні особистості. Стара система освіти, виховання і дозвілля, яка успадкована Україною від радянських часів, – стверджують немало українських, російських та інших фахівців, – була створена й призначена для інших завдань та інших умов. Вона мала жорстку, ідеологічно вивірену модель людини і спиралась на

авторитарну систему освіти й виховання, адже її головним завданням було підвищення загального культурного рівня населення, причому цей рівень повинен був бути загальним для всіх. Сучасна ситуація в українському суспільстві принципово відрізняється: зберігаючи загальний високий рівень освітньої і культурної підготовки, сучасна особистість повинна мати більш виразні індивідуальні характеристики [там само, с. 6].

Отже, закономірно, що принципів змін у сучасному українському суспільстві набуває система цінностей, змінюється їх ієрархія.

Звичайно, для кожного громадянина принципове значення мають базові цінності: сім'я, здоров'я, матеріальний добробут, освіта, але вони якісно змінюються, набувають принципово нових ознак і рис.

Зростає значення других за рейтингом – комунікативно-пізнавальних цінностей: друзі, робота, підвищення освітнього рівня. Актуалізуються і видозмінюються духовні потреби: релігія, культурні запити, політика, оздоровлення і спорт тощо. Вказані та інші потреби по-різному проявляються стосовно статі, віку, професійної зайнятості, поселення і т. ін. громадян і вимагають їх глибокого і детального вивчення та аналізу.

Критикуючи і до сьогодні існуючі в українському суспільстві тенденції щодо патерналістських ролей держави, коли молодь розглядається як джерело проблем для суспільства, але не повноправний і активний партнер у вирішенні цих проблем, окремі автори (Д. М. Дікова-Фаворська, А. Г. Зінченко, Н. М. Комарова та ін.) справедливо зазначають: «Такий підхід призводить до порушення процесу соціалізації молоді, її пасивності, а в кінцевому результаті – до збільшення негативних проявів у молодіжному середовищі. Використовуються такі аргументи, як відсутність у молодих людей знань і переконань, компетентності й відповідальності, нерозуміння суті суспільно-політичної діяльності, що необхідно для прийняття рішень [165, с. 11].

При цьому слід брати до уваги те, що молодіжну участь слід розглядати як процес, який має три взаємопов'язані між собою рівні і взаємозалежні.

Перший – усвідомлення молоддю власних проблем, бажання і можливість молоді приймати рішення відносно власного життя, їх вирішення й особиста відповідальність за ці рішення і дії.

Другий – участь молоді у вирішенні проблем інших, можливість і готовність надати допомогу іншим людям.

Третій – можливість молоді брати участь у прийнятті рішень на державному рівні, рішень, які стосуються всіх громадян країни, які можуть вплинути на розвиток усєї країни.

Таким чином, в основі молодіжної участі лежить глибоке усвідомлення того, що діти, молоді люди не розвиваються, залишаючись пасивними спостерігачами. І лише через особисту активну участь вони спроможні набути знань, розвивати уміння і навички, сформувати потреби і досягти самоствердження, бути соціально активними громадянами, особистостями.

Виокремлюють такі основні види участі молоді у житті сім'ї; навчального закладу; місцевої громади; діяльності громадських організацій, об'єднань тощо; держави; міжнародної спільноти.

Далі є підстави стисло схарактеризувати реальний стан та найхарактерніші особливості найпомітніших проблем соціалізації, соціального становлення та соціальної адаптації дітей, сім'ї та молоді в новітній Україні.

Проблеми дітей в Україні

Дитина (молодий громадянин віком до 18 років) є окремим, самостійним суб'єктом права, що має специфічні інтереси, потреби та права, однак самостійно не може їх забезпечити та відстояти.

Проблема дітей у міжнародному праві вперше була окреслена в Женевській декларації 1923 року, де йшлося про створення умов і

забезпечення нормального фізичного і психічного розвитку дитини, її право на допомогу, належне виховання і захист.

На рівні ООН вперше права дитини було зафіксовано у Загальній декларації прав людини (введена в дію у 1976 р.), а вже у 1959 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав дитини, головною ідеєю якою стало: «Добро дітям».

20 листопада 1989 року ООН схвалила Конвенцію про права дитини, в якій проголосила, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке у майбутньому гарантує розвиток повнолітніх громадян [36, с. 27-28].

З моменту проголошення незалежності в Україні напрацьовано велику нормативно-правову базу щодо захисту прав дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку.

Центральною ідеєю забезпечення прав дитини в Україні є принцип «усі діти рівні від народження», закріплений ст. 52 Конституції України [58]. Тобто, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народилися вони у шлюбі чи поза ним.

Права дитини в Україні більш детально закріплені у Кодексі про шлюб та сім'ю України, Законі України «Про громадянство України» (2007 р.). Як стратегічний загальнонаціональний пріоритет охорона дитинства визначена у законі України «Про охорону дитинства» (2001 р.).

Безумовно, що права дитини в Україні обстоюються і забезпечуються також Сімейним кодексом, Законами України «Про соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про попередження насильства в сім'ї» та ін. Правовий статус неповнолітніх в Україні регулюється також законами України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про освіту», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх». Врешті, посилення

правового захисту неповнолітніх знайшло своє чітке відображення у новому Кримінальному кодексі України, який було прийнято 5 квітня 2001 року.

Впродовж останніх років на виконання вказаних міжнародних та національних правових актів щодо прав і інтересів дітей було прийнято Національну програму «Діти України» (затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 р.), Національну програму «Репродуктивне здоров'я 2001-2005» (затверджена Указом Президента України 26 березня 2001 р.), Міжгалузеву комплексну програму «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 10 січня 2002 р. №14) та ін.

Окремо стосовно проблем дітей можна назвати ряд суттєвих рішень Кабінету Міністрів України, зокрема таких: «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» (26 квітня 2002 р. №564); «Про затвердження положення про прийомну сім'ю» (26 квітня 2002 р. №565); «Про затвердження Типового положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді» (16 вересня 2009 р. №979); «Про організацію харчування окремих категорій учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» (19 червня 2002 р. №856); «Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про надання правової допомоги» (19 серпня 2002 р. №1203); «Про затвердження Порядку повернення дітей-іноземців до місць їх постійного проживання» (26 вересня 2002 р. №142) та ін.

Пізніше були також прийняті рішення: «Про затвердження типового положення про соціальний центр матері та дитини» (8 вересня 2005 р. №879); «Про затвердження типового положення про соціальний гуртожиток для дітей -сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (8 вересня 2005 №878), «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (24 вересня 2008р. №866) та ін.

Підсумовуючи, вкажемо на найважливіші проблеми дітей в Україні, що потребують нині, в умовах соціальної, економічної та інших криз, предметного вирішення. До них, на наш погляд, слід віднести:

- низький рівень правової культури. За даними різних досліджень, в тому числі і соціологічних, переважна більшість дітей мають поверхові знання про свої права, 45% знають свої права частково, дуже мало про свої права знає кожна четверта дитина – 24%, кожна десята дитина (10%) лише щось чула про свої права [36, с. 34];

- недостатня турбота з боку держави про охорону здоров'я дітей. Йдеться про безоплатну і кваліфіковану медичну допомогу, забезпечення умов для життя і здорового розвитку дитини, раціональне харчування, формування навичок здорового способу життя, як того вимагає Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 6);

- низький рівень охоплення дітей дошкільними закладами. Станом на 01.01.2003 року такий показник складав лише 45% і до 2010 року фактично не змінився [там само, с. 56];

- недостатня захищеність від жорсткого поводження з дітьми і насильства над ними. В ході опитування, проведеного у 2003 році в Україні, 43% дітей-респондентів вказали на існування насильства щодо них і лише 18% заперечили його існування [Там само, с. 87]. Останнім часом стосовно дітей і молоді помітним стало інформаційне насильство, зростає злочинна торгівля дітьми, бродяжництво, сексуальна експлуатація дітей.

Проблеми молоді сім'ї

Сучасна література, базуючись на засадах поліфункціональності, поділяє сім'ї більш як на 40 видів, типів і форм, виділяючи суто для соціальної роботи такі з них:

- за складом – повна сім'я, окрема, проста або нуклеарна, складна (сім'я з кількох поколінь), велика сім'я;

- за структурою – з однією шлюбною парою з дітьми або без дітей; з одним із батьків подружжя та іншими родичами; з двома і більше шлюбними

парами з дітьми або без дітей, з одним з батьків подружжя та інших родичів і без них з матір'ю (батьком) з дітьми;

- за типом главенства в сім'ї – егалітарні і авторитарні сім'ї;
- за сімейним побутом, сімейним укладом:– сім'я-віддушина; сім'я дитиноцентричного типу; типу спортивної команди або дискусійного клубу; яка на перше місце ставить комфорт, здоров'я, порядок тощо;
- за однорідністю соціального складу – соціально гомогенні (однорідні) і гетерогенні (неоднорідні сім'ї);
- за сімейним стажем– молоді сім'ї, в яких очікують дитину; сім'я середнього шлюбного віку; старший шлюбний вік; подружні пари похилого віку;
- за національним (етнічним) складом – однонаціональні; міжетнічні сім'ї; сім'я з громадян різних держав; сім'я за расовими ознаками походження; за віросповіданням;
- за якістю взаємин і атмосфери в сім'ї – благополучна, стабільна, педагогічно слабка, нестабільна, дезорганізована;
- за географічною ознакою – міська, сільська, віддалена сім'я (яка проживає у важкодоступних районах);
- за типом споживацької поведінки – сім'я з «фізіологічним» або «наївно-споживчим» типом споживання, сім'я з «інтелектуальним» типом споживання, тобто з високим рівнем витрат на купівлю книг, журналів, на видовищні заходи тощо; сім'я з проміжним типом споживання; з особливими умовами життя; студентська сім'я; «дистантна» сім'я;
- сім'ї, які утворені за певною моральною чи юридичною ознакою, угодою між подружжями (наприклад, сім'я «на віру», сім'я з опікунськими правами);
- сім'я за рівнем матеріального достатку;
- сім'я за перевагою членів сім'ї у професійній діяльності (робітничі, ремісничі, фермерські, банкірські тощо) [1, с. 112-113].

Разом з тим, розгляд питання щодо державної політики стосовно сім'ї та її практичної реалізації, об'єктивно слід розпочинати з проблем рівності статей у всіх сферах життя в українському суспільстві. Зазначимо, що Україна свого часу ратифікувала ряд важливих міжнародних документів, що стосуються прав жінок, зокрема Жіночу конвенцію, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН від 19 грудня 1979 року, розробила власну нормативно-правову базу щодо означених питань, сформувала структуру органів і організацій громадянського суспільства, покликаних забезпечити активну участь жінок у всіх процесах державотворення.

Ще у 1990 році у Верховній Раді України 12 скликання було створено парламентську комісію у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства. Саме з ініціативою цієї комісії було ратифіковано Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнято Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб і сім'ю», «Про державну допомогу сім'я з дітьми», розпочато підготовку комплексних програм «Планування сім'ї», «Діти України» та інші.

У 1995 році відбулися парламентські слухання з питань ходу реалізації Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікованої Україною. Цього ж року було створено Комітет у справах материнства і дитинства при Президентові України, а у 1996 році йому на заміну – Міністерство України у справах сім'ї та молоді.

У 1997 році, з метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод громадян було прийнято Закон України «Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

У 1997 році Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про затвердження Національного плану дій на 1997–2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві» (№ 983 від 8 вересня 1997 року).

З перших років незалежності став потужно розвиватися жіночий рух. Так у 1999 році в Україні було створено Національну раду жінок України, яка об'єднала близько 200 жіночих організацій і об'єднань.

Жінки в Україні нині складають 53,6% населення. Їх рівні права з чоловіками проголошені ст. 24 Конституції України [58, с. 5], хоча реально таке рівноправ'я ще відсутнє. Тобто, конституційний принцип рівності чоловіків і жінок де-факто ще не став справжнім регулятором становища жінок в українському суспільстві. На підтвердження цього, наведемо такі дані.

У 1998 році на Всеукраїнському конгресі жінок (21-23 травня) було оприлюднено таку показову статистику: 66,1% опитаних жінок вважають, що їх життя і доля залежить виключно від зовнішніх обставин, і лише 6,1% – від особистих зусиль; тільки 4,8% з числа опитаних зазначили, що вони покладають відповідальність за своє життя на самих себе [42, с. 46].

Найбільшу дискримінацію жінки відчують у сфері виробництва та суспільно-політичній діяльності.

В Україні сьогодні понад 100 тисяч жінок-інвалідів. Частка жінок, що проживають у сільській місцевості становить 3,5 млн. (17% всього населення України або 54% сільського населення).

Як і стосовно інших великих соціальних груп, жіноцтво жорстко експлуатується у сфері найперше соціально-економічній, де зростання безробіття, зменшення реальної заробітної платні, зменшення прибутків сім'ї найважчим тягарем лягає на плечі українських жінок. Так, за статистичними даними, в усіх галузях професійної діяльності жінки отримують близько 70% від заробітної плати чоловіків за виконання однакової роботи.

Не кращим є стан участі дівчат, жінок у суспільно-соціальній, політичній сферах. Нині в Україні діє більш як 30 всеукраїнських та міжнародних жіночих організацій, зареєстровано 5 жіночих політичних партій. Проте в Українському парламенті – Верховній Раді жінок всього 8% (у європейських країнах, зокрема скандинавських – 35-40%), трохи більше їх

у виконавчих органах влади – Уряді, міністерствах і відомствах, у місцевих виконавчих органах державної влади.

Ще однією надто гострою проблемою дійсно загальносвітового рівня є проблема насильства в сім'ї. Таке насильство є складним, багатоаспектним явищем, боротьба з яким серйозно переймає і громадськість України.

Практика протидії насильству в сім'ї свідчить про те, що основними напрямками діяльності держави і суспільства в цьому плані є:

- превентивна діяльність управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, правоохоронних органів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів медико-соціальної реабілітації, закладів соціального обслуговування;
- здійснення кризового втручання відповідних установ та організацій, до яких звернулася жертва насильства;
- довгострокова психологічна реабілітаційна діяльність, спрямована як на об'єкт, так і на суб'єкт насильства [145, с. 95].

У 2001 році Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», оскільки в останні роки кількість таких злочинів значно зросла. Так, за даними дослідження, проведеного Національним університетом внутрішніх справ у 2002 році 88% сімей респондентів характеризуються наявністю внутрішньосімейних конфліктів, з них 18% – це проблемні сім'ї, 16% – невротичні та 5,5% – конфліктні сім'ї [145, с. 55].

В Україні, як зазначалося, фактично створена нормативно-правова база щодо боротьби із насильством у сім'ї. Це: Конституція України, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису», Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про адміністративний нагляд»,

реалізується Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки та ін.

З метою досягнення справжньої рівності чоловіків і жінок в Україні Верховна Рада України 8 вересня 2005 року (№2866 – IV) прийняла Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», в якому визначена державна політика у цьому напрямку [92]. Основними сферами суспільства, в яких має бути забезпечена гендерна рівність в Україні, визначено: громадсько-політична; соціально-економічна і сфера освіти [там само, с. 157-159].

Відомо, що на Саміті Тисячоліття у вересні 2000 р. Організація Об'єднаних Націй прийняла спеціальну Декларацію Тисячоліття, цілі якої 189 країн світу (включаючи Україну) зобов'язалися досягти до 2015 року. Це – головні цілі розвитку, які були вироблені та схвалені в результаті наукових конференцій і самітів впродовж 90-х років ХХ століття. Таких цілей – 8, 18 завдань та більше 40 показників. Серед восьми цілей є і такі: «Сприяти гендерній рівності та надати більше повноважень жінкам», «Зменшити дитячу смертність», «Покращити здоров'я матерів». Тобто, з 8 визначених цілей, 3 безпосередньо стосуються проблем жінок, дітей, сім'ї [92, с. 161].

Тодішній Президент України Л. Д. Кучма не лише підписав Декларацію Тисячоліття ООН, визначаючи у такий спосіб її обов'язкове виконання Україною, але й 23 вересня 2003 року під час Генеральної Асамблеї ООН передав Генеральному Секретареві ООН Кофі Аннану аналітичну доповідь «Цілі розвитку Тисячоліття: Україна». В ній серед 6 основних цілей на 2001-2005 рр. для України 2 також безпосередньо пов'язані із питаннями жінок, сім'ї, гендерної рівності, а саме: «Поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності», «Забезпечення гендерної рівності» [там само, с. 161].

Показово, що за даними соціологічного дослідження, проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді (2003 рік) на шкалі загальнолюдських цінностей для переважної більшості молодих людей на

першому місці стоїть «хороша сім'я» – 88% з числа опитаних, здоров'я – 85%, діти – 82%, матеріальне забезпечення – 78%, кохання – 72% [80, с. 9]. Відтак, першочергові цінності пов'язані з родиною, її життєдіяльністю. При цьому характерно, що найвищим відсотком респондентів, які у такий спосіб визначили пріоритет соціальних цінностей, є молоді люди віком від 17 до 21 року.

Якщо ж вибудувати рейтинг цінностей, що обумовлюють стабільну, «добру» сім'ю, то це буде: «житло, матеріальна забезпеченість сім'ї», «сексуальні стосунки», «взаємини з батьківськими сім'ями», «проблеми розподілу сімейних обов'язків», «сімейний бюджет» і т. ін. [Там само, с. 13].

Принципово важливо і те, що молодь серед важливіших функцій сім'ї виділяє: народження і виховання дітей – 85%; задоволення потреб у коханні, щасті, почутті захищеності від негараздів зовнішнього світу – 51%; ведення домашнього господарства – 49%; задоволення сексуальних потреб – 30%; матеріальна підтримка неповнолітніх дітей та недієздатних членів сім'ї – 30%; духовне спілкування та розвиток особистості членів сім'ї – 26% і т. ін. [Там само, с. 23].

Надто складними є проблеми саме молодих сімей в Україні.

В Україні близько 2 млн. молодих сімей. З них лише 35,4% мешкають в окремих домогосподарствах, інші – з батьками чи іншими родичами. Особливо багато таких сімей у сільській місцевості [80, с. 51].

Молоді сім'ї мають значно нижчий сукупний дохід у порівнянні із середнім значенням в Україні. Те ж саме стосується розмірів заробітної плати в молодих сім'ях, рівня їх бідності і т. ін. І все це на тлі того, що понад 85% молодих сімей в Україні головною мотивацією вступу в шлюб називають народження та виховання дітей [там само, с. 61].

Традиційно Україна належала до країн з високим рівнем шлюбності. На початку 1990-х років рівень реєстрації досягав 9,3-9,5 шлюбу на 1000 чоловік і у 1991 році за рівнем шлюбності Україна займала перше місце серед європейських країн. Вже у 1992 році цей показник зменшився до 7,6%, а в

цілому, з причин економічної, демографічної криз, зниження рівня життя з моменту попереднього (1989 р.) перепису населення загальний коефіцієнт шлюбності скоротився на 28% (у 2002 році, наприклад, він був 6,6%). За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України з 1989 по 2002 рік стабільно високою є рівень розлучень в Україні і, в середньому, становить 3,6% на рік [там само, с. 23].

Головними причинами розлучень у сім'ях називають: відсутність грошей (39%), ревності (33%), зловживання алкоголем одного з подружжя (32%). Серед опитаних, що розірвали шлюб, 75% за час сімейного життя зазнавали різних видів насилля з боку другої половини, для 24% це було фізичне насилля [там само, с. 88].

Проблеми молоді України

Враховуючи, що таких проблем досить багато, і кожна їх група може бути предметом окремого дослідження, акцентуємо увагу на трьох із них:

- праця молоді (суспільно-корисна діяльність);
- освіта молоді;
- формування світогляду та громадянської позиції молоді.

Праця, зайнятість молоді у всіх сферах суспільного виробництва були і залишаються важливішими аспектами її буття. З проблемою зайнятості, праці безпосередньо пов'язана проблема рівня життя, а точніше, бідності. Основні чинники бідності: безробіття; мала заробітна плата; низький рівень пенсійного забезпечення; соціальної допомоги і захисту.

Рівень бідності законодавчо в Україні був визначений у 2001 році. За підсумками 2002 року до категорії бідних було віднесено 27,2% населення, а до категорії крайнє бідних – 13,7% населення. Зазначимо, що сучасний рівень погодинної заробітної плати в Україні в 22-23 рази нижчий від європейського [92, с. 162]. Зрозуміло, що найбільше страждають від такої ситуації з працею, зайнятістю, рівнем життя молоді люди (немає належної освіти, професійної

підготовки і досвіду), сім'ї, особливо неповні, багатодітні, з непрацюючими членами сім'ї.

Характеризуючи економічну активність та зайнятість молоді у незалежній Україні, варто звернути увагу в першу чергу на таке. Проблеми праці, зайнятості молоді в сучасній Україні природно абсолютно пов'язані зі змінами, що обумовлені змінами всієї системи господарювання. Молода робоча сила формується в умовах переходу від централізованого планового господарства до ринкового. З одного боку можливості вибору молоддю сфери і виду діяльності значно розширилися, зросла мобільність на ринку праці, а, з другого, – внаслідок відмови від частково примусових форм зайнятості, послаблення державного контролю за працевлаштуванням, зокрема розподілом молодих спеціалістів, – скорочення соціальних програм, зросла незахищеність молоді на ринку праці, суттєво ускладнилася її соціальна інтеграція, зросли безробіття і трудова міграція. Ще більш посилили ці процеси світова глобалізація і економічна криза.

За даними соціологічного дослідження, проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді у лютому-березні 2004 року, проблема «молодь і праця, зайнятість» виглядала так.

1. Питома вага осіб у віці 15-29 років, що становила майже 28% економічного населення у працездатному віці, більше за інші вікові групи потерпала через відсутність роботи, хоча їх кількість з 1999 по 2003 рік і зменшилася з 44,9 до 38%. Серед безробітних віком 20-24 роки головною причиною незайнятості була неможливість знайти роботу після закінчення навчання (44,9% загального числа) [142, с. 5-44].

2. Спостерігається недостатня зацікавленість роботодавців у забезпеченні роботою молоді, створення для неї робочих місць, оскільки виникають також соціальні проблеми, які необхідно враховувати: кредити, житло, молоді сім'ї, професійне просування і перспектива і т. ін.

3. Має місце зростання зайнятості у неофіційному, тіньовому секторах економіки. За даними Держкомстату України, з 1996 по 2000 роки

50% зайнятої молоді працювало у незареєстрованому секторі економіки [там само, с. 88].

4. Помітним є скорочення чисельності економічно активної молоді у структурі економіки. Так лише з 1999 по 2003 рр. така чисельність молоді скоротилася на 82,4 тис. осіб (1,4%) і до сьогоднішнього дня (2009 р.) сягає майже 2,5% [142, с. 12].

5. Маємо зростання безробіття серед молоді. Серед безробітних України частка молоді у всі роки незалежності становила від 50 до 30%. Тут серйозно дається взнаки те, що в Україні не виконується норма Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» в частині обов'язкового надання першого робочого місця [116].

Конституція України (ст. 43) зазначає право на працю кожної людини. Ця конституційна норма, як і інші норми, знаходить своє безпосереднє втілення в чинному законодавстві, зокрема Кодексі законів про працю України, законах України «Про зайнятість населення», «Про охорону праці», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; указах та розпорядженнях Президента України «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів», «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики», «Про заходи щодо забезпечення працевлаштування молоді», постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної програми підтримки молодіжного підприємництва на 2002-2005 роки» тощо.

Підкреслимо і таке. У сфері трудової адаптації молоді та виходу її на ринок праці державною політикою передбачається зосередження зусиль на двох основних напрямках: сприянні працевлаштуванню (перше робоче місце, соціальні та трудові гарантії соціально незахищених категорій молоді тощо) та підтримки й підвищення економічної активності, зайнятості молоді, молодіжного підприємництва.

Обидва напрями можна розглядати окремо і глибоко (це предмет інших наукових дисциплін і тем), однак вище наведені дані та інші факти дають підстави стверджувати, що державна політика щодо працевлаштування та підтримки економічної активності молоді в новітній Україні є далеко не ефективною.

Важливим і досить помітним етапом в історії державної молодіжної політики у сфері праці, зайнятості молоді було створення молодіжних центрів праці. Кабінет Міністрів України у 2001 році прийняв спеціальну постанову «Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці». Згідно з цим документом було визначено, що молодіжний центр праці – це спеціалізована державна установа, яка діє на госпрозрахунковій основі. Метою діяльності центру є вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перепідготовка та підвищення кваліфікації молоді. Центр у своїй діяльності взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, установами, закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, органами внутрішніх справ, служби зайнятості, підприємствами, організаціями та об'єднаннями громадян. Основними завданнями центру є забезпечення прав та інтересів молодих громадян на ринку праці; сприяння працевлаштуванню, підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації молоді; організація зайнятості молоді поза навчальний час; залучення молоді до підприємницької діяльності, створення відповідних умов функціонування та ефективного розвитку молодіжного підприємництва.

Відтак, чинним законодавством передбачені широкі правові гарантії щодо зайнятості та працевлаштування молоді, декларується підтримка її підприємницької діяльності та самозайнятості. Проте наявність багатьох правових передумов ще не забезпечує їх реального виконання. Недосконалість механізму реалізації цих державних гарантій призводить до

невиконання вимог законодавства. Перш за все, до таких недоліків можемо віднести:

- недостатню зацікавленість роботодавців у забезпеченні роботою молоді, створенні для неї робочих місць;
- спрямованість законодавства про зайнятість переважно на захист від безробіття, в той час як основний акцент варто зробити на гарантіях зайнятості шляхом створення відповідних умов;
- відсутність передумов створення робочих місць для молоді, а саме соціально-економічних та організаційно-технічних умов для ефективного (тобто такого, що приносить прибуток роботодавцю) використання праці молоді.

Слід зазначити, що в країнах з розвинутою ринковою економікою політика розширення можливостей зайнятості молоді шляхом економічного стимулювання створення робочих місць не ставить перед собою завдання збалансування попиту на робочу силу з її пропозицією. Ця проблема вирішується іншими шляхами. Серед них: стимулювання інвестиційної активності, сприяння розширенню виробництва і формуванню нових галузей, підтримка експорту тощо [3].

Так чи інакше, але проблема соціального захисту молоді на ринку праці повинна вирішуватися через державні правові заходи у поєднанні з оновленими економічними та організаційними механізмами реалізації цих гарантій.

Важливе значення для розвитку ініціативи і підприємництва серед молоді мала постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2002 р. №536 «Про затвердження Державної програми підтримки молодіжного підприємництва на 2002-2005 роки» [36]. Однак поки що реальних зрушень на краще реалізація цієї програми не дала.

Не менше проблем різного характеру маємо з дітьми і молоддю у сфері освіти, яка впродовж багатьох років була досить успішною в колишньому СРСР та в Україні зокрема.

Станом на 2001 рік дошкільною освітою в Україні було охоплено 39% дітей відповідного віку, що на 18% менше, ніж у 1990 році. Зменшується кількість дітей, що доглядаються і виховуються у дошкільних закладах.

Дещо краща ситуація спостерігається в системі вищої освіти, де кількість студентів на 10 тисяч населення становить понад 450 осіб (у 1990 / 91 навчальному році – 316 осіб). І все ж за рівнем людського розвитку Україна посідає лише 75 позицію з 173 країн світу [92, с. 166-167]. Ще більш важливо, що за умови економічної кризи в Україні останніми роками знизився рівень фінансування освіти, спостерігається великий відтік з України наукових кадрів, високопрофесійних фахівців, низькою є якість навчання. Значної гармонізації у відповідності із законодавством країн ЄС потребує діюча в Україні нормативно-правова база в галузі освіти.

Свої особливості мають проблеми духовного розвитку та формування громадянської позиції молодшої генерації українства.

Духовність – це інтегральний показник розвитку людини, її моральних якостей і життєвої позиції. Саме потреби у духовному розвитку та моральному вдосконаленні, у задоволенні почуття прекрасного і всебічному пізнанні світу, сенсу життя і свого особистісного призначення і формують людину як унікальність, неповторну особистість.

Духовність складається з багатьох цінностей, однак основними їх групами є цінності: світоглядні, моральні, громадянські, естетичні тощо.

Кінцевою метою усієї соціалізації молодшої людини є формування її як зрілої особистості, що має активну життєву позицію.

Формування духовності молодих громадян здійснюється на основі навчання, розвитку пізнавальної активності, задоволення певних духовних і культурних потреб, участі у громадсько-корисній діяльності. Важливо, що загальний інтерес молоді до духовних і культурних цінностей, зокрема в новому українському суспільстві, є досить таки високим: 58% з числа опитаних молодих людей приваблює слов'янська культура, 16% – західноєвропейська, 15% – американська, 7% – східна, 4% – інші культури.

Серед опитаних 16% зацікавлені в тому, щоб більше читати, 10% – більше слухати музику, 8% – частіше бувати в кінотеатрах, концертах, на виставках, 4% – займатися будь-яким видом мистецтва [31, с. 157].

Разом з тим глибокий вплив на формування особистості молодого громадянина в Україні справляють надмірна комерціалізація культури, поширення не кращих зразків так званої масової культури.

Сьогодні молоді люди, – зазначає М. Головатий, – за своєї більшості перебувають у стані радикальної переоцінки цінностей. Проблема в тому, що старі світоглядні орієнтації не зникли із свідомості, а нові цінності («свобода», «демократія», «ринкові відносини», «рівні можливості», «правова держава» тощо) поки що не сприйняті і не визнані певною частиною молоді, що у свою чергу може свідчити про те, що в свідомості молодих людей (як і в суспільній свідомості взагалі) на сьогодні створився певний «духовний вакуум», наслідком якого є поширення бездуховності, аполітичності тощо. Тобто для певної частини молодих людей «нові» цінності мають все ж негативний зміст. Так, ринок асоціюється у них із зубожінням, демократія – із хаосом. Подібна ситуація не є «безвинною». Не розібравшись в тому, які цінності дійсно є істинними, а які є вигаданими, штучними, молоді люди вдаються до «втечі» від свободи, суспільства, організацій, політики у світ власних, надуманих ілюзій, вірувань, активно засвоюється світ антицінностей, пов'язаних із силою та свавіллям. Звідси зростання агресії, правопорушень, злочинності [там само].

Особливого значення у формуванні особистості молодого громадянина набуває виховання його на засадах національних цінностей і інтересів. Формування національної свідомості активної громадянської позиції молоді постає лише за умов широкого розвитку демократичних процесів, відповідної організації навчання і виховання юнаків та дівчат, формування у них відданості загальнонаціональним інтересам та високого рівня національної самосвідомості.

Теоретико-методологічні засади громадянського виховання молоді (мета, принцип і завдання, методи і форми) містяться в таких основних, державного значення документах як Конституція України, закони України «Про громадянство України», «Про освіту», «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття)», «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті». Останні, зокрема, документи передбачають відродження і подальшу розбудову національної системи освіти і виховання, як важливіших ланок формування національно свідомих громадян Української держави.

Завершуючи розгляд проблем соціальної детермінації дітей, сім'ї та молоді в сучасній Україні в контексті глобалізації та наявних загальнонаціональних процесів, вкажемо і на такі особливості цих процесів.

По-перше, проблеми дитинства і материнства в Україні не лише пов'язані із сім'єю, її соціально-економічним станом. Тут маємо велику проблему жінок взагалі. Так, хоча рівень смертності дітей, віком до 5 років за останні роки навіть має тенденцію до зменшення, а народжуваність також трохи зростає, велику стурбованість викликають проблеми здоров'я жінок (рівень материнської смертності в Україні значно перевищує середньоєвропейський), смертність дітей віком до 1 року в Україні перевищує смертність немовлят у Європейському Союзі у 2,5 рази. Або таке: брак загальноосвітньої та професійної підготовки громадян України, що створює великі проблеми усіх у конкурентній боротьбі на ринку праці, найперше стосується не просто молодіжної вікової групи від 15 до 19 років, але, особливо, знову ж таких – молодих людей жіночої статі.

По-друге, існують дитячі, молодіжні, сімейні проблеми, які, образно кажучи, є суто молодіжними. Йдеться про проблеми наркоманії, ВІЛ/СНІДу. З 1991 року негативна динаміка цих процесів в Україні, на жаль, зростає. Так показник кількості зареєстрованих випадків ВІЛ-інфікування майже вдвічі перевищує відповідний показник Західної Європи і майже в 14 разів –

Центральної Європи. Щодо захворювання на туберкульоз, то протягом останніх років воно також зросла в Україні у 2,2 рази [92, с. 176].

По-третє наведені дані щодо стану та проблем дітей, молоді, сім'ї в Україні засвідчують, що в цьому ці проблеми мають розглядатися, з'ясовуватися і, відповідно, вирішуватися із урахуванням історичного, соціологічного, культурного, демографічного і юридичного аспектів, тобто цілісно і комплексно.

3.2. Політико-правові та організаційно-методичні засади практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді в новітній Україні

За роки незалежності, і певною мірою дещо до 1991 року, в Україні в цілому були сформовані концептуальні, політико-правові основи та організаційно-методичні засади державної молодіжної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, що досі створюють належні умови для її подальшого вдосконалення та практичної реалізації.

На законодавчому рівні в сучасній Україні дитячою, молодіжною, сімейною проблематикою головним чином займається Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України, а також, – у відповідності зі своїми функціональними обов'язками, – Комітети Верховної Ради України з питань: соціальної політики та праці; охорони здоров'я, материнства та дитинства; науки і освіти; культури і духовності; національної безпеки і оборони; свободи слова та інформації.

Найбільший обсяг роботи в цьому плані, а, головним чином, щодо розробки та вдосконалення нормативно-правової бази державної політики по відношенню до дітей, сім'ї та молоді виконує, як і раніше, Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України.

Серед міністерств і відомств України, що безпосередньо на загальнодержавному рівні займаються питаннями і проблемами дітей, сім'ї та

молоді, провідне місце належить Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту, а також таким галузевим міністерствам і іншим державним структурам у системі виконавчої влади як Міністерство освіти і науки України, Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Міністерство культури і туризму України, Національна академія наук України, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву та ін.

З метою більш ефективного розв'язання актуальних проблем, що виникають у молодіжному середовищі та забезпечення активної участі молоді у всіх сферах суспільного життя і розбудови держави, зміцнення демократичних засад українського суспільства Указом Президента України від 12 листопада 2009 року, як дорадчий орган при Президентові України, було створено Національну раду з питань становлення та розвитку молоді. Було затверджено положення про раду, її персональний склад. Праобразом вказаної Національної ради була Національна рада з питань молодіжної політики (Указ Президента України від 3 грудня 1995 р. №1129), яка з того часу декілька раз міняла свою назву і склад (1997, 1999, 2000 рр.), однак була і залишається спеціальним консультативно-дорадчим органом при Президентові України (дисертантка Н. Л. Лук'янова входить до складу ради).

Серед основних завдань ради вирізняються ті, що пов'язані із вивченням, аналізом стану справ у молодіжному середовищі та реалізації державної молодіжної політики: участь у підготовці проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань становлення та розвитку молоді та ін.

Головою Національної ради є Президент України, який і затверджує її персональний склад.

Рішення ради мають рекомендаційний характер для усіх структур в державі, що займаються розв'язанням питань і проблем молодого покоління.

Серед спеціальних державних інституцій, які цілісно і комплексно впливають на аналіз реального стану щодо дітей, сім'ї та молоді, практичну реалізацію державної політики по відношенню до усього молодого покоління та особливо вразливих груп населення найперше виділяються Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Інститут здійснює великий об'єм спеціальних наукових досліджень найрізноманітніших проблем дітей, молоді, сім'ї, інших верств населення, займається підготовкою щорічних державних доповідей Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України з окремих питань стану та вирішення соціальних і інших проблем сім'ї, дітей і молоді в Україні, готує і видає значну кількість спеціальної наукової, методичної та іншої літератури, плідно співпрацює з іншими подібними інституціями у Європі, світі взагалі з означеної проблематики. Йдеться про міждержавні, міжвідомчі наукові проекти з молодіжної політики взагалі, державної молодіжної політики зокрема. Помітними є зусилля і праця колективу інституту щодо вдосконалення нормативно-правової бази державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в Україні.

Одним із дієвих механізмів практичної реалізації державної молодіжної політики в Україні є щорічна підготовка і практична реалізація Державних доповідей щодо становища дітей, молоді, сім'ї взагалі, так і з окремих соціальних проблем стосовно цих категорій громадян. Такі доповіді готуються Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді спільно з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і подаються Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України.

Державна соціальна служба є центральною структурою в Україні в плані практичної організації соціальної роботи з дітьми, молоддю, сім'ями, надання соціальних послуг, розвитку волонтерської діяльності тощо. Служба почала будуватися власне ще до проголошення незалежності України і особливо інтенсивно з перших років державного суверенітету України.

В цілому в Україні нормативно-правова база щодо державної політики стосовно дітей, сім'ї та молоді була сформована фактично до кінця 2000 року, а, відтак, маємо додати, що у подальшому і вдосконалювалася. Так 26 квітня 2001 року Верховна Рада України приймає закон «Про охорону дитинства», 21 червня 2001 року – закон «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю», 10 січня 2002 року було схвалено «Сімейний кодекс України» і т. ін. Трохи пізніше (23 березня 2004 року) Верховна Рада України прийняла зміни до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», згідно з якими граничний вік молоді було підвищено з 28 до 35 років, а молодій сім'ї – з 30 до 35 років. Це значить, що чисельність молодих людей, які могли скористатися пільгами для молоді, значно зросла.

Принципове значення для вдосконалення державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, для організації соціальної роботи в Україні загалом мало прийняття Верховною Радою України 15.01.2009 р. №878-IV Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про соціальну роботу з дітьми і молоддю"». Цього разу (доповнення вносилися три рази до цього) основою соціальної роботи в громаді було визначено соціальну роботу з конкретною сім'єю, яка опинилася в складній життєвій ситуації та не в змозі самотійно, без чиеїсь сторонньої допомоги подолати її наслідки.

Низку важливих, програмних документів з 2000 по 2005 рік прийняв Уряд (Кабінет Міністрів України). Це: «Програма сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002-2005 рр.» (25 січня 2002 р.); «Державна програма підтримки молодіжного підприємництва на 2002-2005 рр.» (12 квітня 2002 р.); «Державна програма забезпечення молоді житлом» (29 липня 2002 р.). У вересні 2003 року Кабінет Міністрів України прийняв «Програму підготовки і залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання», а у квітня 2006 року – Концепцію Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 рр.

Окрім реальної допомоги, яку з 2000 року в Україні стала отримувати більша кількість дітей, сімей, молоді, в Україні було помітно розширено мережу центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, з'явилися нові заклади соціального обслуговування – центри соціально-психологічної допомоги, соціальні гуртожитки, соціальні центри матері та дитини, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центри для ВІЛ-інфікованих дітей і молоді [47, с. 55].

У зв'язку з прийняттям Верховною Радою України 15.01.2009 року Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю»», Кабінет Міністрів України у свою чергу прийняв ряд спеціальних постанов, зокрема – «Про внесення змін до Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги» та «Про затвердження Порядку використання у 2009 році коштів, передбачених у державному бюджеті для проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю». Саме цими рішеннями основний акцент щодо соціальної роботи з молоддю і було перенесено на сім'ю.

Принципово важливо і показово, що в новітній Україні має місце концептуальне визначення суті та сформована достатньо цілісна і дієва система соціальної роботи, як комплексна система надання соціальних послуг дітям, молоді, сім'ї.

Соціальна робота, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, має свою історію, особливості і специфіку, окремі риси, притаманні конкретним країнам і суспільствам. В Україні ці питання предметно розробляють такі фахівці, як А. Капська, Л. Коваль, В. Курбатов, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Холостова, М. Фірсов та ін. «Сучасне українське суспільство, – підкреслюють вони, – не може взяти за основу жодної із моделей організації соціальної роботи, що ефективно діють в інших країнах, але воно не може і залишити незмінними ті засоби соціального захисту і підтримки, що склалися за останні 70 років. В Україні формується свій специфічний механізм підтримки населення, що визначається багатьма факторами, зокрема, станом

економічного розвитку країни в цілому й окремих її регіонів, наявністю полікультурного середовища перебування, посиленням соціальної диференціації тощо [54, с. 9].

Не вдаючись у детальний розгляд проблем історії соціальної роботи, ретроспективно вкажемо на таке.

Уявлення про способи і форми суспільного життя, єдність і соборність, общинність і справедливий розподіл різних благ і т. ін. виникли задовго до появи у суспільній свідомості різних соціальних теорій – соціологічних, політичних, правових та інших.

Пізніше на зміну общинній уяві про соціальні чесноти прийшли уяви філософів Старовинних Китаю, Індії, Греції та Риму, а їм на зміну – християнські вчення. Останні мали велику роль і в Давньоруській державі і т. ін.

Цілком природно, що соціальна робота у сучасній Україні також має власне історичне підґрунтя. Її витoki вбачаються ще в часи існування слов'янських племен, що характеризувалися гостинністю, милістю, чуйним ставленням до полонених тощо.

Турбота про ближніх, нужденних була помітною рисою Київської Русі, особливо з прийняттям християнства. «Продай добра свої та й убогим роздай», «Хто просить у тебе, то дай, а хто хоче позичити в тебе – не відвертайся від нього», – наголошував великий князь Володимир. Інший князь Ярослав Володимирович свого часу заснував сирітське училище, де опікував і утримував 300 юнаків. Заповідь допомагати бідним і нужденним залишив дітям своїм Володимир Мономах, а печерські ченці Агапіт та Аліпій влаштовували спеціальні шпиталі для немічних.

Традиції благодійництва, благодійності розвиваються у XIII–XIV століттях, пізніше – у Запорізькій Січі. Роздавати милостиню, дбати про хворих, нужденних, калік та поранених було притаманно на Русі, в Україні в усі часи. В XVII столітті, за царя Федора Олексійовича, в Росії з'являється ідея розгортання державної системи громадської опіки, створюються народні

школи, сирітські будинки, аптеки, шпиталі, будинки для невиліковних хворих, для божевільних тощо. Вже наприкінці XIX століття в Росії налічувалося понад 14 тис. благодійних товариств і спеціалізованих закладів. На початку XX століття (1918 р.) в Україні виникає Українське товариство Червоного Хреста, а у 50-ті роки формується фактично власна національна система соціальної роботи.

Історична генеза соціальної роботи у кожній країні своя, однак посправжньому про соціальну допомогу окремим верствам населення стали говорити, впроваджувати її, створювати спеціальні інституції, що нею опікуються, і в Європі, і в Росії лише з XIX століття. Так в Англії під впливом французької революції вводиться у 1834 році спеціальне законодавство, в якому закріплюються норми регулювання допомоги бідним, в 1869 році в Лондоні відкривається спеціальне Благодійне суспільство для координації роботи по наданню допомоги нужденним тощо.

В XIX столітті великий вплив на формування соціальної роботи як окремої, специфічної сфери діяльності мали позитивісти (Г. Лебон, Г. Зиммель та ін.), концепції М. Вебера та Е. Дюркгейма, потім К. Маркса і Ф. Енгельса (марксизм), а кінець XIX – початок XX століття став часом нового становлення соціальної роботи як такої [там само, с. 19-20].

В XX столітті сформувалися основні моделі соціальної роботи найперше в країнах Західної Європи. Тут вирізнялися три основні групи такої роботи: психологоорієнтовані, соціологоорієнтовані, комплексноорієнтовані.

Поряд з цим формуються і суто національні доктрини й моделі соціальної роботи, особливо в країнах, які зазнали і зазнають радикальних суспільних, економічних, політичних трансформацій. Ці країни, в тому числі і Україна, активно беруть на озброєння досвід таких країн як Німеччина, Швеція, США, Канада, Англія і т. ін., спираючись при цьому одночасно на власні національні традиції і досвід соціальної роботи.

Кожна окрема національна доктрина, а з нею і модель соціальної роботи має власні, лише їй притаманні характеристики. Так американська

(США) доктрина має такі ознаки: децентралізація, розвиток і реалізація соціальних програм на усіх рівнях (федеральному, рівень штату, місцевий), розвиток державного страхування і системи державної допомоги. Німецька доктрина соціальної роботи значною мірою обумовлюється функціонуванням німецького благодійного союзу турботи про бідних, що був утворений ще у 1880 році. Тут розділені соціальна робота і соціальна педагогіка, спеціально ведеться підготовка професійних соціальних працівників, а соціальні послуги чітко розподілені на такі групи: консультаційні, лікарські, інформаційні, правові, організаційні. І все ж, за невеликими відмінностями, доктрини і системи соціальної роботи в тих же європейських країнах в цілому збігаються.

Вважається, що поняття «соціальна робота» увійшло в соціально-гуманітарну літературу наприкінці XIX століття. Це була відповідь на соціальну потребу суспільства у смисловому відображенні практичної діяльності людей, які надавали допомогу бідним.

Започаткування в 90-х роках XIX ст. у Великобританії лекційної роботи з роз'яснення та поширення знань щодо проведення благодійної діяльності та відкриття в 1899 р. першого Інституту підготовки соціальних працівників в Амстердамі зумовили появу відповідних навчальних курсів з соціальної роботи. Тим самим було покладено початок розвитку соціальної роботи і як навчальної дисципліни [131, с. 12].

Щодо суто поняття «соціальна робота», то за змістом воно мало в чому змінилося і до наших днів, і у сучасній спеціальній літературі фактично подається і трактується у трьох основних значеннях:

- як практична професійна діяльність з надання допомоги та підтримки людям, які опинились у скрутній ситуації;
- як навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців з соціальної допомоги та підтримки населення;
- як галузь наукових знань, яка ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, досліджує принципи і закономірності, моделі та методи соціальної

роботи, має свій об'єкт і предмет дослідження, систему наукових понять і категорій, сукупність методів дослідження [там само, с. 13].

Саме на трьох вище зазначених аспектах і обґрунтовують поняття соціальної роботи українські дослідники А. Капська, І. Пінчук, С. Толстоухова (Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників (К.: УДЦССМ, 2000), які зазначають: «Соціальна робота –

1) Цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи, спрямована на забезпечення соціального, культурного та матеріального рівня життя всіх членів суспільства та спрямована на надання допомоги різним категоріям людей. Соціальна робота має макро-, мезо-, мікрорівні...

2) Соціальна робота розглядається також як самостійна наука, об'єктом дослідження якої є процес зв'язків, взаємодій, способів та засобів регуляції поведінки соціальних груп і особистостей в суспільстві...

3) Соціальна робота з дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, організацій та підприємств, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб».

Суттєво, що як форма професійної діяльності соціальна робота базується на таких основних аспектах:

а) здійснюється професійно підготовленими спеціалістами та їх добровільними помічниками, що направлена на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї або групі осіб, що потрапили у складну для них життєву ситуацію, через інформування, діагностику, консультування, пряму натуральну та фінансову допомогу, догляд та обслуговування хворих та одиноких, педагогічну і психологічну підтримку, що зорієнтована на тих, хто потребує допомоги, на власну активність з подоланням складних ситуацій та підтримку їх у цьому;

- б) направлена на активізацію потенціалу власних можливостей особистості у ході вирішення складних життєвих проблем;
- в) має переважно превентивний характер;
- г) спрямована на гармонізацію соціальних відносин у суспільстві [131, с. 125].

Вищевикладене, однак, зовсім не означає, що стосовно феномену «соціальна робота» є єдність думок, в тому числі і серед українських дослідників. Так український фахівець у галузі соціальної роботи В. Полтавець визначав феномен «соціальна робота» як систему теоретичних знань і засновану на них практику, яка має за мету забезпечення соціальної справедливості шляхом наснаження та підтримки найменш захищених верств суспільства і протидії факторам соціального виключення.

Таке визначення, на нашу думку, є все ж досить складним. Його простіший і зрозуміліший варіант знаходимо у роботах, зокрема, І. Миговича, О. Карпенко та ін. українських дослідників. І. Мигович у змісті соціальної роботи вбачає «регулювання правових, економічних стосунків людини з суспільством, наданні їй допомоги та підтримки у подоланні проблем, що з'явилися, та гідному самоутвердженні й повноцінному житті» [78, с. 8].

Соціальна робота у розумінні О. Карпенко – це «інтегрована управлінська діяльність, спрямована на зміну сукупності умов функціонування та розвитку процесів з метою досягнення їх оптимальної відповідності інтересам і потребам особистості, груп, суспільства» [132, с. 7].

Один з провідних фахівців у галузі соціальної роботи в Україні А. Капська вважає, що «соціальна робота – це вплив професіоналів, громадськості і соціальних інститутів на соціальне суспільство шляхом формування і реалізації соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов діяльності кожної людини і її сім'ї» [128]. Звідси декілька принципових моментів, що детальніше пояснюють феномен «соціальна робота».

Соціальна робота – це не благодійність, хоча їх моральні засади і базис майже один.

Соціальна робота – це головним чином професійна діяльність, яка здійснюється професійно підготовленими людьми – соціальними працівниками. Це поняття – «соціальний працівник» – стало вживатися фактично наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Власне і соціальна робота отримала статус професії і наукової дисципліни лише після другої світової війни.

Хоча саме по собі поняття «соціальна робота» до наукового обігу і вжитку, як зазначалося, стало входити наприкінці ХІХ століття, і до сьогодні його пояснення є різними. Тим більше, що, водночас, слід і виокремлювати соціальну роботу як практичну професійну діяльність, як навчальну дисципліну і як галузь наукових знань [68, с. 32]. Заслугує на використання, зокрема, визначення поняття «соціальна робота», зроблене українськими дослідниками М. Лукашевичем, І. Миговичем та І. Пінчук. «Соціальну роботу, – пишуть вони, – розуміють як професійну діяльність соціальних інститутів, державних і недержавних організацій, груп та окремих індивідів з надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або через наявність особистих вад їх соціалізація ускладнюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі (десоціалізація) [там само, с. 45].

З-поміж багатьох визначень терміну «соціальна робота», на наш погляд, найвдалішим є все ж таке: «соціальна робота» – це: 1) специфічний вид професійної діяльності, державне і недержавне сприяння людині з метою забезпечення культурного, соціального і матеріального рівнів її життя, надання індивідуальної допомоги, окремих послуг (спрощення процедури отримання соціальних послуг, зміцнення системи допомоги в громаді, розвиток зв'язків між професійними і непрофесійними структурами); 2) організація, розвиток і планування громади (допомога у створенні нових

організацій, захист інтересів громади, залагодження конфліктів, політична діяльність, забезпечення експертизи і консультування) [30, с. 292-293].

Соціальна робота має, відповідно, свій зміст, особливості і характер. Останнє – пов'язане з тим, у який спосіб здійснюється надання соціальних послуг. Так соціальну роботу, як багатогранний процес надання соціальних послуг, підтримки і допомоги дітям, молоді, сім'ям, окремим вразливим групам населення, поділяють на індивідуальну і групову. Друга пов'язана із груповими формами взаємодії і має два різновиди: 1) групова робота з ініціативи і за участю соціальних служб, соціальних працівників; 2) самостійно організовані групи взаємопідтримки.

Під змістом соціальної роботи «розуміється не самий по собі субстрат соціального, а її внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих явище (систему) соціальної роботи елементів між собою і з середовищем, і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну. В цьому сенсі самий зміст соціального виступає як процес творення та відтворення особистості людини» [131, с. 134].

Зміст соціальної роботи взагалі обумовлюють три взаємопов'язаних аспекти:

1. надання допомоги людині чи групі людей, котрі опинилися у складних життєвих обставинах шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу та інших соціальних послуг;
2. актуалізація потенціалу самопомоги осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах;
3. цілеспрямований вплив на формування та реалізацію соціально-економічної політики на всіх рівнях з метою забезпечення соціального здоров'я, проживання і життєдіяльності людини, створення відповідної системи її підтримки і соціалізації.

Соціальна робота ґрунтується на відповідних технологіях, які являють собою певну сукупність прийомів, методів та впливів, що застосовуються для досягнення мети. Технології соціально-педагогічної роботи, за визначенням

А. Капської, – це сукупність способів, дій, спрямованих на встановлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів.

В цілому виділяють дві інтегровані групи соціальних технологій: а) соціальні програми, що містять певні засоби та способи діяльності; б) саму діяльність, побудовану відповідно до таких програм [там само, с. 15].

Технології в соціальній роботі виступають переважно у формі знань (наука); знань та вмінь (навчання); знань, умінь, досвіду і практики (діяльність).

Важливо вказати і на те, що дієвість соціальної роботи може бути максимальною лише за умов, коли у комплексі враховуються такі основні її особливості:

- добровільність (соціальна допомога має надаватися лише за умови добровільного звернення людини за такою допомогою);
- своєчасність (несвоєчасно надана допомога втрачає свій ефект і результативність);
- персоналізація (соціальна допомога ніяким чином не може принижувати людину, негативно впливати на її гідність, зменшувати самооцінку, самоповагу і т. ін.);
- активізація клієнта (соціальна допомога головним чином має сприяти стимулюванню самої людини до самостійного вирішення власних проблем);
- комплексність (соціальна допомога не може і не повинна бути однобокою, лише знімати соціальну напругу; завдання полягає в тому, щоб ліквідувати причини негативного стану та проблеми, які у людини існують [156, с. 9].

Соціальна робота взагалі, в тому числі і в Україні, не є незмінною, особливо щодо форм, видів, технологій надання соціальних послуг дітям, молоді, сім'ям.

Основні зміни у характері та особливостях соціальної роботи у країнах Західної Європи останніми роками пов'язані з:

- 1) проникненням ідей ринкової економіки у сферу соціальних служб;
- 2) розвитком волонтерського (недержавного) сектору, який перебирає на себе частину функцій, що їх виконували раніше безпосередньо державні служби;
- 3) залученням родичів до процесу догляду за тими, хто цього потребує, за відсутності достатньої соціальної підтримки;
- 4) впровадженням госпрозрахункових принципів у систему надання соціальних послуг;
- 5) розукрупненням закладів соціальної сфери і наближення їх до споживачів послуг;
- 6) акцентуванням на задоволенні різномісних індивідуальних потреб;
- 7) загальною тенденцією (ще не цілком утвердилася) більше прислухатися до думки самих споживачів послуг та їхніх близьких;
- 8) формуванням через Європейський Союз єдиної соціальної політики, чутливої до запитів різноманітних груп населення та різних регіонів, ніж існуюча політика в більшості членів Союзу.

Певним чином вказані особливості розвитку соціальної роботи простежуються і в інших країнах, в тому числі і Східної Європи, однак принципових відмінностей тут є декілька. Перша: соціальна робота у східноєвропейських країнах набагато слабкіше забезпечена фінансово-матеріально, не так стимулюється державою, як у розвинутих країнах Заходу. Друга відмінність пов'язана з тим, що фактично у країнах Західної Європи соціальна робота є професійним видом діяльності, якою займаються спеціально навчені, підготовлені люди. В Україні ж, зокрема, підготовка працівників соціальних служб і соціальної сфери взагалі ведеться всього лише декілька останніх років.

Соціальна робота головним чином зосереджена в центрах соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, в різноманітних дитячих, жіночих,

молодіжних та інших громадських організаціях. Відтак і аналіз стану соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю варто і починати з аналізу стану мережі соціальних служб в Україні.

Перші центри соціальних служб для молоді в Україні стали з'являтися вже у 1991 році, а у 1992-1993 рр. почалося масове розгалуження центрів в Україні.

У зв'язку з необхідністю фінансування матеріально-технічного, кадрового та навчально-методичного забезпечення центрів соціальних служб для розвитку їх мережі постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 1998 р. № 63 було затверджено план розвитку мережі таких центрів на 1998-1999 роки. Фактично ставилося завдання створити додатково та в цілому забезпечити функціонування соціальних служб для молоді у всіх районах (районних у містах) та містах, обласних центрах та м. Києві. Цією ж постановою було затверджено Типове Положення про соціальні служби для молоді.

Цього ж року Міністерство України у справах сім'ї та молоді своїми наказами затвердило Типові структури і штати соціальних служб для молоді всіх рівнів, прийняло рішення про створення Українського державного центру соціальних служб для молоді та положення про нього.

Суттєве значення для розвитку мережі соціальних служб в Україні мало і те, що 12.12.1994 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України (№900) посади працівників соціальних служб для молоді на місцях було віднесено до відповідних категорій посад державних службовців місцевих органів державної виконавчої влади та врегульовано умови і заробітну плату таких працівників.

Станом на 01.01.2010 року в Україні діяло 1368 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: 27 обласних, 481 районний, 167 міських, 40 районних у містах, 573 сільських, 80 селищних. Крім того, функціонували 484 філії районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Нормативна штатна чисельність працівників центрів складала 8983 особи.

Крім цього, на 01.01.2010 р. в Україні було створено 79 закладів соціального обслуговування: 23 центри соціально-психологічної допомоги, 18 соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 16 соціальних центрів матері та дитини, 14 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, 7 центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.

Разом з тим, у зв'язку з відсутністю фінансування у 2009 році було ліквідовано 30 центрів та філій районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у Вінницькій (1), Дніпропетровській (1), Кіровоградській (1), Одеській (13), Рівненській (13), Харківській (1) областях.

Ефективність діяльності мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших утворень по наданню соціальних послуг визначальним чином залежить, з одного боку, від об'єктивного знання стану та проблем, пов'язаних з дітьми, молоддю, сім'єю, молодим поколінням взагалі, а, з другого, обумовлюється адресністю, дієвістю соціальної підтримки і допомоги дітям і молоді.

В контексті теоретичних підходів до розробки та практичного вирішення державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в Україні, коротко охарактеризуємо реальну ситуацію соціального стану та ціннісних орієнтацій молоді України.

Показовим фактором є найперше те, що, попри будь-які економічні, соціально-політичні та інші негаразди, притаманні українському суспільству, впродовж майже усіх років незалежності України, ціннісні орієнтації української молоді були і залишаються сталими і такими, що є вітальними, оптимістичними: «міцне здоров'я», «матеріальний добробут», «благополуччя дітей», «міцна сім'я» і т. ін. Такі цінності притаманні для 97-98% української молоді. 73% молодих громадян найбільше хотіли б досягти у житті сімейного щастя [47, с. 46].

Такими ж високими для української молоді є самореалізаційні цінності (кар'єра, можливість реалізувати свій таланти і здібності). Ці цінності

йдуть услід за вище вказаними (вітальними). Те ж саме можна сказати і про проблеми (цінності) мовної політики, громадянської ідентичності, національної самоідентифікації тощо. Так 61,3% молоді віком 18-28 років відносять себе до української культурної традиції, 60,0% – віком від 29 до 35 років. Кожен п'ятий українець вважає Україну найкращою країною у світі [там само, с. 46].

Разом з тим є і реальні показники того, що рівень свідомості і самосвідомості молодих громадян України, їх патріотичного налаштування аж ніяк не можна ідеалізувати. Наприклад:

а) майже 65% молоді 18-28 років та 56% віком 29-35 років засвідчують своє бажання отримати крім українського громадянство іншої країни;

б) 78% молодих людей віком 18-28 років і 78% – 29-35 років не відчувають себе господарями власної держави, а 55% і 63% відповідно – не бачать своєї соціальної перспективи у сучасній Україні [там само, с. 46-47].

Показовим фактором щодо ціннісних орієнтацій молоді України є досить високий і помітний інтерес до політики, політичних процесів. Так серед молоді віком 14-17 років постійно стежать за подіями політичного життя 5,9%, віком від 29-35 років 13,5%; 49,3% молодих людей вважають важливою справою участь у діяльності політичних партій: участь у громадських об'єднаннях взагалі – 54,8% тощо [там само, 79].

Не менш складними є соціальні проблеми молоді в Україні. По-перше, серйозно дається взнаки демографічна ситуація. Лише з 1991 по 2006 рік чисельність молоді скоротилася на 76 тис. осіб [там само, с. 41], хоча частка молоді від усього постійного населення України зросла від 31,3% до 33%.

Впродовж майже усіх років незалежності України високим і стабільним є рівень економічної активності молоді. Так у 2006 році у віковій групі 15-24 роки він становив майже 40%, а серед молоді віком 25-29 років – взагалі – 81,4% [там само, с. 42]. Разом з тим високим був і залишається рівень безробіття серед молоді. За методологією МОП у 2005 році рівень молодіжного безробіття становив серед молоді віком 15-24 роки – 14,9%

економічно активного населення зазначеного віку, серед молоді віком 25-29 років – 7,6%, а серед молоді 30-34 роки – 6,8% при середньому українському показнику 7,2% [там само, 44].

Аналіз молодіжного безробіття дає підстави стверджувати, що проблема безробіття все більше стає у сучасній Україні не наслідком занепаду української економіки, а, передусім – розриву між вітчизняною системою освіти і потребами національного ринку праці. Справа в тому, що того ж 2005 року 53,4% молоді віком 15-24 років не були працевлаштовані після закінчення навчальних закладів [там само].

Характерними є й ті показники, що засвідчують дещо викривлене розуміння молоддю справжніх пріоритетів у сфері праці, зайнятості. В тому ж 2005 році у галузях фінансових відносин і торгівлі працювало 50% і 46,9% людей у віці 34 роки, тоді як у сільськогосподарському виробництві – 23,8%, в охороні здоров'я – 28%, будівництві – 27,4%, а в освіті – 24,3%.

Великою була і залишається житлова проблема молоді, а це означає і молоді сім'ї. Так лише з 1999 року до 2005 року рівень забезпечення молодих сімей житлом скоротився з 87,4% до 85,8%. При цьому кількість молодих людей та молодих сімей, які перебували на квартирному обліку, за цей час зросла з 88,6 тис. осіб до 112,6 тис. осіб [там само, с. 45].

З огляду на вищевикладене стає зрозумілим, чому за даними соціологічних досліджень 2006 року українську молодь найбільше турбували проблеми працевлаштування, зниження рівня життя, соціального захисту, поширення ВІЛ/СНІДу. Невирішеними ці проблеми залишаються і на початок 2010 року. Тож природно, що найвищого рейтингу у системі ціннісних орієнтацій набрали питання, пов'язані зі здоров'ям та матеріальним добробутом, майже половина молодих громадян України не задоволені якістю своєї освіти, лише третина молоді задоволені своїм матеріальним становищем, $\frac{3}{4}$ молодих громадян бажають досягти сімейного щастя [там само].

В системі всієї роботи по практичній реалізації державної політики щодо всього молодого покоління домінуюче місце все ж посідають питання дитинства та сім'ї. Серйозними наслідками сімейного неблагополуччя при цьому є дитяча безпритульність, бездоглядність, жебрацтво, соціальне сирітство та жорстоке поводження з дітьми, правопорушення і злочинність серед дітей і за їх участю, зниження рівня психічного, духовного, соціального та фізичного здоров'я.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, загальна кількість сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, в Україні нараховувалося понад 52000, на обліку служб у справах дітей перебуває близько 50 тис. неблагополучних сімей, в яких проживало 93548 дітей. З 1998 року в Україні було розпочато створення прийомних сімей, як соціального інституту сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У 2005 р. в Україні 288 дітей-сиріт виховувалося у 180 прийомних сім'ях [Там само, с. 25].

Лише у 2005 році в Україні 859 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді різних рівнів здійснювали соціальну роботу серед 19912 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. 1587 дітей при цьому отримали допомогу у здобутті професійної освіти, 997 було працевлаштовано, 672 дитини одержали допомогу в забезпеченні житлом.

Роботу з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в Україні веде велика кількість спеціальних закладів дошкільного догляду та виховання: державні інтернатні заклади, дитячі будинки та будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, соціальні гуртожитки, притулки для неповнолітніх, центри соціальної реабілітації, центри матері і дитини і т. ін.

З метою вдосконалення соціальної роботи з дітьми Кабінет Міністрів України спеціальним розпорядженням (11 травня 2006 р. №263) схвалив Державну програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця програма, до речі, поширюється на заклади всіх форм власності й спрямування.

Однією з найвідоміших організацій в Україні по роботі з дітьми є Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Працюють також різноманітні громадські, благодійні організації: Представництво благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні, Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні, Український фонд «Благополуччя дітей» та ін. Однак великого суспільного прогресу в налагодженні роботи з дітьми, які потребують суттєвої соціальної опіки і підтримки, в Україні ще немає. Навпаки, зростає кількість дітей, що за різних причин потрапляють під державну опіку. Так, за даними Державного комітету статистики України, станом на 01.09.2006 року в 55 школах-інтернатах України для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувало 15669 вихованців [52, с. 8]. Характерно при цьому, що третина дітей потрапляє під державну опіку через бідність у сім'ях, така ж кількість – через соціальні негаразди, решта – з інших причин. Більшість дітей в інтернатних закладах є соціальними сиротами, тобто мають одного або двох батьків, а потрапляють туди внаслідок позбавлення дорослих батьківських прав з ініціативи державних органів.

Зрозуміло, що в даному випадку виникає потреба, з одного боку, глибокого і постійного аналізу соціально-економічних та інших причин цього явища, а, з другого, розробки і вдосконалення системи, механізмів, форм та методів виховної, профілактичної, в тому числі і превентивної роботи. Так чи інакше, набуває особливого значення і актуальності питання як інтегрованого, так і індивідуалізованого підходу до надання соціальних послуг найбільш уразливим сім'ям, дітям, групам молодих людей для максимального покращення їх соціального становища, захисту їх прав і свобод тощо. Такий підхід передбачає надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки реальних потреб дітей, молоді і сімей, активну участь клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг, залучення ресурсів громади до вирішення проблем дітей і сімей, подолання складних життєвих

обставин, зміцнення міжвідомчої взаємодії у сфері ухвалення рішень в інтересах дітей та ін.

Проблема дитинства може бути відповідним чином вирішеною тоді, коли розв'язані кардинальні проблеми сучасної сім'ї. Не припинюючи інші фактори, які можуть цьому щонайкраще сприяти, перш за все виділимо проблему гендерних підходів, які в українському соціумі мають бути кардинально зміненими.

Основними суттєвими відмінностями і нерівностями, які реально існують між жінками і чоловіками, є: нерівний доступ до прийняття рішень і участь у представницьких органах; відмінності у юридичному статусі і правах; гендерний розподіл праці в економіці; нерівність у домашньому / неоплачуваному секторі; насильство стосовно жінок [53, с. 25].

Зазначимо, що принцип гендерної рівності у 80-90-х рр. ХХ століття поступово стає невід'ємним атрибутом державної політики у багатьох країнах. В Європі цю політику назвали політикою рівних можливостей. Тут лідерами політики рівних можливостей вважають скандинавські країни, за якими йдуть Голландія, Австрія, Німеччина, Люксембург, а «аутсайдерами» вважаються Італія, Іспанія, Греція, Велика Британія, Ірландія, Бельгія та Франція [23].

За визначенням ООН, цілеспрямоване впровадження гендерних підходів (gender mainstreaming) – це: «...процес оцінювання того, які наслідки матиме для жінок та чоловіків здійснення будь-якого планового заходу, включаючи впровадження законодавства, стратегічної політики та програм в усіх сферах і на всіх рівнях. Цілеспрямоване впровадження гендерних підходів означає обов'язкове врахування інтересів та досвіду як жінок, так і чоловіків під час розроблення, впровадження, моніторингу та оцінювання стратегічних заходів і програм у всіх політичних, економічних та соціальних сферах, щоб забезпечити одержання чоловіками та жінками однакової вигоди від реалізації цих заходів і програм та ліквідувати будь-яку нерівність» [20, с. 7].

Існує низка чинників, які на думку фахівців (Т. Василевська, Ю. Галустян, Л. Кобелянська, Л. Колос, К. Левченко, Т. Нельга, В. Новицька, О. Яременко та ін.), мають надати більшу цінність у продуктивній реалізації гендерної політики, а саме: спрямованість на людей як серцевина формування політики; підвищення ефективності функціонування уряду; врахування інтересів як жінок, так і чоловіків, залучення повною мірою всіх людських ресурсів; наголошення на питаннях, що стосуються рівності жінок та чоловіків [53, с. 36-39].

Центральною проблемою для української сім'ї і суспільства в цілому є проблема насильства над жінками і, особливо, насильства над дітьми. Фахівці Т. Алексеєнко, О. Бойко, В. Васильєва, В. Захарченко та ін. виділяють чотири основних категорії насильства над дітьми: нехтування (хронічна нездатність батьків або осіб, що здійснюють догляд, забезпечити основні потреби дитини, тобто безвідповідальність батьків); психологічне насильство (словесні напади, критика, приниження, образи, кепкування і т. ін.); фізичне насильство (фізичне травмування дитини – синці, поранення, переломи і т. ін.); сексуальне насильство [145, с. 77-78].

За усієї неповноти офіційної статистики, латентності, недооцінки та недостатньої попереджувально-профілактичної, каральної діяльності масштаби поширення насильства в сім'ї в Україні, в першу чергу стосовно дітей і жінок, вражають. Відповідно до огляду, проведеним Світовим банком, Київським інститутом соціології, 12% жінок у віковій групі до 28 років визнали, що вони зазнавали фізичного насильства з боку своїх чоловіків [1, с. 15]. За результатами соціологічного дослідження Державного інституту проблем сім'ї та молоді «Молода сім'я в сучасній Україні», проведеного в червні 2003 р., 73% респонденток з сімей, що розлучилися, визнали, що зазнавали насильства з боку чоловіка під час сімейного життя [там само, с. 27].

Основними чинниками, що спонукають, викликають високий рівень насильства у сім'ї, фахівці називають: економічні негаразди та вплив

середовища; індивідуально-психологічні чинники; юридично-правову неграмотність населення. Відтак увесь комплекс причин насильства щодо дітей і жінок в сім'ї слід розглядати у контексті соціальних, психологічних та біологічних причин. Природно, наприклад, що за результатами дослідження, проведеного Національним університетом внутрішніх справ України у 2002 році, 80% сімей в Україні характеризувалися наявністю внутрішньосімейних конфліктів, з них 18% – це були проблемні сім'ї, 16% – невротичні та 5,5% – конфліктні сім'ї [там само, с. 55].

У 2001 році Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», у якому насильство у сім'ї визначається як «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю».

В Україні на сьогодні нормативно-правова база з питань попередження насильства в сім'ї практично створена. Її становлять положення Конституції України та низка законів, підзаконних актів, а також цільових програм. Це, передусім, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», Закон України «Про охорону дитинства», Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису», Закон України «Про міліцію», Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про адміністративний нагляд», Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки та ін.

Виходячи з реального стану справ, особливостей, масштабів насильства у сім'ї, виокремлюють три головних напрями діяльності держави та суспільства по попередженню такого насильства і, головним чином, на регіональному рівні:

- превентивна діяльність управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді правоохоронних органів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів медико-соціальної реабілітації;
- здійснення кризового втручання відповідних установ та організацій, до яких звернулася жертва насильства;
- довгострокова психосоціальна реабілітаційна діяльність, спрямована як на об'єкт, так і на суб'єкт насильства.

Оскільки форм роботи з дітьми і сім'ями в Україні є немало, варто зазначити, що на загальнонаціональному рівні в плані комплексного забезпечення практичної реалізації державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в соціальній роботі суттєве значення мали і мають такі загальнонаціональні, державні та регіональні програми як: «Діти України», «Планування сім'ї», «Молодь», «Національна програма боротьби із захворюванням на ВІЛ/СНІД», «Освіта, професійна підготовка і адаптація молоді», «Молода сім'я», «Житло» і т. ін.

В останні роки, в умовах складних соціально-економічних, кризових процесів глобального і національного характеру, реально виникла потреба щодо запровадження і використання в практичній реалізації державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, в соціальній роботі інноваційних технологій, форм і методів надання соціальних послуг, соціальної підтримки особливо вразливих груп дітей і молоді.

За підтримки Українського фонду соціальних інвестицій у 2005-2006 роках були розроблені та впроваджені в різних соціальних агенціях Хмельницької та Харківської областей ряд інноваційних моделей соціальних послуг для вразливих груп населення. Це моделі соціальних послуг для: дітей-сиріт, дітей з особливими потребами, молоді, жінок, котрі зазнали насилля, людей з інвалідністю, громадян, що повернулися з ув'язнення тощо [51].

У Київській області впродовж 2005-2007 років було реалізовано великий спільний проект Представництва БО «Кожній дитині» в Україні ,

Київського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, метою якого була розробка моделей та впровадження інтегрованих соціальних служб [52]. Першопрохідцями у впровадженні таких моделей були соціальні працівники м. Бровари Київської області. Інтегрований підхід до надання соціальних послуг, у даному випадку, «передбачає надання комплексних соціальних послуг на основі оцінки потреб дітей і сімей, активну участь клієнтів у плануванні й моніторингу соціальних послуг, залученні ресурсів громади до вирішення проблем дітей і сімей, подолання складних життєвих обставин, зміцнення міжвідомчої взаємодії у сфері ухвалення рішень в інтересах дітей» [там само, с. 9].

Серед інноваційних форм і методів надання соціальних послуг в Україні останнім часом помітне місце стали займати і різноманітні ресурсні та інформаційно-консультаційні центри. Поява таких центрів пов'язана зі зміною моделі соціальної допомоги за схемою «держава – особистість» на модель «територіальна громада – особистість». Така соціальна політика сповна відповідає вимогам резолюції спеціальної сесії ООН щодо становища дітей і молоді (Нью-Йорк, 8-10 травня 2002 року), яка зобов'язала держави-учасниці ООН створювати громади, сприятливі для життя дітей і молоді.

Протягом 1998-2002 років Український фонд «Благополуччя дітей» спільно з рядом територіальних громад, за підтримки Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді та Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва реалізували в Україні спеціальний проект «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді», метою якого було удосконалення професійного рівня фахівців, запровадження інновацій соціальної роботи з дітьми та молоддю [109]. Проект впроваджувався в містах Києві та Севастополі, Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Рівненській, Тернопільській областях та в Автономній Республіці Крим.

Основні завдання, що реалізовувалися в ході здійснення проекту, стосувалися:

- підготовки спеціалістів соціальної сфери і волонтерів до роботи в громаді;
- забезпечення інформаційної та методичної підтримки діяльності практиків соціальної сфери та волонтерів, які надають соціальні послуги в громаді;
- налагодження партнерства між суб'єктами соціальної роботи в громаді [там само, с. 8].

В рамках здійсненого проекту були проведені семінари, тренінги, інші види навчання працівників сфери соціальної роботи, лідерів і активістів громадських організацій, волонтерів, які працюють у територіальних громадах; розробка, видання та розповсюдження методичних матеріалів; організація і проведення курсів підвищення кваліфікації соціальних працівників; організація роботи консультаційних і ресурсних центрів на базі територіальних громад; створення і функціонування мобільних консультаційних груп при ресурсних і консультаційних центрах; розробка та апробація інноваційних моделей надання соціальних послуг дітям і сім'ям у громаді; організація «круглих столів» з метою налагодження партнерства між державами та неурядовими організаціями.

Три основні ресурсні центри, згідно з цим проектом, були створені і діяли на базі Запорізького національного університету, Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, Академії праці і соціальних відносин (м. Київ). Щодо консультаційних центрів, вони були створені в містах Рівному, Луцьку, Луганську і Севастополі. Характерно при цьому, що серед користувачів послуг консультаційних центрів 82% найчастіше потребували інформаційних послуг (порад, допомоги); 34% зверталися за спеціальними консультаціями; 36% зверталися з приводу методичних послуг; 16% потребували посередницьких послуг [там само, с. 27].

Консультаційні та ресурсні центри у своїй діяльності мають велику підтримку волонтерських молодіжних груп. За їх ініціативи створюються окремі просвітницькі центри, дозвільні дитячі, молодіжні клуби і об'єднання, організаційні центри по роботі з територіальною громадою, тренінгові центри. Так з жовтня 2004 по січень 2007 року лише у Луцькому консультативному центрі на різних заходах побували близько 800 дітей, підлітків і молоді. Вони стали учасниками 24 тренінг-курсів: «Культура життєвого самовизначення», «Вчимося спілкуванню», «Здоров'я – моя цінність», «Сходинок до здоров'я», «Лідер майбутнього». Окрім тренінг-курсів проводилися круглі столи (4), тематичні свята (11), різноманітні конкурси (5) тощо [там само, с. 45].

Реалізація даного проекту в цілому дає підстави вести мову про: педагогічний ефект (вивчення і запровадження інноваційних форм та методів соціально-педагогічної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю); соціальний ефект (активізація діяльності всієї територіальної громади у соціальній сфері взагалі); економічний ефект (можливість збільшення фінансово-матеріальних засад соціальної роботи з різних джерел – позабюджетного інвестування місцевих проектів і ініціатив, надходження ресурсів від підприємств, установ, окремих фізичних осіб).

Як і в більшості країн, в Україні активним суб'єктом практичної реалізації державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді мав би стати молодіжний рух – дитячі, молодіжні, жіночі організації і об'єднання. Такий рух в Україні сучасної доби, як зазначалося, почав активно формуватися з середини 80-х років ХХ століття і особливо потужно – після прийняття 16 квітня 1990 р. Закону «Про загальні засади державної молодіжної політики в СРСР» [93], «Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 р. [114] та Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 15 лютого 1993 р. [35].

Фактично сучасний молодіжний рух в Україні має свої витoki ще у роки так званої «перебудови і гласності», тобто в 80-90-ті рр. ХХ століття, коли запроваджуються і функціонують «неформальні» групи і об'єднання, більшість з яких мали культурологічне, спортивне спрямування. Починаючи з 1987 р., масового поширення набуває рух молодіжних політичних дискусійних клубів. За даними В. Головенька і О. Корнієнського, в 1987 році в Україні їх було 1119, а вже у вересні 1988 р. – майже 3 тисячі за кількістю 72 тисячі юнаків та дівчат [32, с. 73]. До початку 1989 року в Україні було створено декілька Всеукраїнських молодіжних організацій – Українську Студентську Спілку, Конфедерацію Студентів України, Спілка Української молоді тощо.

Високий рівень суспільно-політичної активності молодіжні організації України демонстрували, власне, лише до кінця 1993 року, а потім молодіжний рух поступово стихає, багато організацій елементарно припиняють свою діяльність. Цьому було багато причин, проте однією з найважливіших, на нашу думку, стало те, що нова українська влада не змогла суттєво підтримати, стимулювати молодь на самоорганізацію і об'єднання і, в кінцевому рахунку, не зуміла залучити молодіжні, жіночі, підліткові організації до конструктивної державотворчої діяльності, до розбудови демократичної Української держави. Якщо у перші роки існування незалежної України через Міністерство у справах сім'ї та молоді виділялися певні кошти на підтримку молодіжних проєктів і програм, то з 1994 року їх стали виділяти все менше, а після 1996 року такі проєкти і програми фактично перестали фінансуватися. Зазначимо, що і нині, на початку ХХІ століття, в багатьох країнах, найперше – Західної Європи, молодіжний, дитячий, жіночий рух, організації мають відповідну підтримку і стимулювання, оскільки державна політика тут ведеться під відомим гаслом: «Вирішимо проблеми молоді руками самої молоді».

За даними соціологічного дослідження, проведеного у травні-червні 2006 року, можна дати відповідь на питання, яким громадяни України

бажають бачити молодіжний рух. На запитання «Як Ви вважаєте, які молодіжні організації потрібні сьогодні перш за все?» молоді люди віком з 14 до 35 років зазначили: ті, що займаються розв'язанням соціальних проблем молоді – 42,1%; що займаються перш за все вихованням молоді – 37,4%; що займаються перш за все організацією дозвілля молоді – 32%; екологічні об'єднання молоді – 26,3%; що займаються підприємницькою діяльністю молоді – 19%; молодіжні профспілки – 14,0% політичні організації молоді – 10% і т. ін. [47, с. 79].

До розв'язання проблем дітей, сім'ї та молоді помітне відношення має церква, численні релігійні організації. Йдеться не про те, що в останнє двадцятиріччя в Україні духовні пошуки й орієнтації молоді принципово змінилися і продовжують змінюватися, а про те, що церква, як активний суб'єкт суспільно-політичних, духовних відносин, впливає на вирішення державою молодіжних, дитячих, сімейних проблем.

Жертовна, морально-етична, соціально-захисна та інші функції церкви по відношенню до вразливих категорій громадян, до дітей, молоді і сім'ї є загальновідомими і мають давню історію і традиції. Нинішню ж ситуацію «релігія і молодь» досить ґрунтовно простежили і проаналізували українські дослідники В. Єленський та В. Перебенісюк [41], звертаючи увагу на декілька принципових моментів: а) зміну стану релігійності і секулярних процесів в Україні у пострадянську добу; б) посилення інтересу і потягу молоді до релігії у новітній Україні; в) зростання масштабів добродійної діяльності церкви по відношенню до тих соціальних груп у суспільстві, які цього потребують [Там само, с. 65-74].

Уся система соціальної допомоги, соціальної роботи в Україні нині неможлива у своїй дієвості без значної армії добровольців, людей, які за покликом серця, безкоштовно працюють у сфері надання соціальної підтримки і послуг. У світі, Україні таких людей називають волонтерами.

Волонтерство виникло ще у 1859 році з ініціативи французького письменника-журналіста А. Дюнанна, який, вражений кривавими картинами

битви при Сольферино, запропонував ідею створення Червоного Хреста – організації, яка працювала б на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям [30, с. 80]. В основі добровільності волонтерської діяльності – здатність людини безкорисливо й переважно навіть анонімно й добровільно, без зовнішнього примусу виконувати роботу на благо інших.

Засади та принципи сучасного волонтерського руху достатньо чітко були обґрунтовані в Загальній декларації волонтерів, прийнятій в Парижі 14 вересня 1990 року на XI Конгресі Міжнародної Асоціації Волонтерів. В ній зазначається, що це «добровільний вибір, що виявляє особисті погляди і позиції», «активна участь громадянина у житті людських спільнот», «сприяє реалізації основних людських потреб заради справедливості та миру у суспільстві» і т. ін.

Щодо України конкретно, то слід вказати на те, що волонтерський рух, який з часу проголошення незалежності України, набув досить помітного розвитку, не був чимось унікальним, раніше невідомим. Одвічно в ментальності українства існували і реалізовувалися чудові риси і традиції благодійництва, співучасті, самопожертви і взаємодопомоги. Не є виключенням у цьому плані і ХХ століття, тобто радянська доба.

Умовними, але суттєвими прототипами волонтерської роботи в колишньому СРСР були різні форми так званої шефської роботи (старших школярів – над молодшими; студентів і робітників – над школярами; молоді – над «педагогічно занедбанними» школярами; профспілок – над «важкими» сім'ями; відвідування хворих; допомога у навчанні відстаючим школярам і студентам; шефство досвідчених робітників над молодими; діяльність комсомольських оперативних загонів; діяльність Добровільної народної дружини та ін.). Такою роботою займалися профспілки, комсомол, піонерія, ради ветеранів війни і праці, клуби і об'єднання за інтересами. Після відмови від комуністичної ідеології, зникнення комсомольської і піонерської організацій у їх колишньому вигляді і формі, більшість форм такої

добродійної діяльності також зникли, і лише з часом їм на зміну прийшов добровільний волонтерський рух, який, однак, має свою історичну генеалогію і традицію, про що вже йшлося.

Нині волонтери, як добровільні учасники і носії соціальних послуг, головним чином зорганізовані при центрах соціальних служб для молоді та численних громадських організаціях. Власне центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і організується професійна підготовка волонтерів, ведеться пропаганда їх діяльності.

Оскільки центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є державними структурами, з відповідним фінансово-матеріальним та кадровим забезпеченням, то можна сказати і про те, що у волонтерському русі поєднується організаційно-державницький і добровільний громадський елементи. При цьому суто гуманітарні засади волонтерського руху наочно підтверджуються відповідями самих волонтерів на запитання «Для того, щоб бути волонтером, треба мати такі людські якості...», відповіді були такими: «Любов до людей, доброта, милосердя» – 65%, «Комунікабельність» – 29%, «Розуміння проблем іншої людини» – 25%, «Співчуття» – 17%, «Терпіння» – 14%, «Порядність» – 17%, «Уважність» – 14%, «Допомога у вирішенні проблеми (бажання вирішувати)» – 13%, «Безкорисливість» – 10%, «Відповідальність» – 10%, «Відкритість, привабливість» – 8% (Див. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін. – К., Академпрес, 1999, ст. 19).

Красномовними є такі продовження волонтерами фрази «У волонтерській діяльності мені більше за все подобається»: «Допомога людям» – 47%, «Широкий спектр спілкування» – 43%, «Відчуття, що приносиш користь» – 32%, «Творчий підхід до виконання» – 18%, «Зробити людей щасливими» – 13% [там само, с. 20].

З метою вивчення стану та проблем розвитку волонтерського руху в Україні у травні – червні 2009 року Центром соціально-політичних досліджень Державного інституту розвитку сім'ї та молоді на замовлення

Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді було проведено спеціальне соціологічне опитування «Волонтер-2009: соціальний портрет і життєві пріоритети» [72]. Було опитано 450 волонтерів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Результати соціологічного дослідження свідчать, що переважна кількість волонтерів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Україні – це молодь віком від 15 до 19 років (72,5% всіх волонтерів – жінки, 27,5% – чоловіки). Саме ця категорія складає понад 80% українських волонтерів, тоді як у Західній Європі переважна кількість волонтерів – це заміжні жінки після 30 років, які мають дітей. Це – перше, що характеризує відмінності волонтерського руху в Україні від країн Європи.

Більше половини опитаних респондентів-волонтерів мали вищу закінчену чи незакінчену освіту, тобто заняття волонтерською діяльністю притаманне людям з більш високим рівнем освіти. Загалом у вищих і середніх навчальних закладах здобували освіту до 60% опитаних. Цей показник є подібним до європейського.

Порівняння результатів даного дослідження та спеціального моніторингу Інституту соціології НАНУ дозволило виявити надзвичайно цікавий факт: матеріальне становище опитаних волонтерів виявилось дещо вищим, ніж аналогічний показник для українського суспільства в цілому. Отже, працюють у першу чергу ті, хто може собі це дозволити з фінансових міркувань. І це також закономірно.

Серед видів діяльності, що представляють найбільший інтерес для волонтерів, пріоритетні такі: надання соціальної допомоги дітям та молоді, просвітницька робота серед усіх верств населення та організація культурних заходів. Крім того, важливим висновком дослідження є той факт, що третина опитаних юнаків і дівчат хотіли б витратити на волонтерську діяльність більше часу, ніж витрачають зараз, тобто за певних умов цей потенціал може бути використаний центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [там само, с. 93].

Нині волонтерський рух в Україні є одним із дієвих засобів реалізації державних програм соціальної роботи з населенням. Світовий досвід показує, що волонтерська діяльність – активна складова побудови громадянського суспільства, і тому її державна підтримка має важливе значення. Наразі продовжується формування нормативної бази, яка б здійснювала регулювання волонтерської діяльності у нашій країні. Зокрема, Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначено, що суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, крім уповноважених органів і фахівців, є і волонтери у сфері соціальної роботи, а Закон України «Про соціальні послуги» дає визначення волонтера як фізичної особи, котра добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер. Втім, говорити про те, що існуюча нормативна база достатньою мірою забезпечує законодавче регулювання діяльності добровільних соціальних працівників-помічників, ще зарано.

Важливим є факт, що на даний час у системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді волонтерів у чотири рази більше, ніж соціальних працівників. Тобто, якщо соціальних працівників близько 5 000 осіб, то волонтерів – понад 20 000. Тому Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді та регіональні центри соціальних служб впроваджують відповідні заходи, спрямовані на розвиток і підтримку волонтерської діяльності в соціальній роботі.

Починаючи з 2004 року, підготовку волонтерів у системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечують «Школи волонтерів», що створені і діють при центрах. І якщо на початку їх функціонування професійну підготовку добровільних помічників забезпечували 305 шкіл, цього року їх діє понад 540. Переважна більшість програм підготовки, які використовуються в «Школах волонтерів», готуються безпосередньо спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також психологами, соціальними педагогами,

представниками громадських організацій. Активно залучаються до розробки програм та проведення занять також фахівці з освіти, медицини та юристи. Термін навчання у школах, залежно від базової програми, становить від 3-х днів до 2-х років. Середній термін підготовки волонтерів у «Школі волонтерів» – півроку.

У волонтерській діяльності, а отже, у навчанні волонтерів, беруть участь різні за віковими та соціальними розмежуваннями представники громади, які за власним бажанням приділяють свій вільний час соціальній роботі з дітьми та молоддю. Зокрема, у 2005 році пройшли навчання у школах волонтерів 9226 осіб, у 2006 р. – 15528, у 2007 р. – 13850 та у 2008 році – 11229 волонтерів.

Ще одним важливим напрямом роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для розвитку волонтерського руху є обмін досвідом та співпраця з міжнародними волонтерськими і громадськими організаціями. Зокрема, у Вінницькій області за участі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та підтримки з боку громадських організацій був проведений один із етапів Фестивалю Всесвітнього Миру, в якому взяли участь волонтери з України, Латвії, Кореї та Японії. Волонтерські загони Новоград-Волинського міського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з міжнародною організацією «Служіння заради миру» підготували та провели Міжнародний молодіжний фестиваль «Істина любові проти наркоманії, ВІЛ/СНІДу, алкоголізму». Черкаський обласний Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за сприяння Центру Соціального Партнерства реалізував проект «Волонтерство без кордонів», під час якого Україну відвідали волонтери з США та Європи – і подібних заходів відбувається чимало.

Ціла низка проектів щодо волонтерського руху реалізується на всеукраїнському рівні. Зокрема, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді активно залучають волонтерські загони до участі у таких заходах соціального спрямування: Всеукраїнська благодійна акція «Почуйте всі!»,

акції «Свічкова хода» та «Діди Морози – волонтери», Фестиваль соціальної реклами тощо.

Крім того, волонтери беруть активну участь у тематичних заходах до Дня Святого Валентина, Святого Миколая, Нового року, Міжнародного Дня волонтера, Дня матері, Всесвітнього Дня здоров'я, Дня інваліда, Міжнародного Дня боротьби зі СНІДом, Дня Перемоги, Дня боротьби з туберкульозом, Міжнародного фестивалю дитячої творчості та інших.

Протягом 2008 року центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проведено понад 7500 заходів, спрямованих на популяризацію волонтерського руху: лекції, бесіди, відеолекторії, тренінги. На 2009 рік було заплановано провести ще близько 4500 подібних заходів [там само, с. 94-95].

Зазначене є свідченням того, що волонтери є дійсно важливою ланкою у наданні соціальних послуг у громаді, надійними помічниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та додатковим ресурсом у здійсненні соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Висновки до третього розділу

1. У процесі розробки і здійснення державної політики стосовно дітей, молоді, сім'ї суттєве значення мають їх ціннісні орієнтації, що обумовлюють характер і особливості такої політики. Цінності детермінують соціальну поведінку особистості, визначають характер і специфіку зміни поколінь, забезпечують засвоєння кожним наступним поколінням необхідного для прогресу суспільства соціального досвіду.

2. Становлення особистості, розвиток її соціальної активності та формування громадянської позиції визначальною мірою залежить від наявності цінностей загальнодержавного характеру, які забезпечують тісне єднання держави і особистості. При цьому важливішого значення набувають процеси самовизначення, соціалізації та соціальної ідентифікації молоді людини, громадянина. Громадянське самовизначення постає як необхідна умова формування високої духовної, політичної культури особистості, її активної громадянської позиції.

3. Важливішими складовими соціалізації молоді є її економічна, політична та духовна соціалізація, які у сучасному українському суспільстві відбуваються за умов радикальних соціальних змін і трансформацій, під суттєвим впливом глобалізації та системних світових і власне українських криз. В таких умовах до раніше існуючих проблем дітей, сім'ї, молоді додалися і нові проблеми, до яких маємо відносити: психічне здоров'я молодого покоління; насильство в сім'ї; торгівля людьми; адиктивна поведінка молоді, пов'язана із впливом інформаційних технологій (комп'ютерна залежність) і т. ін.

4. Принципового уточнення, вдосконалення державної молодіжної політики, політика стосовно сім'ї в новітній Україні вимагає радикальна зміна соціокультурної ситуації – перехід від авторитарного, тоталітарного суспільства до демократичного, активний розвиток демократичних процесів, формування громадянського суспільства. Принципово по-іншому формувати

особистість молоді людини в Україні, інших постсоціалістичних, посткомуністичних державах мають сім'я, система освіти, суспільно-корисна праця, громадські організації, які мають розглядати особистість молоді людини як об'єкт і суб'єкт усіх суспільних процесів одночасно.

5. В новітній Україні фактично відпрацьовані і створені політико-правові та організаційно-методичні розробки, вдосконалення та практичної реалізації державної молодіжної політики. Сформульовано також відповідну систему соціальної роботи, яка, однак, потребує подальшого вдосконалення з урахуванням існуючих у інших країнах інноваційних, прогресивних моделей її організації і здійснення елементів добровільності, подальшим розвитком волонтерського руху.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі наукового доробку з політологічного, соціологічного, історичного, педагогічного та іншого вивчення та розгляду достатньо великого кола питань і проблем державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді (молодіжної політики), а також з урахуванням власних досліджень дисертантки наведено вирішення означеного наукового завдання, визначення та наукового обґрунтування основних принципів, напрямків та особливостей формування державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді в умовах світових інтеграційних процесів, глобалізації, принципової трансформації соціальної політики, економічних та соціальних трансформацій і системних криз, притаманних багатьом суспільствам, в тому числі і новітній Україні.

1. Проаналізовано і з'ясовано, що питання формування та практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді (молодіжної політики) у сучасній спеціальній українській та зарубіжній літературі розроблені і розробляються досить предметно і широко.

Водночас вказується на те, що відсутні дисертаційні, монографічні та інші наукові роботи, в яких би державна молодіжна політика аналізувалася в контексті світових інтеграційних процесів, глобалізації, соціальних трансформацій і системних криз, притаманних і новітній Україні. Відсутні спеціальні роботи, в яких би державна політика стосовно молодого покоління в цілому аналізувалася як цілісна система, що охоплює усі сфери життєдіяльності людини, як послідовна система її соціалізації, соціальної стратифікації та соціальної адаптації в умовах радикальної зміни ціннісних орієнтацій та умов продуктивного життя молодих громадян.

2. Проаналізовано реальний стан наукового вивчення проблем дітей та молоді, молодого покоління, в тому числі і в новітній Україні, доходимо висновку про те, що таке вивчення має здійснюватися:

а) в контексті конкретно-історичних, соціальних, політичних та інших умов і особливостей соціального середовища, у їх динаміці і розвитку;

б) шляхом виокремлення та визначення специфічних проблем, притаманних дітям, молоді, сім'ї;

в) з обов'язковим урахуванням суб'єкт-об'єктних відносин, що склалися і складаються у суспільстві.

3. Стверджується, що державну політику стосовно дітей та молоді (молодіжну політику), на наш погляд, в науковому плані необхідно розглядати не інакше, як на міждисциплінарному рівні, як складне і досить своєрідне соціальне явище, адекватне конкретному історичному періодові; обумовлене його особливостями, тобто, характером політичної системи суспільства, соціально-економічними і політичними процесами, що відбуваються в ньому, рівнем розвитку інститутів освіти, культури охорони здоров'я та ін.

4. Стосовно феномену «молодь» взагалі в науковому плані і в реальному житті, на думку дисертантки, ще не вдалося перебороти того вкрай шкідливого методологічного підходу, твердження, що молодь, молодіжний рух, молоде покоління в цілому, нібито завжди є похідним від певних соціальних груп, класів, прошарків суспільства, від «дорослих» політичних партій, організацій, рухів і тому подібне. Це – спрощений теоретичний і практичний підхід, оскільки мало бралось і береться до уваги те, що молодь є певною самостійною групою у суспільстві, в системі взаємодії таких груп, що її реальний стан відповідає конкретному періодові суспільного розвитку, обумовлений його особливостями, тобто, характером політичної системи суспільства, соціально-економічними і політичними процесами, що відбуваються в ньому, рівнем розвитку інститутів освіти, культури охорони здоров'я та ін. Підкреслюючи цю особливість підходу до вивчення молодого покоління, ще раз доходимо до висновку про те, що:

а) молодь, з одного боку, є такою, якою є конкретне суспільство, відносини, що в ньому склалися і існують між усіма членами суспільства, його структурами;

б) поступальний розвиток будь-якого суспільства значною мірою обумовлений ставленням до молоді, до молодого покоління, розумінням їх проблем, інтересів, запитів, потреб, вмінням зробити крок йому назустріч, а найперше, – становленням до цієї проблематики держави, її органів і структур. Тим, врешті, як відрегульовані взаємодія, взаємостосунки держави і молоді взагалі;

в) доля суверенної, соборної, демократичної української держави сьогодні вирішальним чином залежить від того, чи зуміє український загаль, держава відкрити для себе молодь як активного суб'єкта історії, як виключно важливий фактор усіх трансформаційних процесів і змін, як носія нових ідей, як соціальну цінність особливого гатунку і перспективного розвитку людства.

5. Береться до уваги те, що кожне наступне молоде покоління тією чи іншою мірою успадковує як позитивні, так і негативні якості і характеристики попереднього покоління. Одночасно, враховуємо, що його соціалізація, соціальна адаптація та процес самореалізації як у власних, так і суспільних інтересах, визначальною мірою залежить від: соціальних стартових умов у житті (освіта, виховання, професійна підготовка, вступ у продуктивне життя); історично специфічних і неповторних соціально-економічних, політичних та інших умов соціалізації; специфіки та особливостей соціальної активності самої молоді.

6. Доведено, що враховуючи реальний стан та особливості української молоді (як і молоді більшості пострадянських країн), дітей і сім'ї, вважаємо, що основною метою державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді має бути:

а) створення належних умов для народження, зростання та розвитку дітей, забезпечення їх соціального захисту;

б) створення належних умов для вільного вибору, визначення та соціалізації молоді, усього молодого покоління;

в) забезпечення компенсації реальних недоліків соціального статусу молоді та сім'ї не за рахунок інших соціальних груп суспільства;

г) підтримка і стимулювання ініціативи і самодіяльності молоді до інноваційної діяльності, саморозвитку і самодіяльності;

г) недопущення зниження життєвого рівня молоді, реальна підтримка сім'ї, особливо молоді, забезпечення гендерної рівності, стимулювання та забезпечення рівноправної суспільно-корисної діяльності чоловіків і жінок в Україні.

7. З огляду на специфіку та функціональні особливості державної політики щодо дітей, сім'ї та молоді, особливо в умовах глобалізації, економічної кризи та соціально-політичних трансформацій, така політика, на нашу думку, має здійснюватися на таких основних принципах:

- принцип соціальних гарантій. Йдеться про надання державою дітям і особливо молодим громадянам того мінімуму «стартових» соціальних послуг, що створюють належні умови для отримання освіти, професійної підготовки, охорони здоров'я, духовного та фізичного розвитку, отримання першого робочого місця. У подальшому саморозвиток, самовдосконалення та самореалізація молоді мають стимулюватися державою через спеціальні програми у відповідності з ініціативою і творчим вкладом самої молоді;

- принцип соціального превентивізму. Маємо на увазі те, що спеціальні соціальні програми – загальнонаціональні, регіональні, галузеві – мають бути розраховані і спрямовані найперше на соціальну профілактику, попередження можливих криз, проблем та девіантної поведінки окремих груп дітей і молоді;

- принцип пріоритету та соціальної компенсації. Вочевидь, держава має підтримувати в першу чергу ті молодіжні проекти, програми і ініціативи, які є найактуальнішими за часом і соціальною ситуацією, з одного боку, а, з

другого, правовий та соціальний захист дітей, молоді, сім'ї має бути спрямований на тих молодих людей, на сім'ї, що за власним соціально-економічним становищем, ситуацією і статусом самі не спроможні вирішити наявні проблеми;

- принцип інновацій і участі. Згідно з цим принципом активним суб'єктом розробки молодіжної політики мають бути молодь, молодіжні організації і об'єднання, представники яких, крім всього іншого, мають входити і у всі владні структури, громадські і політичні об'єднання на рівних конституційних правах з представниками інших соціальних груп.

8. Доведено, що стан нормативно-правового забезпечення державної політики в Україні щодо дітей, сім'ї та молоді, доходимо висновку, що в цілому воно є достатнім з огляду на початок перебудовчих, трансформаційних процесів, притаманних новітній Україні. Однак нині, правові та інші акти досить помітно хибують відчутною декларативністю, не враховують реальних змін, що мають місце у світі, в Україні, в самому молодіжному середовищі, у сім'ї, молодіжному і жіночому русі. Тому вдосконалення «молодіжного» (ювенального) законодавства в Україні має йти, як нам видається, шляхом:

а) визначення ролі і місця молоді у сферах матеріального і духовного виробництва, підприємницькій діяльності, праці, отриманні першого робочого місця, підвищення кваліфікації та забезпечення перекваліфікації;

б) пріоритетного права молоді на отримання соціальних кредитів на навчання, підвищення кваліфікації, придбання житла, збереження здоров'я, створення сім'ї та утримання дітей;

в) розвитку і підтримки ініціативи і самодіяльності, самоврядування молоді, стимулювання дитячого, молодіжного, жіночого руху і громадських організацій;

г) зміни моделі соціальної політики і соціальної роботи із схеми «держава – особистість», на схему (модель) «територіальна громада –

особистість», коли основний ресурсно-організаційний, кадровий та інші потенціали соціальної роботи і соціальної допомоги переносяться в територіальну громаду, за місцем життєдіяльності громадян.

9. Обґрунтовано, що з урахуванням реалії соціального буття сучасного українського соціуму, суттєвого вдосконалення потребує в першу чергу практика реалізації державної політики щодо забезпечення прав дитини. Тут реальними є потреби:

а) усунення протиріч, що склалися в трансформаційний період розвитку українського суспільства між потребами дитини та можливостями суспільства їх забезпечити, між необхідними принципами діяльності органів виконавчої влади, межами їх відповідальності та делегованими повноваженнями;

б) впорядкування й об'єднання в єдину систему (Кодекс про права дитини) нормативно-правову базу щодо прав дитини;

в) уникнення дублювання та врегулювання функції і взаємовідносини органів державної влади, структур у відповідних державних адміністраціях, що координують діяльність служб у справах дітей, чітко розмежувати їх функції і повноваження.

10. В дисертаційній роботі обґрунтовується комплексний підхід до організації соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями, який має передбачити:

а) суттєве підвищення рівня правової культури молодих громадян;

б) забезпечення їхніх прав на охорону здоров'я, безоплатну і кваліфіковану медичну допомогу, раціональне харчування та соціальну реабілітацію;

в) боротьбу з поширенням наркоманії і алкоголізму, ВІЛ/СНІДу, інформаційним насильством та насильством в сім'ях, торгівлею дітьми, бродяжництвом, сексуальною експлуатацією дітей і молоді;

г) всебічне вдосконалення системи освіти, професійної підготовки, соціалізації та соціальної адаптації;

г) підтримку молодого сім'ї;

д) розвиток і забезпечення зайнятості молоді, стимулювання її підприємницької діяльності;

е) всебічну підтримку громадського дитячого, жіночого, молодіжного руху;

є) суттєве вдосконалення виховної роботи, формування активної життєвої позиції молодих громадян.

11. Підтверджено те, що продуктивнішою реалізації державної політики безпосередньо щодо сім'ї, особливо молодого, на нашу думку, сприяло би:

а) посилення пропаганди здорового способу життя;

б) розширення доступу дівчат і жінок до безкоштовних медичних консультацій і гінекологічного обстеження;

в) запровадження комплексу заходів з попередження та викорінення насильства стосовно жінок;

г) стимулювання жінок у сферах матеріального та духовного виробництва, зайнятості;

г) розробка і впровадження спеціальних програм підтримки молодого сім'ї (кредитування, адресна допомога неповним, багатодітним сім'ям тощо).

12. Визначено, що суттєвого реформування задля забезпечення максимально індивідуального підходу до інституалізації, покращання виховання дітей, молоді, особливо дітей, позбавлених батьківської опіки, потребують спеціальні установи і заклади: соціальні служби, центри, інші заклади соціальної реабілітації і виховання.

Доведено, що одним із найрезультативніших механізмів практичної реалізації державної політики в Україні щодо дітей та молоді мають стати

цільові комплексні регіональні та загальнонаціональні програми, з-поміж яких головними мають бути програми:

а) соціального захисту та забезпечення рівноправного життя, функціонування і діяльності молоді, молоді сім'ї, зростання їх економічної самостійності;

б) забезпечення належного духовного і фізичного розвитку дітей і молоді, формування в усього молодого покоління високих рис громадськості і патріотизму;

в) підтримки і зміцнення сім'ї, особливо молоді;

г) всебічної підтримки і стимулювання ініціативної діяльності дитячих, молодіжних, жіночих громадських організацій;

г) правового забезпечення державної політики щодо дітей, молоді і сім'ї тощо.

13. Важливішою умовою створення дієвої соціальної політики, а відтак – державної політики щодо дітей та молоді (молодіжної політики), на нашу думку, є поєднання й одночасне розмежування двох її складових: пасивної і активної. Перша має здійснюватися стосовно громадян, які за різних умов і обставин неспроможні займатися трудовою, суспільно-корисною діяльністю, самостійно обстоювати своє життя. Друга – активна – полягає у створенні умов та стимулюванні діяльності людини, функціонування сім'ї, в результаті чого людина стає спроможною самостійно розв'язати проблеми свого життя.

Відповідно до проведеного наукового аналізу, доходимо висновку, що максимально ефективною і результативною державною політикою щодо дітей, сім'ї та молоді в новітній Україні (в Україні посткомуністичного, трансформаційного стану) та в умовах глобалізації і світових системних криз може бути:

а) раціональна модель політики;

б) модель політики, яка за усіх соціально-економічних, політичних умов є пріоритетною, тобто першочерговою (йдеться найперше про фінансово-матеріальні, організаційно-управлінські засади такої політики);

в) модель політики, що створює реальні умови для соціального становлення дітей і молоді та необхідного їх життєвого старту;

г) модель політики, яка значною мірою реалізується зусиллями самих молодих людей, молодого покоління в цілому.

Оскільки держава у молодіжній політиці взагалі має взяти, на нашу думку, певні координаційні функції саме на себе, то нагальною потребою стає її турбота про необхідне, доцільне розмежування функцій всіх суб'єктів молодіжної політики в Україні. Йдеться не про втручання держави, скажімо, в молодіжну політику політичних партій, профспілок, громадських об'єднань і т. п., але про одночасне визначення своїх власних державних пріоритетів у такій політиці. Ними можуть, вочевидь, бути:

- законотворча діяльність держави стосовно молоді;
- створення структур, що практично реалізують молодіжну політику;
- забезпечення соціального захисту дітей, сім'ї, певних груп молоді;
- підтримка і стимулювання молодіжної ініціативи;
- активізація молодіжного та волонтерського руху;
- покращання міжнародного співробітництва у сфері молодіжної політики.

У цьому напрямку, зокрема, варто було б: розширити організуючі та координуючі функції Міністерства України у справах сім'ї, молоді і спорту; розробити і комплексно зреалізувати ряд загальнонаціональних програм щодо дітей, сім'ї та молоді; розробити державні механізми децентралізації соціальних послуг до потреб кожної територіальної громади та конкретної молодої людини, сім'ї або дитини; гарантувати якість та доступність соціального обслуговування та підтримки через розроблення та постійний

моніторинг державних соціальних стандартів та нормативів; збільшити мережу та посилити діяльність центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді; стимулювати волонтерський, дитячий, жіночий і молодіжний рух, підтримувати неурядові організації, які опікуються проблемами дітей та молоді; створити Всеукраїнський благодійний фонд підтримки соціально вразливих категорій молоді, жіноцтва, молодих сімей.

Новітня Україна була і залишається першою на пострадянському просторі суверенною державою, яка спромоглася розробити власну, притаманну їй, з урахуванням і світового, європейського досвіду, державну політику щодо дітей, сім'ї та молоді, напрацювати значний позитивний досвід її практичної реалізації. Перебуваючи сьогодні під впливом як власних проблем, криз і суспільних трансформацій, так і глобалізаційного характеру проблем і загроз, Україна, як держава, має йти далі, удосконалювати державну молодіжну політику, дбаючи про її значно більшу дієвість і результативність, про реалізацію величезного активного інноваційного потенціалу всього молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть: [Монографія] / В.П. Андрущенко, В.П. Бех та ін. – К.: УДЦССМ, 2001. – 344 с.
2. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, сфера прикладних досліджень: Зб. докум. і матеріалів [Укл. О. Кілієвич, В. Тертичка]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 245 с.
3. Анішина Н. Вдосконалення державного регулювання зайнятості молоді / Н. Анішина, Д. Верба // Україна: аспекти праці. – 2003. – №4. – С. 14. –22.
4. Атаманчук Г. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): [Учебное пособие] / Г. Атаманчук //НПО «Экономика» – М.: 2000. – 303 с.
5. Балакірева О.М. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок / О.М. Балакірева, Ю. М. Якубова., К.Б. Левченко та ін. // Четверта та п'ята (об'єднана) періодична доповідь (подана у відповідності до ст. 18 Конвенції) – К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – 93 с.
6. Балакірева О.М., Яременко О.О. Проблеми розвитку соціології молоді на сучасному етапі / О.М. Балакірева, О.О. Яременко // Молодь: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: АЛД, 1996. – Вип. 5. – 341 с.
7. Барабаш В.В., Шаповал А.В. Приоритеты молодежной политики / В.В.Барабаш, А.В.Шаповал // Коммунист Украины. – 1989. – №1. – С. 41-47.
8. Барабаш В.В. Інституціалізація сучасного молодіжного руху України: тенденції і проблеми: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. соціолог.наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В.В. Барабаш . – Харків, 2005. – 19 с.
9. Бебик В., Головатий М., Ребкало В. Політична культура сучасної молоді / В.Бебик, Головатий М., Ребкало В. – К.: «А.Л.Д», 1996. – 111с.

10. Белинская Е.П. Социальная психология / Е.П.Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М.: «Прогресс», 2001. – 321 с.
11. Бідак В. Гуманістична складова соціальної політики в умовах економічних формацій / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2001. – № 5. – С. 41-44.
12. Блаклок Н. Насилие в семье: работа с нарушителями, общественностью и организациями / Н. Блаклок // Обзор современной психиатрии. – М., 2001. – Вып. 2 (10). – 239 с.
13. Богуславська К. О. Ціннісні орієнтації молоді новітньої України (соціологічний вимір): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. доктора філос. в галузі соціології: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / К.Г. Богуславська – К., 2009. – 24 с.
14. Бойко О. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища. Дисертація на здобут. ступ. канд.. соціолог. наук: спец. 22.00.03 –Соціальні структури та соціальні відносини / О. В. Бойко. – НУВС, Харків, 2003. – 19 с.
15. Бородін Є. І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) / Є.І. Бородін. – Київ: Український центр політичного менеджменту, 2004. – 238 с.
16. Бородін Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.): [Монографія] / Є. І. Бородін. – Д.: Герда, 2006. – 472 с.
17. Власюк О. С., Крисаченко В. С. та ін. Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін. / За заг. ред. В. С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 791 с.
18. Волков Ю. Е. Достижения и задачи социальной политики / Ю. Е. Волков // Социальная политика / Сост. и ред. А. Райкевич; (Пер. с польського); Послесловие и общ. ред. проф. Ю. Е. Волкова. – М.: Прогресс, 1997. – С. 366-399.
19. Волянская Е. В. Социокультурная детерминация подростковой агрессии / Е. В. Волянская, В. Е. Пилипенко, Е. В. Сапелкина; Науч. ред. В. Е. Пилипенко. – К.: ИЦ «Фолиант», 2004. – 189 с.

20. Впровадження гендерних підходів. Практичний посібник / Регіональне бюро Програми розвитку ООН по країнах Центральної і Східної Європи та СНД. – К.: УДЦССМ, 2003. – 98 с.
21. Васильєва І. А. Психологія і фактори комп'ютерної тривоги / І. А. Васильєва // Питання психології. – 2004. – №5. – С. 34-37.
22. Ганслі Т. М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки (Пер. з англ.) / Т. М. Ганслі. – К.: Основи, 1996. – 237 с.
23. Гардинер Ф. «Решительные и смелые»: анализ политики «государства, дружественного женщинам» в Ирландии и Нидерландах / Ф. Гардинер, М. Лейенар // Обеспечение равенства полов. – М.: Идея Пресс, 2000. – 141 с.
24. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: [Монографія]. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.
25. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс. – К.: Основи, 1999. – 341 с.
26. О. П. Главник Як допомогти дітям і молоді у збереженні психічного здоров'я / О. П. Главник. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2005. – 149 с.
27. Головаха Е. И. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии / Е. И. Головаха, И. Э. Бекешкина, В. С. Небоженко. – К., 1992. – 181 с.
28. Головенько В. А Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів): Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук.: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. А. Головенько – К., 1995. – 26 с.
29. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М. Ф. Головатий – К.: Наукова думка, 1993. – 237 с.
30. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійний словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.

31. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій / М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2006. – 2-ге вид. переробл. і допов. – 304 с.
32. Головенько В. А. Український молодіжний рух: історія і сьогодення / В. А., Головенько, О. А Корнієвський – К.: Наукова думка, 1994. – 249 с.
33. Горбачев М. С. Молодежь – творческая сила революционного обновления / М.С. Горбачев. – М.: Политиздат 1987. – 15 с.
34. Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року / Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів). –
Частина 1.– К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – С. 17-19.
35. Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року №2859 / Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів). –
Частина 1. – К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – С. 55-57.
36. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2007 року. – К: Український інститут соціальних досліджень 2007. – 241 с.
37. Діалог цивілізацій: нові принципи організації світу: Матеріали Всесвітньої конференції, Київ, 24 травня 2002 р. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.
38. Дитяча праця в Україні (О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. М. Балакірєва, Л. С. Волинець та ін.) – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 132 с.
39. Дьюбан Е. Домашнє насильство в Україні: Наук. звіт / Правозахисники Міннесоти; С. Бенуелл, Е. Барклай, , Р. Філліпс // – США, 2000. – 191 с.
40. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка: Підручник / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк – К.: МАУП, 2002. – 269 с.
41. Єленський В. Є. Релігія. Церква. Молодь / В. Є. Єленський, В. П. Перебенісюк. – К.: АЛД, 1996. – 160 с.

42. Жінка на порозі ХХІ століття: становище, проблеми, шляхи соціального розвитку: Матеріали Всеукраїнського конгресу жінок, Київ, 21-23 травня 1998 р. – К: «Видавництво Столиця», 1998. – 49 с.
43. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року // Законодавство України про шлюб, сім'ю та молодь. – К.: Юрінком, 1997. – С. 19-24.
44. Закон України від 21.11.1992 р. «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» // ВВР. – 1993. – №5; 1994. – №11; 1999. – №19.
45. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року №2558-III – «Урядовий кур'єр». – 2001. – 01 серпня.
46. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2789-14>.
47. Збірник наукових праць Державного інституту розвитку сім'ї та молоді (за підсумками 2006 р.) / Упорядники: Л. Є. Леонтєва та ін. – К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. – 192 с.
48. Здоров'я та поведінкові орієнтації української молоді: соціологічний вимір (за результатами національного соціологічного опитування підлітків та молоді 10-22 років). – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2005. – 255 с.
49. Іванова О. Соціальна політика: теоретичні аспекти: Курс лекцій / О. Іванова. – К.: Вид. дім «KM Academia», 2003. – 241 с.
50. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Х.: Основа, 1997. – 245 с.
51. Інноваційні моделі соціальних послуг: Проект Українського фонду соціальних інвестицій / За редакцією Н. В. Кабаченко. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2006. – 321 с.
52. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / (Авт.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, В. О., З. П. Кияниця, Кузмінський, В. П. Лютий, Ж. В. Петрочко, М. І. Ростальна, Л. І.

Стрига) / За заг. ред.: І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.

53. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми і молоддю: Навчально-методичний посібник / А. Й. Капська. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.

54. Карпенко О. Г. Соціальний працівник: деякі аспекти професійної підготовки. Навчально-методичний посібник / О. Г. Карпенко. – К.: Держ. ін-т. розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 231 с.

55. Карпунічева О. Г. Діти і комп'ютер / О. Г. Карпунічева // Шкільна бібліотека. – 2004. – №7. – С. 49-52.

56. Козлов А. Е. Социальная политика: конституционно-правовые основы / А.Е. Козлов. – М.: Политиздат, 1980. – 321 с.

57. Кон И. С., Ольшанский В. Б. Социализация / И. С. Кон, В. Б. Ольшанский // Философская энциклопедия. – М., 1970. – 399 с.

58. Конституція України (Основний закон): Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

59. Косолапов В. В. Управление социальными процессами в развитии социалистическом обществе / В. В. Косолапов, В. Г. Шорин. – М.: Политиздат, 1977. – 124 с.

60. Крисаченко В. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико О. С. Власюк та ін. / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 647 с.

61. Куценко О. Д. К вопросу о философии социальной политики / О.Д. Куценко // Наука і соціальні проблеми суспільства: Вісник Харків. держ. ун-ту. – 1998. – 414'98. – С. 37-39.

62. Куценко О. Д. Социальная политика в регулировании процессов стратификации / О. Д. Куценко // Изменение социально-классовой структуры общества в условиях трансформаций. – Харьков: Основа, 1997. – С. 174-191.

63. Лазаренко Б. П. Проблемна молодь: шляхи само здійснення / Б.П.Лазаренко. – К: Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 241 с.
64. Лазос К. Д. Молодежная политика в Европейском Сообществе: структуры и подготовка молодежных работников.(Перевод с англ.) / К. Д. Лазос / Под ред. А. А. Яременко, Н. Ф. Головатого. – Киев:, Укр. НИИ проблем молодежи, 1994. – 169 с.
65. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку / К.Б. Левченко. – Харків: «Гененза», 2001. – 119 с.
66. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини / Я. Г. Лизогуб. – Луганськ, 2003. – 145 с.
67. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. із соц. Політики / Е. Лібанова, О. Палій – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 491 с.
68. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади: [Навчальний посібник] / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, І. М. Пінчук. – К., 2001. – 126 с.
69. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціальні та галузеві соціологічні теорії: [Навчальний посібник] / М.П. Лукашевич, М. В. Туленков.(2-ге вид., доп. і випр.) – К., 2004. – 463 с.
70. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: [Навчальний посібник] / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К.: МАУП, 2002. – 211 с.
71. Луков В. А. Социальная экспертиза / В.А. Луков. – М.: Политиздат, 1996. – 212 с.
72. Лук'янова Н. Л. Волонтерський рух в Україні – дієвий засіб реалізації державних програм у соціальній роботі з населенням / Н.Л. Лук'янова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – №2. – С. 92-95.

73. Максимова Н. Ю. Курс лекцій по детской психологии / Н. Ю. Максимова, К. Л. Милютіна. – Ростов-на-Дону: ВІТАЛ, 2000. – 336 с.
74. Максимова Н. Ю., Милютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства: [Навч.-метод. посібник] / Н. Ю. Максимова, К. Л. Милютіна. – К.: Видав.«Столиця», 2003. – 142 с.
75. Мандибура В. Соціальна політика держави та її структурні складові / В. Мандибура // Україна: аспекти праці. – 2000. – №9. – С. 21-23.
76. Мартынов А. Экономическая и социальная политики: проблема согласования /А. Мартынов // Общество и экономика. – 1999. – №2. – С. 23-42.
77. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні / Т.М. Мельник. – К.: «Основа», 1999. – 241 с.
78. Мигович І. Становлення соціальної роботи як науки в Україні / І. Мигович // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №1-2. – С. 68-77.
79. Митрошенков О. А. Социальная политика в России: мегатенденции 1999-2010 гг./ О. А. Митрошенков // Социально-гуманитарные знания. – 1998. – №6. – 1999. – №1 .
80. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 140 с.
81. Молодь України у дзеркалі соціології / Заг. ред. О. Балакіревої і О. Яременко. – К.: УІСД, 2001. – 210 с.
82. Молодежная политика: международный опыт. – М.: Институт молоді, 1991. – 99 с.
83. Морально-етичні імперативи та розважально-рекреаційна сфера у сучасному українському суспільстві / [А. В. Алексеєва, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян, Т. О. Нельга та інші]. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2005. – 105 с.
84. Мудрик А. В. Соціальна педагогіка / А.В. Мудрик. – М.: Академія, 2000. – 259 с.

85. Наука і соціальні проблеми суспільства : Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18-19 червня 1998 р.). – Харків, 1998. – 139 с.
86. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних процесів: [Монографія] / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. М. Балакірєва, О. В. Вакуленко та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 123 с.
87. Національна програма планування сім'ї. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 1995 року №736 // Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): Частина 1. – К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – С. 213-222.
88. Небава М. І. Теоретичні аспекти регулювання соціальної диференціації у перехідній економіці / М. І. Небава // Вісник технолог. ун-ту Поділля. – 2001. – №1. – Ч. 2 – Економічні науки. – С. 57-60.
89. Новіков В. Завдання соціальної політики на сучасному етапі ринкових перетворень / В. Новіков // Соціальна політика і соціальна робота. – 1997. – №2-3 (3,4). – С. 3-13.
90. Новіков В. Подолання бідності – нагальна проблема соціальної політики України: Аспекти праці / В.Новіков. – 2001. – №1. – С. 23-26.
91. Новікова О. Концепція соціальної політики України: проблеми і шляхи розв'язання /О. Новікова // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – №1-2. – С. 5-24.
92. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень. – К.: Український інститут соц. досліджень, 2005. – 185 с.
93. Об общих началах государственной молодежной политики в СССР. Закон СССР от 16 апреля 1991 г. №2114 // Известия. – 1991. – 5 мая.
94. Омельчук В. О. Формування державної молодіжної житлової політики в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з державного управління: спец.: 25.00.01 «Теорія та історія держ. Управління» / В. О. Омельчук. – К., 2004. – 20 с.

95. Освітні програми формування здорового способу життя молоді. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2005. – Кн. 5 (Сер. «Формування здорового способу життя молоді». У 14 кн.). – 119 с.
96. Основні напрямки соціальної політики на період до 2004 року: Схвалено Указом Президента України від 24.05.2000 р. // Бюлетень систематизації законодавства України. (Сер. 1. Праця і соціальний захист населення). – 2000. – №7. – С. 11-45.
97. Основы социальной работы: [Учебник] / (Отв. ред. П. Д. Павленок). – М.: ИНФРА-М, 1999. – 368 с.
98. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: Наук. зб. / Редкол.: А. І. Кудряченко (відп. ред.) та ін. – К.: МАУП, 2004. – 331 с.
99. Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / Н. Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 239 с.
100. Панченко А. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філософських наук: спец. 09.00.12 / А. М. Панченко/. – К., 2003. – 17 с.
101. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. О. Парсонс. – М.: Академический проект, 2000. – 880 с.
102. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи (Пер. з англ.) / М. Пейн. – К., 2000. – 301 с.
103. Перебенісюк В. П., Бекешкіна І. Е. Соціальні конфлікти і молодь / В. П. Перебенісюк, І. Е. Бекешкіна // Український НДІ проблем молоді. – К.: Наук. думка, 1994. – 231 с.
104. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) / М. П. Перепелиця. – К., 2001 – 242с.
105. Подшивалкина В. И. Методологические аспекты оценочных исследований социальных проектов и программ / В. И. Подшивалкина // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. Т. 1. – К.: Принт-Експрес, 2000. – С. 360-366.

106. Попова І. М. Соціальна політика і парадокси буденної свідомості/ І. М. Попова // Соціальна політика в Україні та сучасні адаптації населення: Зб. наук. ст. – К.: НВФ «Студцентр» / НІКА-Центр, 1998. – С. 135-144.
107. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 291 с.
108. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.1999 р. «Про затвердження програми боротьби з нелегальною міграцією на 1999-2000 роки» // Урядовий кур'єр. – 1999. – 28 лютого.
109. Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді: узагальнення досвіду проекту. Інформаційно-методичні матеріали / За заг. ред. О. В. Безпалько. – К., 2007. – 149 с.
110. Прийомна сім'я: оцінка ефективності опіки: Методичні рекомендації для соціальних працівників / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 78 с.
111. Про молодіжні і дитячі громадські об'єднання / Закон України від 1 грудня 1998 р. // Голос України. – 1999. – 12 лютого.
112. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: Тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 239 с.
113. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21 листопада 1992 року із змінами і доповненнями // Законодавство України про шлюб, сім'ю та молодь. – К.: Юрінком, 1997. – С. 129-149.
114. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні: Декларація від 15 грудня 1992 р. №2859 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2859-12>
115. Про об'єднання громадян. Закон України від 16 червня 1992 року №2460 (зі змінами і доповненнями) Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів): Частина 1. – К.: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. – С. 49-52.

116. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. №2998 // Відом. Верховної Ради України. – 1993. – №16. – С. 409-417.
117. Роль сім'ї у формуванні здорового способу життя дітей та молоді / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. М. Балакірева, Г. В. Беленька та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. – Кн. 12 (Сер. «Формування здорового способу життя молоді». У 14 кн. – 195 с.
118. Рябіка В. Л. Політична активність молоді України: 90-ті роки: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політичних наук. Наукова спеціальність : 23.00.02 / В. Л. Рябіка. – Одеса, 1998. – 16 с.
119. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / Авт. колектив. О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галусян та ін.) – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
120. Семигіна Т. В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії в галузі політології: спец. 23.00.01/ Т.В. Семигіна. – К., 2003. – 20 с.
121. Семигіна Т. В. Соціальна політика в Україні / Т. В. Семигіна, І. М. Грига та ін. // Введення у соціальну роботу. – К.: Фенікс, 2001. – 241 с.
122. Семигіна Т. Соціальна політика у глобальному вимірі / Т. Семигіна. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2003. – 252 с.
123. Сердюк Н. А., Н. С. Кратинев Диагностика в системе социальной работы / Н. А. Сердюк, Н. С. Кратинев // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту. – 1999. – №1. – С. 37-43.
124. Система социологического знания: [Учебное пособие] – 3-е изд. / Сост. Г. В. Щекин. – К.: МАУП, 1998. – 213 с.
125. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щоріч. доп. Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2004 р.) / Т. В. Безулік, А. І. Білий, Є. І. Бородін та ін.; (Ред. кол.: Ю. О. Павленко та ін.); Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К.: Гопак, 2005. – 266 с.

126. Соболев В. А. Социология как наука о социальных преобразованиях/ В. А. Соболев // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. (Зб. наук. пр.) – Харків: Видавн. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2001. – 292 с.
127. Соколов В. М. Молодежь Украины: вчера, сегодня, завтра / В. М. Соколов, В. Л. Рябика. – Одесса, 1998. – 151 с.
128. Соціальна педагогіка: [Навчальний посібник] / (За ред. А. Й. Капської). – К.: ДЦССМ, 2000. – 262 с.
129. Соціальна політика держави та стратегія адаптації населення в умовах соціально-економічної кризи: Наук.-практ. конф. (Київ, квіт. 1998 р.) – К., 1998. – 232 с.
130. Соціальна робота: Збірник навчальних програм // Соціальна робота. Книга V. – К.: ДЦССМ, 2002. – 331 с.
131. Соціальна робота: навчальний посібник // Соціальна робота. Книга II. – К.: ДЦССМ, 2002. – 438 с.
132. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. – У 2-х ч. / (За заг. ред. А. Я. Ходорчука). – К.: ДЦССМ, 2001. – 421 с.
133. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: Посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. – 5-а ч. / За ред. А. Я. Ходорчука. – К.: ДЦССМ, 2003. – 295 с.
134. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К.: ДЦССМ, 2002. – 439 с.
135. Соціальна робота: [Хрестоматія]. – К.: ДЦССМ, 2001. – 396 с.
136. Соціальна робота в Україні: [Навчальний посібник] / Авт. колектив. І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. / За заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 256 с.
137. Социальная политика: [Учебник] / Под ред. Н. А. Волгина. – М.: Изд-во «Экзамен», 2002. – 301 с.
138. Социальная политика / Сост. и ред. А. Райкевич; (Пер. с польск.); Предисл. и общ. ред. проф. Ю. Е. Волкова. – М.: Прогресс, 1977. – 400 с.

139. Социальная работа / Под общ. ред. проф. В. И. Курбатова. – Ростов н/Д: «Феникс», 2000. – 576 с. (Сер. «Учебники, учебные пособия»).
140. Сорвина А. С. Социальная работа: теория и практика: [Учебное пособие] / Е. И. Холостова, А.С. Сорвина. – М.:ФАРАД, 2001. – 325 с.
141. Соціальні орієнтири, запити та інтереси кримськотатарської молоді: Аналітичний звіт / О. О. Яременко, О. А. Ганюков (керівники авт. кол.), О. В. Бабак, О. М. Балакірева, К. О. Ващенко та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 159 с.
142. Соціальні проблеми працевлаштування молоді: Аналітичний звіт / О. М. Балакірева (керівник авт. кол.), О. О. Яременко, О. В. Валькована, В. В. Онікієнко та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 132 с.
143. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 145 с.
144. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. Ж. Шайгородського та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – 149 с.
145. Социальное развитие как атрибут цивилизованного общества: Методологический семинар. – М.: «Политиздат», 1997. – 49 с.
146. Соціологічні дослідження: вивчення соціальних проблем дітей, сім'ї та молоді / О. М. Балакірева, О. О. Яременко, О. В. Бабак, Н. К. Ходько та ін. //– К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – Кн. 3. – 179 с.
147. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 91 с.
148. Социальные ориентиры обновления: общество и человек / Л. И. Абалкин, Е. А. Амбарцумов, Э. М. Аметисов и др. / Под общ. ред. Т. И. Заславской. – М.: Политиздат, 1990. – 446 с.

149. Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. ред. В. Н. Иванов. – Москва; Белгород: Луч-Центр технологий, 1995. – 309 с.
150. П. Спікер Соціальної політики: теми та підходи, (Пер. з англ.). – К.: Фенікс, 2000. – 315 с.
151. Старинець О. Г. Влада і молодь: особливості взаємовідносин в процесі демократизації українського суспільства: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політичних наук: спец. 23.00.02 «Політ. інститути та процеси»/ О. Г. Старинець. – К., 2004. – 19 с.
152. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / Авт. кол.: А. С. Гальчинский, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж.; Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтеграції України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 315 с.
153. Студентська молодь України: сучасний вимір // Щорічна державна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України (за підсумками 2008 року). – К., 2009. – 162 с.
154. Теория социальной работы [Учебник] / Под ред. Е. И. Холостовой. – М.: Юрист, 1998. – С. 43-53.
155. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні/ В.Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 491 с.
156. Технології соціально-педагогічної роботи : [Навчальний посібник] / За заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К.: УДЦССМ, 2000. – 259 с.
157. Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації: Проект звіту про результати дослідження / НДІ праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України і НАН України; Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України; Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла-Страда-Україна». – К., 2003. – 141 с.
158. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (керівник авторського колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 435 с.

159. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Кол. монографія / Під ред. М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – 353 с.
160. Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., М. Т. та ін. / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 789 с.
161. Управлінські аспекти соціальної роботи: Курс лекцій / М. Ф. Головатий, М. П. Лукашевич, Г. А. Дмитренко та ін. – К.: МАУП, 2004. – 367 с.
162. Фирсов.М. В Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект) / М. В Фирсов // – М.: Изд-во «Институт практической психологии». – Воронеж, 1997. – 292 с.
163. Фирсов М. В. Психология социальной работы [Учебное пособие] / М. В. Фирсов, Б. Ю. Шапиро – М.: Изд. «Центр», 2002. – 231 с.
164. Фізична культура як неодмінна складова формування здорового способу життя молоді / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. Д. Дубогай, Р. Я. Левін, Л. В. Буцька. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2005. – Кн. 6. (Сер. «Формування здорового способу життя молоді»). – 119 с.
165. Формування здорового способу життя: активна участь молоді / Н. М. Комарова, А. Г. Зінченко, Д. М. Дікова-Фаворська та ін. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – 105 с.
166. Формування здорового способу життя молоді: Навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дікова-Фаворська та ін. – К.: Український ін-т соц. дослідж., 2005. – 115 с.
167. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. – Частина 1 / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. В. Вакуленко, Ю. М. Галустян та ін. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. – 163 с.
168. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. – Частина 2 / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. В. Вакуленко, Ю. М. Галустян та ін. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та

молоді, Український інститут соціальних досліджень, 2004. – Кн. 3. (Сер. «Формування здорового способу життя молоді»). – 215 с.

169. Формування сексуальної культури молоді / О. М. Балакірева, Ю. М. Галустян, О. Я. Корегін, В. П. Новицька, І. Цисар, О. О. Яременко. – К.: Держаний інститут проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2004. – 131 с.

170. Хавеман Р. Огляд законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні / Р. Хавеман, М.Війерс // Міжнародна організація з міграції. – К., 2001. – 93 с.

171. Холостова Е. И Социальная политика: [Учебное пособие] / Е. И. Холостова – М.: ИНФРА-М., 2001 – 204с.

172. Холостова Е. И. Социальная работа: теоретико-методологические аспекты / Е. И Холостова // Социальная работа. – 1994. – Вып. 6. – 271 с.

173. Хрисанова С. Ф Современные гендерное движение в Украине как социальный феномен Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. док. філос. в галузі соціології / С.Ф. Хрисанова. – К., 2002. – 66 с.

174. Щокін Г. В. Соціальна теорія і кадрова політика: [Монографія] / Г. В. Щокін – К.: МАУП, 2000. – 183 с.

175. Шуст Н. Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції / Н.Б. Шуст. – Вінниця, 2001. – 315 с.

176. Юрій Н. М. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: порівняльний аналіз міжнародного і українського досвіду: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. кандид. політичних наук: спеціальність 23.00.04 / Н.М. Юрій. – Одеса, 2002. – 16 с.

177. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: [Навчальний посібник] / А.Г. Ягодка – К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ 2000», 2001.

178. Ю. М Якубова Проблеми сім'ї: діти та батьки / Ю. М Якубова та інш. – К.: УДЦССМ, 1998. – 139 с.

179. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації:

Монографія. Статті. Виступи. Інтерв'ю / О.О. Яременко – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. – 479 с.

180. Bolderson, Helen and Deborah Mabbett. Social Policy and Social Security in Australia, Britain and the USA / Bolderson, Helen and Deborah Mabbett. – Aldershot, England: Avebury, 1991. – 196 p.

181. Bradshaw. A taxonomy of social need / Bradshaw // New Society. – 1972. – March. – P. 640-643.

182. Bryman A. Quantity and quality in social research / A. Bryman. – London: Unwin Hyman, 1988. – 208 p.

183. J. P. Campbell On the nature of organizational Effectiveness / Campbell J. P, Goodman J. M. // Pennings and Associates eds. New Perspectives on Organizational Effectiveness – San Francisco: Jossey-Bass, 1977.

184. A. L. Cochrane Effectiveness and efficiency/ A. L. Cochrane // London: British Medical Journal / Nuffield. – 1989.

185. J. Culus. The economics of health/ J. Culus, P. West – Oxford: Martin Robertson. – 1979.- 309 p.

186. Danzinger. «Antipoverty policies and child poverty»/ Danzinger, Sheldon // Social Work Research and Abstracts. – 1990. – 26(4). – P. 17-24.

187. T. Duy Understanding Public Policy/T. Duy. – New Jersey: Prentice Hall, 1995. – 342 p.

188. Erikson The Effects of the Social Welfare System in Sweden on the Well-Being of Children and the Elderly/ Erikson, Robert & Frizell, Johan // In The Vulnerable. Edited by J. Palmer, T. Smeeding and B. Torrey. – Washington, D. C.: The Urban Institute: 309-330.

189. J. Finch Research and policy/ J.Finch//. – Brighton: Falmer Press, 1986. – P. 226-227.

190. R. Fuller Policies programmes and disadvantage / R. Fuller, O. Stevenson. – London: Heinemann, 1983. – Ch. 8.

191. Forster, Michael Measurement of Low Incomes and Poverty in a Perspective of International Comparisons / Forster, Michael // Paper prepared for the Organization for Economic Co-operation and Development, Paris, France.

192. N. Gilbert Planning for social welfare: Englewood Cliffs. / N. Gilbert., H. Specht – N. J.: Prentice Hall, 1977. – Part 2.
193. H. Klarman. Syphilis control programme / H. Klarman // R. Dorfman (ed.), Measuring the benefits of government investments. – New York: Brookings, 1965. – 267 p.
194. S. Leach, J. Stewart. Approaches in public policy / S. Leach, J. Stewart.– London: George & Unwin, 1982. – P.6-23.
195. R. Lees Research strategies for social welfare / R. Lees. – London: Routledge Kegan Paul, 1975. – 105 p.
196. J. Lewis Women and social Policien in Europe: Work, Family and the .tate / J. Lewis. – Alders hot: Edgar Eldar, 1993. – 24 p.
197. Morris «Changing Patterns of Public Social Welfare Policy in New Countries, 1975-1986: Predicting Future Trends/ Morris, Robert // In Testing the Limits of Social Welfare. Edited by Robert Morris. Brandeis University Press: 1-38.
198. Mooney G. H. Choices for health care / G. H. Mooney, E. Russell, R. Weir. – Basingstoke: Macmillan, 1986. – 240 p.
199. T. Parsons The Social system / T. Parsons. – 2 ed. – Chicago: Free press, 1964. – P.25
200. Phillips D. What price equality?: a report on the allocation of GLC housing in Tower Hamlets/ D. Phillips. – London: Greater London Council, 1986.
201. Public Policy in Central ad Eastern Europe: Theories, Methods, Practices – Bratislava: NISPAcee, 2003. – 340 p.
202. Solomon R.L. Extension of Control Group Design / R. L. Solomon // Psychological Bulletin. – 1949. – P. 137-150.
203. Spicker P. Charles Booth: the examination of poverty / P. Spicker // Social Policy and Administration. – 1990. – 24(1). – P. 21-38.
204. Suchman E.A. Evaluative research: Principles and practice in public service and social action programs / E. A Suchman //. – New York: Russell Sage Foundation, 1967. – 107 p.

205. Titmuss R. Social policy: an introduction / R. Titmuss. – London: Alien & Unwin, 1974. – P.17.
206. Torres M. Research on Social Policy: Proposals for a Future Agenda International Development Research Centre/ Torres Mario – Ottawa, T., 1993. – 102 p.
207. Huntington Samuel. The Clash of Civilization? // Foreign Affairs. – 1993. – № 3/11.
208. M. (ed.) Wamock Utilitarianism /M. (ed.) Wamock. – Glasgow: Fontana, 1962.
209. Wenger G. C. The research relationship / G. C. Wenger//. – London: Alien & Unwin, 1987.
210. Wildavsky A. The self-evaluating organization / A. Wildavsky // Public Administration Review. – 1972. – 32(5). – P. 509-520.
211. Wolfgang et al. Recent Social Trends in West Germany 1960-1990. / Wolfgang et al. - Frankfurt Main, Montreal, Kingston, London, Buffalo: McGill-Queen's University Press, 1992.
212. Wright, Robert E. Single Parenthood and Poverty in France / Wright, Robert E. / The Luxembourg Income Study. – 1991. – March. – Working Paper